

ἐκπρόσωποι τῆς κοινότητος ἠδύναντο νὰ τὴν δεσμεύσουν. Χαρακτηριστικὸν δὲ εἶναι ὅτι τὸ ἔγγραφον ὑπογράφουν καὶ δύο μάρτυρες, οἱ τῶν στίχων 19 καὶ 20, ἡ παρουσία τῶν ὁποίων δὲν ἀπαιτεῖτο προκειμένου περὶ ἐγγράφου ἀφορῶντος εἰς αὐτὴν τὴν κοινότητα. Ἄρα τὸ δάνειον εἰς τὰ ὅμματα πάντων εἶχε περισσότερον τὴν ἐμφάνισιν τοιούτου πρὸς ἄτομα, ὥς οἱ πρόκριτοι, ἢ πρὸς κοινότητα ἢ δανείου πρὸς τοὺς ἐγκατοίκους ὥς ἄτομα.

Περὶ τοῦ ὅρου διὰ χρεῖαν καὶ ἀνάγκην τοῦ στίχου 4 βλέπε 14.

1 « Σίφνος » 1812 » T. Σ. « 7βρίου » α<sup>≠</sup>

2 « διὰ τῆς παρούσης ἡμῶν ὁμολογίας ὁμολογοῦμεν

3 ἅπαντες οἱ ἐγκατοικοὶ τοῦ κάστρου, ὅτι ἐλάβομεν

4 δανειακῶς διὰ χρεῖαν καὶ ἀνάγκην τοῦ μέρους, πα-

5 ρὰ τοῦ ἀρχοντος καμαράση γρόσια τὸν ἀρι-

6 θμὸν χίλια Νο «1000» ἐπὶ συμφωνία διαφόρου

7 πρὸς τὰ δέκα ἔνδεκα τὸν καθέκαστον χρό-

8 νον, ὑποσχόμενοι νὰ πληρώσωμεν καὶ ἔτος

9 τὸ διάφορον, ὁμοίως καὶ τὸ κεφάλαιον ὁπό-

10 ταν ἤθελον τὸ ζητήσῃ, καὶ εἰς τὴν περὶ τούτου

11 ἔνδειξιν, ἐγένεν ἡ παρούσα ὁμολογία, τυπωμέ-

12 νη μετὰ τῆς βούλαν τοῦ κοινοῦ μας, καὶ ὑπογεγραμ-

13 ἑνη παρὰ τῶν προκρίτων τοῦ μέρους μας καὶ

14 ἐδόθη εἰς χεῖράς του δι' ἀσφάλειαν

2<sup>a</sup> X. 15 κωνσταντῖνος μάτζας

3<sup>a</sup> X. 16 ἰωάννης μπάος

4<sup>a</sup> X. 17 κωνσταντῖνος τζωριτζά(κη) μάτζας

5<sup>a</sup> X. 18 κωνσταντῖνος σακελλ(αρίου) μπάος

6<sup>a</sup> X. 19 γεώργιος δεπάστης μάρτυς

7<sup>a</sup> X. 20 νικόλαος αγ.... μάρτυς

8<sup>a</sup> X. 21 κωνσταντῖνος μπάος

9<sup>a</sup> X. 22 νικόλαος βαλέτα

#### Verso

10<sup>a</sup> X. 1 1812 Σεπτεμ(βρίου) α<sup>≠</sup>

11<sup>a</sup> X. 2 τοῦ κοινοῦ τῆς σίφνου

10<sup>a</sup> X. 3 ἦτοι τοῦ Κάστρου γρ(όσι)α 1000

4

Νο 9

Ἡ ἀρχόντισσα κυρία Μαρία Καμαράσαινα ἀβιάστως, σφᾶς ἔχουσα τὰς φρένας, καλέσασα τὸν πνευματικὸν αὐτῆς πατέρα Καστρίσιον, συνέταξε τὴν παροῦσαν αὐτῆς δια-





θήκην, δι' ἧς διαθέτει τὴν περιουσίαν αὐτῆς ὡς ἀκολουθῶς. Πρωτίστως δηλοῖ ὅτι, ἀνταποδίδουσα τὴν πρὸς αὐτὴν ἐπιδειχθεῖσαν ἐκ μέρους τοῦ ἀδελφοῦ τῆς Ἰωάννου στοργήν, ὅστις ὡς ἐπίτροπος τῆς διαθήκης τοῦ πατρός της καὶ ἐκτελῶν ἐντολήν του, ὅχι μόνον ἐπεστάτησεν εἰς τὴν ἀνοικοδόμησιν τῶν οἰκιῶν της ἀλλὰ καὶ ἐφρόντισε νὰ τὴν ὑπανδρεύσῃ μὲ ἄνδρα εὐθὺν καὶ τίμιον καὶ παρέδωκεν εἰς αὐτὴν σῶα καὶ ἀνελλιπῇ ὅσα κινητὰ καὶ ἀκίνητα ὁ πατὴρ αὐτῆς ὥριζεν εἰς τὸ ἀβαντάριόν της καὶ εἰς τὴν διαθήκην του, δεδομένου ἄλλως τε ὅτι καὶ ὁ Θεὸς δὲν τῆς ἐχάρισεν ἀπογόνους, παρέλαβε, συμφωνοῦντος καὶ τοῦ συζύγου της ἄρχοντος Καμαράση, ἐν ἐκ τῶν παιδίων τοῦ ἀδελφοῦ τῆς αὐτοῦ Ἰωάννου, τὸ ἀνεδέχθη ἐκ τῆς ἱερᾶς κολυμβήθρας εἰς τὰς ἀγκάλας της, δώσασα εἰς αὐτὸ τὸ ὄνομά της Μαρία καὶ τὸ ἀνέθρεψεν ὡς ἴδιον αὐτῆς σαρκικὸν τέκνον. Εἰς τὸ τέκνον της δὲ τοῦτο καταλείπει τὰ ἐν στίχοις 31-38 περιγραφόμενα κινητὰ καὶ ἀκίνητα πράγματα, τὰ ὅποια θέλει καὶ διατάττει, ὅπως, εἰς ἣν περίπτωσιν δὲν τὴν ἀξιῶσιν ὁ Θεὸς νὰ τὴν ὑπανδρεύσῃ ἐν ὅσῳ ζῇ καὶ τῆς τὰ συστήσῃ ὡς προῖκα, ἀνήκουν εἰς τὴν θετὴν ταύτην θυγατέρα της ὡς ἰδιοκτησία της ἀναφαίρετος, ὡς ἐὰν εἶχον δοθῇ αὐτῇ ἐπὶ τῇ βάσει πραγματικοῦ ἀβανταρίου. Εἰς τὴν ἀδελφὴν της Κιουρὴν καταλείπει γρόσια πεντακόσια, ἅτινα νὰ διανεμηθοῦν ἐξ ἴσου εἰς ὅλα της τὰ τέκνα, ἂν αὕτη ἔχῃ ἐν τῷ μεταξὺ ἀποβιώσει. Εἰς τὸν ἀδελφὸν αὐτῆς Ἀποστολάκην, ὅστις ἐπανελημμένως συμπεριεφέρθη πρὸς αὐτὴν κακῶς καὶ ἐξεδίωξεν ἀναιτίως τὴν ὁρφανὴν αὐτοῦ θυγατέρα Ἑλένην, οὐδὲν καταλείπει, ἀντ' αὐτοῦ δὲ ἀφίνει εἰς τὴν τελευταίαν ταύτην τὰ ἐν στίχοις 45-47 περιγραφόμενα ἀκίνητα, ἐπιβάλλουσα εἰς τὴν θετὴν αὐτῆς θυγατέρα Μαρίαν, ὅπως δώσῃ εἰς ταύτην καὶ τὰ ἐν στίχοις 48-50 ἀναφερόμενα κινητὰ. Εἰς τὴν αὐτὴν Μαρίαν ἐντέλλεται, ὅπως δώσῃ εἰς τὸν ἀδελφόν της Ἀποστολάκην γρόσια διακόσια πενήκοντα. Εἰς τὴν ὑπηρέτριάν της Χρυσίναν καταλείπει τὸ ἐν στίχῳ 51 ὀριζόμενον ἀκίνητον, ἐπιβάλλουσα εἰς τὴν Μαρίαν (τὴν θετὴν της θυγατέρα προφανῶς) νὰ τῆς δώσῃ τὰ ἐν στίχοις 52-54 ὀριζόμενα κινητὰ, ὡς καὶ γρόσια ἑκατὸν. Διὰ τὴν παρρησίαν της καὶ διὰ νὰ τῆς κάμῃ πέντε λειτουργίας ἀφίνει εἰς τὸν δεσπότην Σίφνου γρόσια ἑκατὸν, ἄλλα τόσα εἰς τὸ σχολεῖον τῆς Σίφνου καὶ εἰς ἕκαστον μοναστήριον τῆς Σίφνου ἀνὰ γρόσια δέκα. 25 γρόσια εἰς τὸν Ἅγιον Τάφον, 25 εἰς τὸ μοναστήριον τῆς Σερίφου, ἑκατὸν εἰς τὰ εἴκοσι μοναστήρια τοῦ Ἁγίου Ὄρους. Τὰ εἰς μετρητὰ ποσὰ ταῦτα θὰ καταβληθοῦν ἀπὸ τὰ χίλια γρόσια τῆς προικός, ἣν ἔλαβε παρὰ τοῦ πατρός της, τὸ ἐπὶ πλέον δὲ ποσόν, ὅπερ θ' ἀπαιτηθῇ πρὸς συμπλήρωσιν τῶν ὅσων ὀρίζει νὰ δοθοῦν, ὀφείλει νὰ καταβάλῃ ἡ θετὴ θυγάτηρ της Μαρία, ἣτις ὀφείλει νὰ κάμῃ καὶ ὅλα τὰ ἔξοδα τῆς κηδείας της, νὰ ἀνάπτῃ τὴν κανδήλαν της καὶ νὰ κάμνῃ τὴν ἐορτὴν τοῦ Ἁγίου Εὐθυμίου εἰς τὴν Παναγίαν καὶ τοῦ Ἁγίου Ἰωάννου εἰς τὴν Ἑλεοῦσαν, δίδουσα παράδες πέντε. Πάντα ὅμως τ' ἀνωτέρω θὰ περιέρχονται εἰς τοὺς τιμωμένους μετὰ τὸν θάνατόν της, τοῦ συζύγου αὐτῆς ἄρχοντος Καμαράση ἔχοντος ἐφ' ὅρου ζωῆς τὴν χρῆσιν καὶ τὴν κάρπωσιν αὐτῶν. Διορίζει ἐκτελεστήν τῆς διαθήκης της τὸν σύζυγόν της τοῦτον, τὸν ἀδελφόν της Γιαννάκην (Μπάον), καθὼς καὶ



τὸν υἱὸν τούτου καὶ ἀνεψιὸν τῆς Κωνσταντάκης. Τέλος ὁρίζει ὅπως, ἂν τις τῶν κληρονόμων τῆς ἐπιχειρήσῃ νὰ προσβάλλῃ καὶ ἀνατρέψῃ τὴν διαθήκην τῆς ταύτης, οἱ ἔκτελεσται τῆς διαθήκης τῆς νὰ τοῦ δίδουν μόνον γρόσια πέντε.

Ἡ διαθέτις εἶναι γνωστὴ ἐκ τῶν προηγουμένων ἐγγράφων 96, 97 κ.λπ., καθὼς καὶ ὁ σύζυγος αὐτῆς Πέτρος Καμαράσης, ὃν διορίζει ἐπίτροπον τῆς διαθήκης τῆς καὶ εἰς ὃν καταλείπει τὴν ἐπικαρπίαν τῆς ὅλης περιουσίας τῆς. Ὁ ἀδελφὸς τῆς διαθέτιδος Ἰωάννης Μπάος, ὃν ἐπίσης διορίζει ἐπίτροπον, εἶναι ὁ υἱὸς τοῦ Κωνσταντίνου ἢ Κωνσταντάκης Μπάου, περὶ οὗ ἐπανειλημμένως ἐγένετο λόγος εἰς τοὺς ὑπομνηματισμοὺς τῶν ἐγγράφων τοῦ ἀρχείου Μπάου. Τὸ ἐγγράφον δὲ 96 μαρτυρεῖ ὅτι οὗτος ἀπεβίωσε πρὸ τοῦ ἔτους 1773. Ὁ υἱὸς τοῦ Ἰωάννου Νικολάκης Γρουπάρης, εἶναι τὸ τρίτον πρόσωπον, ὃπερ ἐπίσης διορίζει ἐπίτροπον τῆς διαθήκης τῆς ἢ Καμαράσaina. Οὗτος εἶναι ὁ γνωστὸς ἐκ τῶν 50, 59, 66, 73 καὶ 95 ὡς «τζελεπῆς Νικολάκης Γρουπάρης». Περὶ τῆς θετῆς θυγατρὸς τῆς Καμαράσainaς Μαρίας Μπάου ἐγένετο ἐπίσης λόγος ἐν 97. Ὅτι ἡ Κιουρά καὶ ὁ Ἀποστολάκης ἦσαν ἀδελφοὶ τῆς Καμαράσainaς γνωρίζομεν ἐπίσης ἐκ τοῦ προηγουμένου ἐγγράφου.

Ἡ διαθήκη ἔχει συνταχθῇ ἐνώπιον τοῦ πνευματικοῦ πατρὸς (στίχ. 74 ἐπ.) καὶ δύο μαρτύρων (στίχ. 77 ἐπ. καὶ 80 ἐπ.). Ἀποτελεῖ ἐπομένως *testamentum coram paracho et duobus testibus*, ἥτοι τύπον διαθήκης διαμορφωθέντα ἐξ ἐπιθοράσεως τοῦ Κανονικοῦ Δικαίου τῆς Δυτικῆς Ἐκκλησίας (K. E. ZACHARIAE VON LINGENTHAL, *Geschichte des griechisch-römischen Rechts*, 2. Aufl., Berlin 1892, σελ. 159 (in fine ἐπ.)). Ἡ ὑπαρξίς τοιοῦτου τύπου διαθήκης ἐν Σίφνῳ δὲν ποιεῖ νὰ φαίνεται ἄπορος ἐφ' ὅσον αὕτη διετέλεσεν ἐπὶ μακρὸν ὑπὸ φραγκικὴν κυριαρχίαν (Κ. ΓΚΙΩΝ, *Ἱστορία τῆς νήσου Σίφνου*, Σῦρος 1876, σελ. 132 ἐπ.). Εἰς τὴν δευτέραν διαθήκην τῆς αὐτῆς Καμαράσainaς (103) ὑπογράφουν τέσσαρες μάρτυρες (στίχ. 61 ἐπ., 64 ἐπ., 66 ἐπ.), ἐν οἷς καὶ ὁ συντάκτης αὐτῆς (στίχ. 69 ἐπ.). Ὁ πνευματικὸς πατὴρ ἀναφέρεται μόνον ἐν τῷ κειμένῳ (στίχ. 8) ὡς παραστάς κατὰ τὴν σύνταξιν: ἔκραξε πάλιν ἐμένα τὸν ἴδιον αὐτῆς πνευματικὸν πατέρα (ἥτοι τὸν καὶ κατὰ τὴν σύνταξιν τῆς πρώτης παραστάντα). Δὲν ὑπογράφει, ὡς ἐν τῇ παρούσῃ. Παρὰ τὸ γεγονὸς ὅμως τοῦτο καὶ τὸ ὅτι ὑπογράφουν πλείονες τῶν δύο μάρτυρες, νομίζω ὅτι καὶ αὕτη εἶναι τοῦ αὐτοῦ τύπου πρὸς τὴν παροῦσαν. Ὅπως τοῦ αὐτοῦ τύπου εἶναι καὶ ἡ δημοσιευομένη ὑπὸ τοῦ Α. Ε. ΒΑΚΑΛΟΠΟΥΛΟΥ, *Ἀνέκδοτα δικαιοπρακτικὰ ἐγγραφα τῶν χρόνων τῆς τουρκοκρατίας*, ἐν Ἀρχ. Ἰδ. Δικαίου 13, 1946, 11, σελ. 207, διαθήκη τῆς Χατζῆ Μαρίας Σταυροπούλου τῆς 20 Ἰανουαρίου 1851 εἰς ἣν ὑπογράφει ὡς συντάκτης καὶ μάρτυς ὁ πνευματικὸς πατὴρ τῆς διαθέτιδος (στίχ. 110 καὶ 101-102) καὶ ἑπτὰ ἔτι μάρτυρες (στίχ. 112-118). Ἡ ἀντὶ δύο, ὡς ἀπαιτεῖ τὸ Κανονικὸν Δίκαιον τῆς Δυτικῆς Ἐκκλησίας, ὑπογραφή πλειόνων μαρτύρων καὶ ἡ ἐπιβεβαίωσις τῆς διαθήκης ὑπὸ τοῦ μητροπολίτου Μαρωνείας (στίχ. 1 καὶ 119-120) δὲν μεταβάλλει τὸν τύπον αὐτῆς.



ἀλλὰ δεικνύει τὰς ἀμφιταλαντεύσεις, ἃς ὑπέστη ἡ περὶ τοῦ τύπου τῶν διαθηκῶν ἀντίληψις τῶν Ἑλλήνων ἐπὶ τουρκοκρατίας, οἵτινες καὶ ὅταν συνέτασσον, ἴσως ἀνεπιγνώστως, διαθήκην κατὰ τύπον μὴ βυζαντινὸν δὲν ἀπεξενούντο τελείως τοῦ τελευταίου, προστιθέμενοι μείζονα ἀριθμὸν μαρτύρων, ἵνα οὕτω καὶ τούτου οἱ τύποι πληρωθοῦν. Δὲν ἀποκλείεται ἡ συνήθεια τοῦ συντάσσειν διαθήκας κατὰ τὸν ἀνωτέρω τύπον νὰ εἰσεχώρησε βαθύτερόν πως εἰς τὸ ἐθιμικὸν δίκαιον τῶν Ἑλλήνων τῆς περιόδου ταύτης καί, ἵνα ἀκριβῶς εἰς ταύτας τὰς ξενικὰς ἐπιδράσεις ἀντιδράσῃ ὁ Σμύρνης Γρηγόριος, ἐν ἔτει 1785 ἐν κοινῇ συνελεύσει τῶν τε εὐγενεστάτων ἀρχόντων, τῶν προκρίτων τῆς ἐπαρχίας ταύτης καὶ πρωτομαγιστόρων ἐκάστου ρουφείου, ὥρισεν ὅτι: ὅσοι τῶν χριστιανῶν ζητοῦσι νὰ κάμωσι διαθήκην .... ἡ διαθήκη αὕτη νὰ γίνεται παρόντος ἑνὸς τῶν τεσσάρων ἐφημερίων κατ' ὄνομα διωρισμένων τοῦ τε συγκέλλου καὶ Διονυσίου ἐπὶ τῆς ἀγίας Φωτεινῆς καὶ Ἀθανασίου .... καὶ τῶν δημογερόντων ἢ ἀπάντων ἢ ἑνὸς .... καὶ ὁ ἐξομολογῶν πνευματικὸς νὰ μὴ ἔχῃ καμμίαν ἄδειαν φροντίζειν ποσῶς περὶ διαθήκης (Ν. Κ. Χ. ΚΩΣΤΗ, *Σμυρναϊκὰ Ἀνάλεκτα*, 2<sup>α</sup> ἔκδ., Ἀθῆναι 1902, σελ. 87, ΣΤ'). Ἄλλως τε, ὡς ἐκ τῶν (πολλαχού) ὑποσημειώσεων τοῦ Ν. Κ. Χ. ΚΩΣΤΗ, αὐτόθι, προκύπτει, ἐν Σμύρνη ἔξων καὶ ἔδρων πολλοὶ φραγκολεβαντῖνοι (καὶ Ἕλληνες καθολικοί), ἢ μεταξὺ δὲ αὐτῶν καὶ τῶν Ἑλλήνων ἐπιγαμία δὲν ἦτο ἀσυνήθης, ἐξηγοῦσα τὴν ἐπίδρασιν.

Τὸν αὐτὸν φαίνεται τύπον εἶχε περιβληθῇ ἡ διαθήκη τοῦ Πανταζῆ, ἣν ἐπεκύρωσε (ἐβεβαίωσε) τὸ ἐκκλησιαστικὸν Δικαστήριον ἐπὶ τοῦ πατριαρχοῦ Παΐσιου τοῦ ἀπὸ Νικομηδείας ἐν ἔτει 1742 (βλέπε Μ. ΓΕΛΕΩΝ, *Κατοικαὶ διατάξεις* 1, Κωνσταντινούπολις 1885, σελ. 222, ΟΗ'). Συνετάχθη κατὰ πᾶσαν πιθανότητα ὑπὸ εἰδικῶς μετακληθέντος γραφέως, ἐνώπιον δὲ τοῦ πνευματικοῦ πατρός. Ἡ τήρησις τοιούτου τύπου δὲν πρέπει νὰ φανῇ ἄπορος, ὅταν σκεφθῇ τις ὅτι συνετάχθη ἐντὸς περιβάλλοντος ἰσχυρῶς λατινικοῦ, ὡς ἡ Οὐγγροβλαχία. Ἐκτὸς τούτου καὶ κατὰ τὸ ἐθιμικὸν δίκαιον τοῦ Ἄργους αἱ διαθήκαι ἦσαν ἰσχυραὶ καὶ διὰ μόνης τῆς μαρτυρίας τοῦ πνευματικοῦ (Λ. ΧΡΥΣΑΝΘΟΠΟΥΛΟΥ, *Συλλογὴ τοπικῶν τῆς Ἑλλάδος συνηθειῶν*, Ἀθῆναι 1853, σελ. 39), τῆς Αἰγίνης ἐφ' ὅσον ἐγράφοντο ὑπὸ τοῦ ἐφημερίου ἢ πνευματικοῦ καὶ ὑπεγράφοντο ὑπὸ τοῦ διαθέτου (Λ. ΧΡΥΣΑΝΘΟΠΟΥΛΟΥ, αὐτόθι, σελ. 48, Β'), ἐνῶ κατὰ τὰ γραπτά ἔθιμα τῆς Θήρας τοῦ ἔτους 1797, Κεφ. Ε' (Λ. ΧΡΥΣΑΝΘΟΠΟΥΛΟΥ, αὐτόθι, σελ. 158 - ἀνατύπωσις ΖΕΠΩΝ, *Jus Graecoromanum* 8, Ἀθῆναι 1931, σελ. 511) ἐπὶ προφορικῆς διαθήκης μόνῃ ἡ μαρτυρία τοῦ πνευματικοῦ πατρός δὲν ἤρκει ἵνα αὕτη ἔχῃ ἰσχύν, ἀλλ' ἀπαιτεῖτο ἡ παρουσία δύο εἰσέτι μαρτύρων. Τέλος πρέπει νὰ σημειωθῇ ὅτι καὶ αἱ τρεῖς ἀνωτέρω μνημονευόμεναι διαθήκαι εἶναι γυναικῶν. Βλέπε καὶ τὴν διαθήκην τοῦ Ἰωάννου Καλέργακη τοῦ Σκούμπλου (ἀχρονολόγητον) ἐν Σ. ΣΚΟΠΕΤΕΑ, *Διαθήκαι ἐκ τῆς Δυτικῆς Μάνης* (Ἀνάτυπον ἐκ τῆς Ἐπετηρίδος τῆς Ἱστορίας τοῦ Ἑλληνικοῦ Δικαίου τῆς Ἀκαδημίας Ἀθηνῶν, τευχ. 6, 1955) Α' σελ. 116 ἐπ. Τοιαύτη διαθήκη φαίνεται ὅτι εἶναι καὶ ἡ *Διαθήκη τῆς Ἄννας Παλαιολογίνας Νοταρᾶ*, τοῦ ἔτους 1493, ἥτοι βραχὺ μετὰ τὴν Ἀλω-





σιν, ἡ δημοσιευομένη ὑπὸ τοῦ Κ. ΜΕΡΤΖΙΟΥ ἐν Ἀθηνῶν, 53, 1949, σελ. 17 ἐπ., συνταχθεῖσα ἐν Βενετίᾳ.

Ἐν σχέσει πρὸς τὸν τύπον τῶν διαθηκῶν τῆς περιόδου τῆς τουρκοκρατίας, εἰς τὰ ἐν 1 ἐκτιθέμενα προσθετέα καὶ τὰ ἀκόλουθα: 1) Ἡ ὑπὸ τοῦ Ν. Κ. Χ. ΚΩΣΤΗ, ἐνθ' ἄνωτ. ΚΗ', σελ. 38 ἐπ., δημοσιευομένη διαθήκη τοῦ Διαμαντῆ Ρυσίου, ἀναγομένη εἰς τοὺς πρὸ τοῦ ἔτους 1738 χρόνους, εἶναι ὑπογεγραμμένη ὑπὸ τοῦ διαθέτου καὶ ἑπτὰ μαρτύρων. Πρόκειται περὶ διαθήκης συντεταγμένης ὑπὸ τὰς προϋποθέσεις τῆς Νεαῖς 82 Λέοντος τοῦ Σοφοῦ (ἦν καὶ ὁ ΑΡΜΕΝΟΠΟΥΛΟΣ, *Ἐξάβιβλος* 5, 1, 7 ἔχει ὑπ' ὄψιν του), ἣτις κηρύσσει ἐγκύρους τὰς διαθήκας τὰς φερούσας μὲν τὰς ὑπογραφὰς τῶν μαρτύρων, οὐχὶ ὅμως καὶ τὰς σφραγίδας αὐτῶν (Γ. ΜΑΡΙΔΑΚΗ, *Τὸ ἀστικὸν δίκαιον ἐν ταῖς Νεαῖς τῶν Βυζαντινῶν αὐτοκρατόρων*, Ἀθῆναι 1922, σελ. 269. 2) Ἡ ὑπὸ τοῦ Κ. ΚΑΝΕΛΛΑΚΗ, *Χιακὰ Ἀνάλεκτα*, Ἀθῆναι 1890, σελ. 437 (σελ. 124) δημοσιευομένη διαθήκη τοῦ ἱερομονάχου Ἰακώβου Ἀργέντη, τοῦ ἔτους 1740, συνετάχθη καὶ ὑπεγράφη ἰδιοχείρως ὑπὸ τοῦ διαθέτου. Ἄρα εἶναι ὁλόγραφος: Κ. Ε. ΖΑΧΑΡΙΑΕ VON LINGENTHAL, ἐνθ' ἄνωτ., σελ. 156 σημ. 489. G. FERRARI, *I documenti greci medioevali di diritto privato nell'Italia meridionale*, Leipzig 1910, σελ. 106 § 2 καὶ σημ. 5. Νέον καὶ τοῦτο δεῖγμα περὶ τοῦ ὅτι κατὰ τὴν περίοδον ταύτην ἐγένετο χρῆσις καὶ τοῦ τύπου τούτου διαθήκης, ὅστις εἰς τὸ βυζαντινὸν δίκαιον ἤρξατο κατὰ τὸν Κ. Ε. ΖΑΧΑΡΙΑΕ VON LINGENTHAL, ἐν *Byzantinische Zeitschrift* 2, 1893, σελ. 178 ἐπ., ἀντικρουόμενον ὑπὸ τοῦ G. FERRARI, ἐνθ' ἄνωτ., σελ. 107, ἐμφανιζόμενος κυρίως ἀπὸ τοῦ ἔτους 1272 μ. Χ. (βλέπε καὶ Κ. Ε. ΖΑΧΑΡΙΑΕ VON LINGENTHAL *Geschichte*, ἐνθ' ἄνωτ., σελ. 152 σημ. 454 in fine), ὡς προκύπτει ἐκ τῆς ὑπὸ τὴν χρονολογίαν ταύτην δημοσιευομένης διαθήκης ὑπὸ F. MIKLOSICH et I. MÜLLER, *Acta et diplomata graeca medii aevi sacra et profana* 3, Vindobonae 1890, σελ. 229. 3) Ἡ ὑπὸ τοῦ αὐτοῦ Κ. ΚΑΝΕΛΛΑΚΗ, ἐνθ' ἄνωτ., σελ. 402 (σελ. 65) δημοσιευομένη διαθήκη τοῦ *κυρνεαμονίτη μαβροσκαλοῦ* τοῦ ἔτους 1627 ἴσως εἶναι *testamentum nuncupativum in scriptum redactum*, ἂν δεχθῶμεν ὅτι τὸ οὕτω διατάξατο (=διετάξατο) ἐν αὐτῇ σημαίνει ὅτι «ταῦτα εἶπεν» ὁ διαθέτης (ἐνν. προφορικῶς) ἐνώπιον τῶν ὑπογεγραμμένων πέντε μαρτύρων. Περὶ τοῦ τύπου αὐτοῦ τῆς διαθήκης βλέπε Γ. Α. ΠΕΤΡΟΠΟΥΛΟΥ *Ἱστορία καὶ Εἰσηγήσεις τοῦ ρωμαϊκοῦ δικαίου*, Ἀθῆναι 1946, σελ. 124, § 146, III, 2 καὶ B. WINDSCHEID, *Διδασκαλία τοῦ δικαίου τῶν Πανδεκτῶν*, μετάφρ. Κ. Πολυγέ- νους, 3<sup>η</sup> ἐκδ. 5, Ἀθῆναι 1930, § 547. *Testamentum nuncupativum in scriptum redactum* εἶναι καὶ ἡ διαθήκη ἐν Σ. ΣΚΟΠΕΤΕΑ, *Ἐγγραφα ἰδιωτικὰ ἐκ Ἀντικῆς Μάνης τῶν ἐτῶν 1547 - 1830*, Ἀνάτυπον ἐκ τῆς Ἐπετηρίδος τοῦ Ἀρχείου τῆς Ἱστορίας τοῦ Ἑλληνικοῦ Δικαίου τῆς Ἀκαδημίας Ἀθηνῶν, 3, 1950), σελ. 81, XXIII τοῦ ἔτους 1720 τῆς Μετάξως, διότι τόσον ὁ ἐξαρχος παπα σερβάκης ἐν στίχῳ 17 βεβαιοῖ ὅτι *μαρτηνρο η τη(ν) ακουσα αποντης γηνεκος τον στομα μαρτηνρο ὅσον καὶ οἱ ὑπόλοιποι μάρ- τυρες* (στίχ. 19 - 24), ἐπίσης δὲ καὶ ὁ (συντάκτης) *παπα γληγοριος σπανος κ(αι) ηγουμενος*





σώτιρος πωγοντζα με προσεκαλεσεν κ(αι) γραψα οσα ηκουσα απο της αστερις το στομα (στίχ. 25 - 26). 5) Ὁμοίως ἡ διαθήκη τοῦ Στασινοῦ τοῦ ἔτους 1720 παρὰ τῷ αὐτῷ Σ. ΣΚΟΠΕΤΕΑ, αὐτόθι, σελ. 82, XXIV. 6) Ὁμοίως τῆς Ἀντωνίας παρὰ τῷ αὐτῷ Σ. ΣΚΟΠΕΤΕΑ, αὐτόθι, σελ. 85, XXX, τοῦ ἔτους 1736. Ἐπίσης ἡ διαθήκη τοῦ Ἰωάννου Καλεργάκη τοῦ Σκούμπλου, ἄνευ χρονολογίας, ἀναγομένη πιθανῶς εἰς τοὺς περὶ τὰ μέσα τοῦ 17<sup>ου</sup> αἰῶνος χρόνους καὶ δημοσιευομένη ὑπὸ τοῦ Σ. ΣΚΟΠΕΤΕΑ, *Διαθήκαι ἐκ τῆς Δυτικῆς Μάνης* (Ἀνάτυπον ἐκ τῆς Ἐπετηρίδος τοῦ Ἀρχείου τῆς Ἱστορίας τοῦ Ἑλληνικοῦ Δικαίου τῆς Ἀκαδημίας Ἀθηνῶν, τεύχ. 6, 1955, σελ. 109, Α'). Διότι ἐν στίχ. 31, ὁ ἐκ τῶν μαρτύρων † παρμπα σιου ταβουλαρης πειρουλακης μαρτυρεῖ ἡτη ακουσα απο το στομα του ανηψη μου καὶ μαρτηρα, ὁ δὲ † Εἰσαῦας εἰερομοναχος σκουμπλος ταχα και ηγουμενος της νεας οδιγιτριας ἐν στίχ. 37 ἐπ., ὅτι: και υπεγραψα ντη ακουσα απο του αστερι το στομα εγραψα εισε ασφαλεια. Τὸ αὐτὸ λεκτέον καὶ περὶ τῆς διαθήκης τοῦ Στράτη Τσιμπιδάρου, τοῦ ἔτους 1829, συνταχθείσης ἐν Καρέα καὶ δημοσιευομένης ὑπὸ τοῦ αὐτοῦ Σ. ΣΚΟΠΕΤΕΑ, αὐτόθι, σελ. 116, Β', δοθέντος ὅτι ἐν στίχ. 46 ἐπ., λέγεται: Παπα Ιωαννης κοζομπολακис ητι ακουσα απο του ασθενη το στομα εγραψα. 7) Ἡ διαθήκη τοῦ Ἀναγνώστη Καλαποθέα παρὰ τῷ ἰδίῳ Σ. ΣΚΟΠΕΤΕΑ, *Ἐγγραφα ἰδιωτικὰ κ.τ.λ.*, ἐνθ' ἄνωτ., σελ. 87, XXXI, τοῦ ἔτους 1736 εἶναι, κατὰ τὸν ἐκδότην (αὐτόθι), ὁλόκληρος γεγραμμένη διὰ τῆς αὐτῆς χειρὸς. Δὲν φέρει ὅμως οὔτε τὴν ὑπογραφὴν τοῦ διαθέτου οὔδὲ σφραγίδας καὶ ὑπογραφὰς μαρτύρων. Ἄν ὑποτιθῇ ὅτι δὲν εἶναι ἀντίγραφον εἰς τὸ ὅποιον διὰ λόγους ἀγνώστους δὲν ἀντεγράφη ἡ ὑπογραφὴ τοῦ διαθέτου καὶ τῶν μαρτύρων, πρόκειται περὶ διαθήκης πληρούσης τὰς ἀπαιτήσεις τῆς Νεαρᾶς 42 Λέοντος τοῦ Σοφοῦ, κηρυσσοῦσης ἰσχυράς, ἀλλ' ὥς ἀγράφους, τὰς διαθήκας τὰς μὴ φερούσας τὰς ὑπογραφὰς διαθέτου καὶ μαρτύρων, λόγῳ οἰουδήποτε καλύματος, ἐφ' ὅσον ὅμως βεβαιοῦται ὑπὸ τῶν μαρτύρων τὸ περιεχόμενον αὐτῆς ὡς ἰδία τοῦ διαθέτου βούλησις (Γ. ΜΑΡΙΔΑΚΗ, ἐνθ' ἄνωτ., σελ. 266 ἐπ. καὶ 268-69). 8) Ὁλόγραφος εἶναι ἡ παρὰ τῷ αὐτῷ Σ. ΣΚΟΠΕΤΕΑ, *Ἐγγραφα ἰδιωτικὰ κτλ.*, ἐνθ' ἄνωτ., σελ. 88, XXXV, δημοσιευομένη διαθήκη τοῦ Παπᾶ Νικολάου Σέρβου τοῦ ἔτους 1750. Ἡ διαθήκη τοῦ Νικηφόρου Σκωτάκη, Κρητὸς, συνταχθεῖσα ἐν ἔτη αχπδ' ἐν Ζακύνθῳ, δημοσιευομένη δὲ ὑπὸ τοῦ Α. ΖΩΗ, ἐν Χριστιανικῇ Κρήτῃ, ἔτος Α', τεύχος Γ', Ἡράκλειον 1912, σελ. 510 ἐπ., καθὼς καὶ ἡ διαθήκη τοῦ Παπανικολάου Βλαστοῦ, τοῦ ἔτους αχνε, ἐκ Κρήτης, ἡ δημοσιευομένη ὑπὸ τοῦ Α. ΒΟΥΡΔΟΥΜΠΑΚΙ, ἐν Χριστιανικῇ Κρήτῃ, ἔτος Β', τεύχος Γ', Ἡράκλειον 1915, σελ. 374, XIV. Ἡ διαθήκη τῆς Δέσπως τοῦ Γεωργάκη Τόνια, ἐκ Βλάστης, τοῦ ἔτους 1859, δημοσιευομένη ὑπὸ Α. ΣΙΓΑΛΑ, *Πατριαρχικαὶ πράξεις, φερμάνια καὶ ἄλλα τινὰ ἔγγραφα*, ἐν «Μακεδονικὰ» 1, 1940, σελ. 308, εἶναι ὅπως ἡ ὑπὸ 1, ἐν ἣ ὅμως ἀντὶ τῆς ἀγραμμάτου ὑπογράφει ὁ Παπᾶ Ἰωάννου Παπᾶ Εὐθυμίου (ὡς subscriptor: K. E. ZACHARIAE VON LINGENTHAL, *Geschichte*, ἐνθ' ἄνωτ., σελ. 150-151, στίχ. 22-24) καὶ πέντε μόνον μάρτυρες, συμφώνως πρὸς τὴν μεταγενεστέραν ἀπὸ τῶν Ἰσαύρων βυζαντινὴν νομοθε-

ΑΚΑΔΗΜΙΑ ΑΘΗΝΩΝ





σίαν καὶ τὸν ΑΡΜΕΝΟΠΟΥΛΟΝ, *Ἐξάβιβλος* 5, 1, 35 (Γ. ΜΑΡΙΔΑΚΗ, ἔνθ' ἄνωτ., σελ. 260 ἐπ.: Κ. Ε. ΖΑΧΑΡΙΑΕ VON LINGENTHAL, ἔνθ' ἄνωτ., σελ. 251 καὶ 1). 10) Ὅμοία εἶναι καὶ ἡ ὑπὸ τοῦ αὐτοῦ Α. ΣΙΓΑΛΑ, αὐτόθι, σελ. 309, δημοσιευομένη διαθήκη τοῦ Ἀνδρέα Ἀθανασίου Κάλλια, ἐκ Βογατσικοῦ, τοῦ ἔτους 1869. Ὁ ἐκδότης, ἀτυχῶς, δὲν σημειοῖ διὰ ποίας χειρὸς εἶναι γεγραμμένον τὸ κείμενον. Ἐκ τοῦ ὅτι ὁμῶς ἐν στίχ. 94 ὁ διαθέτης ὑπογράφει: *ἀνδρέας ἀθανασίου Κάλλια ἠπόσχομαι τὰ νοθεν ἡδὸν καὶ ἡ πογραφὴ μου* συμπεραίνω ὅτι τὸ κείμενον ἐγράφη δι' ἄλλης χειρὸς, ὁ δὲ διαθέτης παρουσιάσας τοῦτο εἰς τοὺς ἔνδεκα μάρτυρας ὡς ἀποτελοῦν τὴν διαθήκην του, ὑπέγραψε ταύτην ἐνώπιόν των, συνυπογραφάντων. 11) Τὸ αὐτὸ λεκτέον ἐν σχέσει πρὸς τὴν δημοσιευομένην ὑπὸ τοῦ Μ. Γ. Μ. ΜΙΧΑΗΛΙΔΟΥ - ΝΟΥΑΡΟΥ, *Νομικὰ Ἐθιμα τῆς Δωδεκανήσου*, Ἀθῆναι 1926, σελ. 152, 7 διαθήκην τοῦ Χατζηπαπᾶ, τοῦ ἔτους 1863, ἣν ὑπογράφουν ὁ διαθέτης καὶ τέσσαρες μάρτυρες, ἐν οἷς καὶ ὁ συντάκτης. 12) Ὅμοία πρὸς τὴν ὑπὸ 1 εἶναι ἡ ἐν τῷ παρόντι δημοσιευομένη 1. 13) Ἡ 47 εἶναι ὑπογεγραμμένη ὑπὸ τοῦ διαθέτου καὶ ἑνὸς μάρτυρος, τοῦ συντάκτου. Ἀλλὰ καὶ οὕτως εἶναι ἰσχυρά, ἐφ' ὅσον καὶ ἡ ὑπὸ τοῦ Ε. LEGRAND, *Bibliographie hellénique aux XV et XVI siècles*, I, Paris 1885, σελ. CCVI, δημοσιευομένη ἐκ Κερκύρας διαθήκη τοῦ Λεονάρδου Φοοτζίου, τοῦ ἔτους 1750, καίτοι φέρονται δύο μόνον μάρτυρες συμπράττοντες, δέον νὰ θεωρηθῇ ὡς ἰσχυρά. 14) Ἡ διαθήκη τοῦ Σίφνου κὺρ Ἀθανασίου, τοῦ ἔτους 1673, ἐκ Σικίνου, οὕσα ἀκριβὲς ἀντίγραφον (κόπια) καὶ δημοσιευομένη ὑπὸ τοῦ Η. ΖΕΡΛΕΝΤΗ, *Ἱστορικαὶ ἑρευναι περὶ τὰς Ἐκκλησίας τῶν νήσων τῆς Ἀνατολικῆς Μεσογείου Θαλάσσης*, I, Ἑρμούπολις 1913, σελ. 138 ἐπ., εἶναι ὑπογεγραμμένη ὑπὸ τοῦ διαθέτου καὶ πέντε μάρτυρων ἐν οἷς καὶ ὁ συντάκτης. Ἀποτελεῖ ἐπομένως διαθήκην τοῦ τύπου τῆς 1. 15) Διαθήκην μᾶλλον ἀποτελεῖ ἡ δημοσιευομένη ὑπὸ τοῦ ΜΗΤΡΟΠΟΛΙΤΟΥ ΞΑΝΘΗΣ ΙΩΑΚΕΙΜ ΜΑΡΤΙΝΙΑΝΟΥ, *Συμβολαὶ εἰς τὴν Ἱστορίαν τῆς Μοσχοπόλεως*, Ἀθῆναι 1939, σελ. 145, τῆς Νικαβρουσοῦ Λέκα Δάφνου, τοῦ ἔτους 1701 ἐκ Μοσχοπόλεως. Ἡ πλημμελής ὁμῶς περιγραφὴ ταύτης ὑπὸ τοῦ ἐκδότης δὲν μοὶ ἐπιτρέπει νὰ κρίνω περὶ τοῦ τύπου αὐτῆς, ὡς καὶ 16) ἡ ὁμοία τοῦ ἔτους 1693, ἐκ Μοσχοπόλεως, ἡ δημοσιευομένη ὑπὸ τοῦ ΑΥΤΟΥ, αὐτόθι, σελ. 147, τοῦ Νίσκα Κήτζα Νικολάου. 17) Ἡ 53 εἶναι ἀτυχῶς ἀντίγραφον, ἂν καὶ αὐτοαποκαλεῖται δὲ ἴσον ἀπαράλλακτον (στίχ. 1) δὲν μοὶ ἐπιτρέπει νὰ κρίνω περὶ τοῦ τύπου αὐτῆς. Δὲν ἀποκλείεται ἐν τούτοις νὰ εἶναι ὁλόγραφος καίτοι ἡ προγενεστέρα 50 τοῦ ἰδίου Ἀντωνίου Γρουπάρη, συνταχθεῖσα ὑπὸ τρίτου προσώπου καὶ ὑπογραφεῖσα μόνον ὑπὸ τοῦ διαθέτου, μάχεται κατὰ τῆς ὑποθέσεως ὅτι εἶναι δυνατόν νὰ συνετάχθῃ καὶ νὰ ἐγράφη ὁλόκληρος ὑπ' αὐτοῦ. 18) Ἡ 103 ἐγράφη καθ' ὑπαγόρευσιν τοῦ διαθέτου Πέτρου Καμαράση ὑπὸ τοῦ πρῶην Λαμπάκου Ἀρσενίου, τελούντος καὶ χρῆ μάρτυρος καὶ ὑπογράφεται ἰδιοχείρως ὑπὸ τοῦ διαθέτου. Ἐθεωρήθη ἰσχυρά καὶ ἐπεκυρώθη ὑπὸ τῆς ἐξουσίας (104.) Ἐπισκόπησις τῶν ἀνωτέρω ἐπικυροῖ ὅσα ἐν 1 ἐξετέθησαν, δηλ. ὅτι κατὰ τὴν περίοδον τῆς τουρκοκρατίας συνεχίσθη ἡ ὑπὸ τῆς λεοντείου καὶ μεταλεοντείου βυζαντινῆς νομοθεσίας ἀρξαμένη ἀπλου-



στευτική τάσις ἐν τῇ συντάξει τῶν διαθηκῶν. Ἡ παρεξήγησις ὁμῶς τοῦ πνεύματος ταύτης ἐδημιούργησε κατὰ τοὺς μετὰ τὴν Ἀλωσιν χρόνους τοιοῦτον κυκεῶνα περὶ τὸν ἐπὶ τῶν διαθηκῶν τηρητέον τύπον καὶ τὴν ἐγκυρότητα αὐτῶν, ὥστε ἠναγκάσθη ἐκ τούτου ὁ ἐπίσκοπος Σερβίων καὶ Κοζάνης, ὅπως κοινῇ βουλῇ καὶ γνώμῃ τῶν ἐντιμοτάτων κληρικῶν καὶ προκρίτων ἐκδώσῃ σχετικὴν πρὸς τὸ θέμα ἀπὸ 9 Ἰανουαρίου 1796 ἐγκύκλιον (Μ. ΚΑΛΙΝΔΕΡΗ, *Τὰ λυτὰ ἔγγραφα τῆς Δημοτικῆς Βιβλιοθήκης Κοζάνης 1676-1808*, Θεσσαλονίκη 1951, σελ. 93 ἐπ. 2 στίχ. 93-105) καὶ ὁ Σμύρνης Γρηγόριος, κατὰ τοὺς αὐτοὺς περίπου χρόνους, ὅπως ἀπὸ κοινοῦ μετὰ τῶν δημογερόντων ἐκδώσῃ τὴν ἀπὸ 1<sup>ης</sup> Αὐγούστου 1785 ἀπόφασιν (Ν. Κ. Χ. ΚΩΣΤΗ, ἐνθ' ἄνωτ., σελ. 87, στ'). Κοινὴ εἶναι ἡ διέπουσα ἀμφοτέρως γραμμὴ· πρωτίστως ὅπως αἱ διαθήκαι συντάσσονται παρουσίᾳ ἢ ὑπὸ τῶν ἐπὶ τούτῳ ὑπὸ τοῦ ἀρχιερέως ἐντεταλμένων ἐφημερίων καὶ κληρικῶν, τῇ συμμετοχῇ, ἐν Σμύρνῃ, καὶ ἀπάντων ἢ τινῶν ἐκ τῶν δημογερόντων ὡς μαρτύρων, καθ' ὅσον ἄλλως θὰ εἶναι ἄκυροι. Οἱ ἐγγράμματοι εἶναι ἐλεύθεροι ὅπως συντάσσουν ὁλόγραφον ἢ μυστικὴν διαθήκην· ἥτοι ἐπιτρέπονται αἱ μυστικαὶ ἢ ὁλόγραφοι διαθήκαι, ἐφ' ὅσον ὁ διαθέτης εἶναι ἐγγράμματος. Ἐπὶ διαθηκῶν συντασσομένων ἐνώπιον μαρτύρων, οἱ τελευταῖοι οὗτοι ὀφείλουν νὰ εἶναι κληρικοί, κατὰ προτίμησιν οἱ ἐφημέριοι τῶν ἐνοριῶν, ἀλλὰ καὶ λαῖκοι ἢ δημογέροντες, ἐπὶ τῇ ἀπαραιτήτῳ ὁμῶς συμμετοχῇ καὶ κληρικῶν, ἰδίως ἐφημερίων.

Ἡ διάρθρωσις καὶ ἐσωτερικὴ διασκευὴ τῆς δημοσιευομένης ἐνταῦθα διαθήκης ἀποδεικνύει ταύτην συνεχίζουσαν τὴν βυζαντινὴν παράδοσιν, ὥς τὴν ἀναλύει ὁ G. FERRARI, ἐνθ' ἄνωτ., σελ. 107. Ἦτοι:

I. Εἰσαγωγικά. Ἀντὶ τοῦ διαθηκῶν γράμμα κ.λπ. καὶ τῆς μνείας τῆς διαθέτιδος, ὡς ἐν F. MIKLOSICH et I. MÜLLER, *Acta et diplomata graeca medii aevi sacra et profana*, 4, Vindobonae 1871, σελ. 112 καὶ 114 (τῶν ἐτῶν 1281 καὶ 1285), ὑπάρχει ἡ ἐπιβεβαίωσις τοῦ μητροπολίτου Σίφνου.

II. Κείμενον. Ἦτοι:

1) Κοινὸν τοῖς πᾶσι χρέος κ.λπ. (στίχ. 2-4) - ἀντίστοιχον τό: Ἐπείπερ τῇ ἀνθρωπείᾳ φύσει τῶν βυζαντινῶν διαθηκῶν.

2) Ἵνα μὴ ἀδιάθετον αὐτὴν καταλάβῃ (ἐνν. ὁ θάνατος) διὰ νὰ τῆς κάμω τὴν παροῦσαν αὐτῆς διαθήκην καὶ ὑστερινήν της παραγγελίαν (στίχ. 4-8) - ἀντίστοιχον τό: διὰ τοῦτο καὶ γὰρ νόσφ' δεινῇ περιπεσὼν κ.λπ. τῶν βυζαντινῶν διαθηκῶν.

3) καὶ δὴ πρῶτον ἐπικαλεῖται τὴν ἄκραν εὐσπλαγχνίαν τοῦ ποιητοῦ αὐτῆς καὶ πλάστου .... δευτέρως δὲ ἐξαιτεῖται τὰς ὀλοφύχους συγχωρήσεις .... ἀποδίδουσα καὶ ἡ εὐγένειά της πᾶσιν αὐτοῖς τὰς ἐγκαρδίους της κατ' ὀφειλὴν συγχωρήσεις (στίχ. 8-14) - ἀντίστοιχον τό: ἐπαφίημι πᾶσι χριστιανοῖς καὶ φίλοις τὴν ἐκ Θεοῦ καὶ πλάστου πάντων συγχώρησιν τῶν βυζαντινῶν διαθηκῶν.

4) ἀφίγη τῷ δεσπότῃ της .... εἰς τὸ σχολεῖον .... εἰς κάθε μοναστήριον τῆς σίφνου ....





εἰς τὸ μοναστήριον τῆς σέρφου .... εἰς τὰ εἴκοσι μοναστήρια τοῦ ἁγίου Ὁρους (στίχ 54 - 57) - ἀντίστοιχον τὸ: ἕτερα παρακατιῶν διατάσσομαι ἐπαφίημι εἰς τὸ μοναστήριον .... ἢ ὑπὲρ ψυχικῆς ἡμῶν ἔνεκα σωτηρίας τῶν βυζαντινῶν διαθηκῶν.

5) καὶ ἂν τις τῶν κληρονόμων ἤθελε ζητήσῃ νὰ παρατρέψῃ τὴν ἀπαράβιαστον ταύτην τῆς διαθήκης (στίχ. 68 - 70) - ἀντίστοιχον τὸ βυζαντινόν: ὅστις δὲ ἀφ' ἡμῶν τῶν μερῶν βουληθῇ ἀνατρέψαι ἢ ἀθετῆσαι τὸ παρὸν ἡμῶν διαθηκῶν κ.λπ.

6) νὰ μὴν τοῦ δίδεται τίποτος ἄλλο ὑπὸ τῶν ἐπιτρόπων τῆς παρὰ πέντε γρόσια (στίχ. 70) - ἀντίστοιχον βυζαντινόν: οὐ μόνον μὴ εἰσακούεται κ.λπ.

7) καὶ ἂς ἔχῃ καὶ τὴν κατάραν τοῦ Ἰησοῦ Χριστοῦ καὶ τῆς ὑπεραγίας Θεοτόκου καὶ πάντων τῶν ἁγίων (στίχ. 70 - 71) - ἀντίστοιχον βυζαντινόν: ἀλλ' ἔξει καὶ τὰς ἀράς τῶν τριακοσίων δέκα ὁκτὼ θεοφόρων πατέρων τῶν ἐν Νικαίᾳ κ.λπ.

III. Κατακλείς τῆς διαθήκης περιέχουσα: τὴν ὑπογραφὴν τῶν μαρτύρων, χρονολογίαν, ὑπογραφὴν τοῦ συντάκτου ἀντιστοιχοῦσαν πρὸς τὴν ὑπογραφὴν τοῦ προιμικηρίου τῶν Ταβουλαρίων τῶν βυζαντινῶν διαθηκῶν. Ἦτοι ἐπανάληψις τοῦ περιεχομένου τῶν τελευταίων τούτων. Κατ' ἀντίθεσιν ὅμως πρὸς ταύτας, εἰς τὴν ἐνταῦθα δημοσιευομένην διαθήκην ἡ ὑπογραφὴ τοῦ διαθέτου ἔχει τεθῇ ἐν τέλει. Ζημία εἰς βάρος τῶν ἐναντιουμένων, ὅπως εἰς τὰς βυζαντινὰς, δὲν ὑπάρχουν εἰς τὴν παροῦσαν. Μίαν μόνον διαθήκην ἀπαγγέλλουσαν ζημίας ἐγὼ τοῦλάχιστον γνωρίζω. Τὴν διαθήκην τῆς Ἄννας Παλαιολογίνας Νοταρᾶ, τὴν δημοσιευομένην ὑπὸ τοῦ Κ. ΜΕΡΤΖΙΟΥ, ἐνθ' ὧναι, καὶ ἐν ἣ ἡ διαθέτις ὁρίζει ὅτι: καὶ υἱὸς τολμηρὸς καὶ ἀνδάτης θέλεισε ἐναντιόσῃ τὴν παροῦσαν μου αὐτοθελειῶσιν καὶ τελευτέα διαθήκην οὐ μόνον τὸ περὶ θεοῦ κριμα λυπετε ἀλλὰ καὶ ἐπὶ το ζειμιον ζεμιοθησεται λιτρεσ χρυσεσ πεντε χρυσιου κ.τ.λ. Πρέπει ὅμως νὰ τονισθῇ ὅτι ἡ διαθήκη αὕτη ἀνάγεται εἰς τὸ ἔτος 1493, ἦτοι εἰς βραχὺν μετὰ τὴν Ἀλωσιν χρόνον.

Ὅμοια περίπου εἶναι ἡ διάρθρωσις καὶ τῆς δευτέρας διαθήκης τῆς Καμαράσαινας (103). Ἐπίσης τῆς διαθήκης τοῦ Καμαράση (102), καίτοι αἱ διατάξεις αὐτῆς δὲν ἀκολουθοῦν τὴν αὐτὴν ἀκριβῶς σειρὰν. Τὸ αὐτὸ λεκτέον περὶ τῆς 89 διαθήκης τοῦ Ἀγαπίου Γρυπάρη καὶ τῆς 48 τοῦ Ἀντωνίου Γρυπάρη.

Πᾶσαι αἱ ἀνωτέρω μνημονευόμεναι ὑπόλοιποι διαθήκαι εἶναι συντεταγμέναι περίπου κατὰ τὸν ἀπλούστερον τύπον, τὸν περιεχόμενον εἰς τὸ Πηδάλιον τῆς νοητῆς νηός, τῆς μιᾶς, Ἀγίας, καθολικῆς καὶ ἀποστολικῆς Ἐκκλησίας, 2<sup>α</sup> ἔκδοσις, ὑπὸ ΚΩΝΣΤΑΝΤΙΝΟΥ ΓΚΑΡΜΠΟΛΑ ΤΟΥ ΟΛΥΜΠΙΟΥ, Ἀθῆναι 1841, σελ. 457. Πᾶσαι δὲ περιέχουν: 1) τὴν εἰσαγωγικὴν διάταξιν: «εὐρισκόμενος εἰσὲ μεγάλη ἀσθένεια» ἢ «προβλέπων τὸν αἰὲ ἐπικείμενον θάνατον»· 2) ἄφεσιν ἁμαρτιῶν εἰς πάντας· 3) κατάλειψιν ὑπὲρ ψυχικῶν. Οὕτω πιστοποιεῖται ἡ ὑπὸ ἀπλουστέραν μορφήν συνέχισις τῆς βυζαντινῆς παραδόσεως.

Ἡ διαθέτις εἰς τὴν παροῦσαν διαθήκην δὲν ὁρίζει ρητῶς ποῖον ἢ ποίους διορίζει «κληρονόμους» τῆς, ἀλλ' οὔτε ἐκ τῶν συμφραζομένων προκύπτει. Κατὰ τοῦτο ἐπομέ-



νως καὶ ἡ παροῦσα διαθήκη ἀκολουθεῖ τὴν παράδοσιν τοῦ ἐλληνικοῦ δικαίου, τὸ ὁποῖον δὲν ἀποβλέπει εἰς τὴν ιδιότητα τοῦ τιμωμένου ὡς κληρονόμου ἀλλ' εἰς τὴν ἀπλὴν μετάθεσιν τῆς περιουσίας ἀπὸ τοῦ διαθέτου εἰς τὸν τιμώμενον. Βλέπε V. ARANGIO - RUIZ, *La successione testamentaria secondo i pariri greco - egizii*, Napoli 1906, σελ. 68 ἐπ. Βλέπε καὶ 1. Βεβαίως τὸ μέγιστον μέρος τῆς περιουσίας της καταλείπει εἰς τὴν θετὴν αὐτῆς κόρην Μαρίαν, θυγατέρα τοῦ ἀδελφοῦ της Ἰωάννου Μπάου. Ἐν στίχοις ὅμως 63 - 68 ὁρίζει: εἰς αὐτὴν ὅλην της τὴν περιουσίαν . . . . νὰ εἶναι ὁ ὁμόζυγός της ἄρχων καμαράσης κύριος καὶ καθ' ὁλικὸς οἰκοκύρης νὰ γοδέρη (godere) καὶ νὰ καρποῦται ὡς αὐτὴ ἡ ἰδία καὶ μετὰ τὴν αὐτοῦ ἀποβίωσιν τότε νὰ λαμβάνη ὁ καθεὶς ἐκεῖνο ὅπου τοῦ διορίζει. Ἐν ἄλλοις λόγοις καταλείπει τὴν χρῆσιν καὶ κάρπωσιν ἀπάσης τῆς διὰ τῆς διαθήκης διατιθεμένης περιουσίας της εἰς τὸν σύζυγόν της ἐφ' ὅρου ζωῆς· ἕκαστος τῶν ἄλλων τιμωμένων θὰ λαμβάνη τὰ καταλειπόμενα αὐτῷ μετὰ τὴν ἀποβίωσιν ἐκείνου. Διὰ τοῦ καθ' ὁλικὸς οἰκοκύρης δὲν νοεῖται ὅτι εἰς αὐτὸν καταλείπεται ἡ κυριότης. Ἀλλὰ τοῦναντίον ὅτι ὁ Καμαράσης θὰ ἔχῃ ἐφ' ὅσον ζῇ πλήρη ἐξουσίαν νὰ γοδέρη καὶ νὰ καρποῦται ὡς αὐτὴ ἡ ἰδία τὴν περιουσίαν της, εἰς ἣν νομίζω ὅτι περιλαμβάνεται καὶ ἡ καταλειπομένη εἰς τὴν θετὴν της θυγατέρα Μαρίαν. Τοιαῦται ἄλλως τε διατάξεις δὲν ἦσαν ἄγνωστοι εἰς τὸ ἐλληνιστικὸν δίκαιον. Βλέπε διαθήκην P. Oxyt. 489 τοῦ ἔτους 147 μ.Χ., στίχ. 5 ἐπ.: (μετὰ δὲ τελευτὴν μου) ἀγγχωρῶ ἔχειν . . . γυναῖκα . . . χρῆσαι . . . μετὰ δὲ τὴν αὐτῆς τελευτὴν εἶναι τὰ πάντα μου (μόνων τῶν ἐξ ἀλλήλων τέκνων). Τοῦ συζύγου δὲ αὐτῆς ἀποβιώσαντος, ἀπεφάσισεν ἡ Καμαράσaina ἐν ἔτει 1814 διὰ τοῦ 97 νὰ παραχωρήσῃ εἰς τὴν θετὴν της θυγατέρα Μαρίαν καὶ προτοῦ ὑπανδρεύσῃ ταύτην τὴν περιουσίαν ἣν θὰ τῇ συνίστα ὡς προῖκα. Τόσον δὲ τὸ ἔγγραφον ἐκεῖνο ὅσον καὶ ἡ παρούσα διαθήκη ἀποδεικνύουν ὅτι τὸ ἀβαντάριον δὲν ἀπετέλει, ὡς καὶ ἐν 97 ὑποστηρίζω, προικοσύμφωνον, ἀλλ' ἔγγραφον προηγούμενον χρονικῶς αὐτοῦ δι' οὗ καθορίζονται τὰ περιουσιακὰ στοιχεῖα, ἅτινα θ' ἀποτελέσουν τὸ ἀντικείμενον τῆς προικός. Δι' ὃ ἐν στίχοις 40 - 41 τῆς παρούσης διαθήκης ἡ Καμαράσaina λέγει ὅτι τὰ ὑπ' αὐτῆς καταλειπόμενα εἰς τὴν Μαρίαν, ἐφ' ὅσον δὲν ἀξιωθῇ νὰ τὴν ὑπανδρεύσῃ καὶ νὰ τὴν προικοδοτήσῃ ζῶσα, νὰ εἶναι ἀπαρασάλευτα μὲ τὴν εὐχὴν της ἐδικά της ὡς καθ' αὐτὸ τέλειον ἀβαντάριον. Ἄν τὸ τελευταῖον ἦτο προικοσύμφωνον, δὲν θὰ ἀπεκαλεῖτο a priori ὑπὸ τῆς διαθέτιδος ἀβαντάριον. Ἐπιμαρτυρεῖται δὲ ὁ ἰσχυρισμός μου περὶ τῆς ἐννοίας καὶ τοῦ χρόνου τῆς συντάξεως τοῦ ἀβανταρίου καὶ ἐκ τῶν στίχων 22 - 25 τῆς παρούσης διαθήκης. Ἐν αὐτῇ, δηλ., ἡ Καμαράσaina, ἐκφράζουσα τὴν εὐγνωμοσύνην της πρὸς τὸν ἀδελφόν της Ἰωάννην Πάον, ἐξηγεῖ καὶ τὸν λόγον τῆς πρὸς αὐτὸν εὐγνωμοσύνης της, συνιστάμενον εἰς τὸ ὅτι οὗτος σὺν τοῖς ἄλλοις: ἐπρόβλεπεν εἰς τὴν καλὴν της κατάστασιν, καὶ τὴν ὑπάνδρευσεν μὲ ἄνδρα εὐθὺν καὶ τίμιον, παραδίδοντας αὐτῇ σῶα καὶ ἀνελλιπῇ ὅσα ἐν τῷ ἀβανταρίῳ αὐτῆς καὶ διαθήκην τοῦ μακαρίτου πατρὸς της κινητὰ καὶ ἀκίνητα ἐδιώριζεν. Ἄρα καὶ εἰς τὴν ἰδικὴν της περίπτωσιν τὸ ἀβαντάριον εἶχε συνταχθῇ ὑπὸ τοῦ πατρὸς της (πολὺ) πρὸ τῆς ὑπανδρείας





της με τὸν Καμαράσην διὰ τὸν μετὰ τοῦ ὁποίου γάμον της ἐφρόντισεν ὁ ἀδελφός της καὶ ὅχι ὁ πατήρ της, ὅστις μάλιστα διὰ τῆς διαθήκης του τῆς κατέλιπε καὶ ἄλλα περιουσιακὰ στοιχεῖα, πλὴν τῶν ὧν τῆς εἶχε παραχωρήσει διὰ τοῦ ἀβανταρίου.

Περὶ τῆς διὰ τῆς παρούσης μαρτυρουμένης υἰοθεσίας τῆς Μαρίας Ἰωάννου Μπάου ὑπὸ τῆς διαθέτιδος βλέπε 97.

Τὰ ἀπὸ στίχ. 54-61 τοῦ παρόντος ἐγγράφου ἀποτελοῦν τὰ ὑπὸ τῆς διαθέτιδος καταλειπόμενα *ψυχικά*. Σχετικῶς πρὸς ταῦτα εἶναι παρατηρητέα τὰ ἀκόλουθα. Τὸ μοναστήριον τῆς Σέρφου, εἰς τὸ ὁποῖον, κατὰ στίχον 57, καταλείπει γρόσια 25, εἶναι τὸ τοῦ Ταξιάρχου Μιχαήλ, περὶ οὗ βλέπε Π. ΖΕΡΛΕΝΤΗ, ἐνθ' ἄνωτ., 1, Ἑρμούπολις 1913, σελ. 63 ἐπ. Εἰδικῶς ὅμως εἰς τὸν ἅγιον Σίφνου καταλείπει διὰ τε τὴν παρησίαν της διὰ νὰ τῆς κάμῃ καὶ πέντε λειτουργίαις (στίχ. 55) γρόσια 100. Ἡ αὐτὴ δὲ Καμαράσαινα καταλείπει καὶ πάλιν διὰ τῆς δευτέρας διαθήκης της τοῦ ἔτους 1816, τῷ πανιερωτάτῳ ἁγίῳ Σίφνου γρόσια διακόσια πενήκοντα (103, στίχ. 33-35). Ἀλλὰ καὶ ὁ Δ. Ρύσιος διὰ τῆς ὑπὸ τοῦ Ν. Κ. Χ. ΚΩΣΤΗ, ἐνθ' ἄνωτ., σελ. 38, δημοσιευομένης διαθήκης του (ἐκ Σμύρνης, προγενεστέρας τοῦ ἔτους 1746), καταλείπει εἰς τὸν μητροπολίτην Σμύρνης γρόσια πενήκοντα. Ἐπίσης ὁ Ἀναγνώστης Καλαποθέας καὶ τοῦ Πισκόπου μισὸν σαρατάρι (στίχ. 12-14) διὰ τῆς διαθήκης του ἐν Σ. ΣΚΟΠΕΤΕΑ, ἐνθ' ἄνωτ., σελ. 87, ΧΧΧΙ. Ἀλλὰ καὶ ὁ Πέτρος Καμαράσης διὰ τῆς διαθήκης του, κατωτέρω 102, τοῦ ἔτους 1813, καταλείπει τριῶν χρόνων ζητιᾶς τοῦ ἀρχιερέως ὅπου λαμβάνουν ἀπὸ τὸν λαὸν τῆς σίφνου καὶ τοῦ δίδονται κατ' ἔτος ἀπὸ αὐτὰς τὰς δέκα χιλιάδας διὰ νὰ τοῦ συγχωρῇ ὅλα του (στίχ. 20-21). Καὶ θὰ ἠδύνατο βεβαίως νὰ ὑποστηριχθῇ ὅτι τοῦτο ἀποτελεῖ κληροδότημα ὑπὲρ τοῦ λαοῦ, ἀφοῦ οὗτος ἀπαλλάσσεται ἐπὶ τριετίαν τῆς υποχρεώσεως πρὸς παροχὴν τῶν πρὸς τὸν ἐπίσκοπον ζητειῶν. Ἄν ὅμως ληφθῇ ὑπ' ὄψιν ὅτι αἱ ζητεῖαι καταλέγονται εἰς τὰ εἰσοδήματα τοῦ ἐπισκόπου ἐξ ὧν ἐπληροῦτο τὸ ταμεῖόν του, τὸ ὁποῖον μετὰ τὴν σειρὰν του ἐπλήρου τὸ πατριαρχικόν, καὶ ὅτι δὲν καθίστατο πάντοτε δυνατὴ ἡ εἰσπραξις αὐτῶν, τὸ κληροδότημα τοῦτο ἀποτελεῖ ἐν τῇ πραγματικότητι τοιοῦτο ὑπὲρ τοῦ ἐπισκόπου: διορίζω τὰ παιδιά μου διὰ τὴν ἁμαρτωλήν μου ψυχὴν νὰ δώσουν τοῦ δεσπότη μας ἁγίου Καριουπόλε(οπολε)ως γρόσια 20, τοῦ πνευματικοῦ Γιεργούλα τῇ ρασέα μου καὶ νὰ δώσῃ γρόσια 10· τοῦ παπᾶ Ἰωάννη νὰ δώσουν ἓνα βρακί, τοῦ Παπᾶ Παναγιώτη ἓνα ποκάμισο. Ὁ πνευματικὸς κ.λπ. καταλείπει ὁ Στράτης Τσιμπιδάρος εἰς τὴν διαθήκην του, τοῦ ἔτους 1829 (στίχ. 13 ἐπ.), τὴν δημοσιευομένην ὑπὸ Σ. ΣΚΟΠΕΤΕΑ, *Διαθήκαι ἐκ τῆς Δυτικῆς Μάνης*, ἐνθ' ἄνωτ., σελ. 116 Β'. Εἰς τὰς ὑπολοίπους διαθήκας οὐδὲν καταλείπεται ὑπὲρ τῶν ἐπισκόπων. Θὰ ἔπρεπεν ὅμως νὰ παρατηρηθῇ ὅτι ἐν τῇ ἐγκυκλίῳ τοῦ Σερβίων καὶ Κοζάνης Θεοφίλου, τοῦ ἔτους 1796, τῇ ἐκδοθείσῃ κοινῇ βουλῇ καὶ γνώμῃ τῶν ἐντιμοτάτων κληρικῶν καὶ προκρίτων (στίχ. 16-17) Κοζάνης (βλέπε Μ. ΚΑΛΙΝΔΕΡΗ, ἐνθ' ἄνωτ., σελ. 93, 2) πρὸς ἐπανακάλεσιν, ἐπιδιόρθωσιν τε καὶ ἐπιβεβαίωσιν τῶν ἑκπαλαι γεγονότων καὶ εὐρεθέντων τοπικῶν θεσμῶν καὶ νόμων τῆς πολιτείας ταύτης (στίχ. 18-20) ὁρίζεται ὅτι: ὅσοι κάτοικοι ἐν



τῇ πολιτείᾳ ταύτῃ ἤθελαν κάμει διαθήκην εἴτε ἐδῶ εὐρισκόμενοι εἴτε ἄλλου, νὰ ἔχουν ἀπαραιτήτως νὰ ἀφιερώσουν πρῶτον εἰς τὸν κατὰ καιροὺς ἀρχιερέα τῆς ἐπισκοπῆς ταύτης (ἐκτὸς τῶν συνήθων ὅπου δικαιούται λαβεῖν καὶ ἄνευ διαθήκης κατὰ τὴν κατάστασιν τοῦ τεθνεῶτος) κ.λπ. Ἐπιβάλλεται δηλ. εἰς τοὺς διαθέτας πρόσθετος εἰσφορὰ παραλλήλως πρὸς τὴν συνήθη καὶ ἔκπαλαι ἐπιβεβλημένην ἐπὶ τῆς καταλειπομένης ὑφ' ἐκάστου ἀποβιοῦντος περιουσίας. Εἰς τοιαύτην δὲ εἰσφορὰν ἀφορᾷ καὶ οὐχὶ εἰς ψυχικά, ὡς ὑποστηρίζει ὁ Γ. ΜΑΡΙΔΑΚΗΣ, ἐνθ' ἄνωτ., σελ. 280 καὶ σημ. 36, τὸ ὑπ' αὐτοῦ αὐτόθι (σημ. 36) δημοσιευόμενον ἔγγραφον τοῦ Γεωργίου Πανώργιου, τῆς 8<sup>ης</sup> Ἰανουαρίου 1829, πρὸς τὴν Ἐπαρχιακὴν Δημογεροντίαν Σίφνου, δι' οὗ οὗτος παρπονεῖται κατὰ τοῦ (ἐκκλησιαστικοῦ) τοποτηρητοῦ Σίφνου Βαρθολομαίου, ζητοῦντος παρ' αὐτοῦ καὶ διὰ τοῦτο καταφρονοῦντος τὸ παλαιὸν ἔθιμον τοῦ νὰ λαμβάνωσιν, δηλ., ἀπὸ τῶν ἀποθανόντων ἀκλήρων, ἀναλόγως τῆς τάξεως καὶ τῆς καταστάσεως λόγῳ προθέσεως πεντήκοντα ἀντὶ δέκα ἕξ γροσίων, διὰ τὴν ἀποθανοῦσαν θείαν μου Αἰκατερίνην Γεωργίου Δεπάστε. Ὅτι δὲ ἐνταῦθα δὲν πρόκειται περὶ ψυχικῶν, ἀλλὰ περὶ εἰσφορᾶς, ἀποτελοῦσης ἐν τῶν εἰσοδημάτων τοῦ μητροπολίτου, ἐξ ὧν οὗτος, μετὰ τὴν σειρὰν του, κατέβαλλε τὰ αὐλικά του χρέη, ἀποδεικνύεται ἀπὸ τὴν φράσιν: *Ἀποποιῶν ὅτι δὲν ἔχει τὰ αὐτὰ δικαιώματα* (δηλ. ὁ τοποτηρητής) *ὅσα καὶ ὁ Κοζάνης, εἴτε Μητροπολίτης, διότι δὲν ἔχει καὶ τὰς αὐτὰς ὑποχρεώσεις ὅσας οἱ Μητροπολῖται οἱ ὅποιοι ἐπλήρουν καὶ ἔτος διάφορα χρεῶν αὐλικῶν ἰσχυρῆς ποσότητος κ.λπ.* Ἄρα ἡ εἰσφορὰ αὕτη δὲν δίδεται χάριν ψυχικῶν, καλουμένη διὰ τοῦτο ἐν τῷ ἔγγραφῳ τῷ σταλέντι ἐπ' ἀφορμῇ τῆς ἀναφορᾶς τοῦ Πανώργιου, τὴν 8 Ἰανουαρίου 1829 πρὸς τὸν Ἐκκλησιαστικὸν Τοποτηρητὴν Βαρθολομαῖον ὑπὸ τῶν Δημογερόντων, ἀρχιερατικὸν δικαίωμα, ὡς ἀποτελοῦσα εἰσόδημα τοῦ ἀρχιερέως. Ἄμεσος διὰ τοῦτο εἶναι ἡ σχέσις τοῦ ἀρχιερατικοῦ δικαιώματος τούτου, τοῦ ἀποτελοῦντος πάτριον ἔθος ἐκ προγόνων, τὸ ὅποιον ἐφύλαξαν ἀπαράβατον οἱ κατὰ καιρὸν μητροπολῖται τῆς ἐπαρχίας ταύτης (ἐνν.: Σίφνου) νὰ λαμβάνωσιν ἀπὸ τῶν ἀποθανόντων ἀκλήρων, ἀναλόγως τῆς τάξεως καὶ τῆς καταστάσεως (ἐνν. ἐκάστου ἀποβιοῦντος), πρὸς τὸν ἔκπαλαι γεγονότα καὶ εὐρεθέντα τοπικὸν θεσμόν τῆς Κοζάνης, καθ' ὃν ὁ ἀρχιερεὺς ἐδικαιούτο λαβεῖν συνήθη καὶ ἄνευ διαθήκης κατὰ τὴν κατάστασιν τοῦ τεθνεῶτος. Δηλ. ἀποδεικνύεται ὅτι οἱ τοπικοὶ θεσμοὶ ἦσαν, ὡς πρὸς τὰ δικαιώματα ταῦτα τοῦ ἐπισκόπου, ὅμοιοι σχεδόν. Δὲν ἦσαν ὅμως οἱ αὐτοὶ ἀκριβῶς, διότι τὰ δικαιώματα ταῦτα ἐν Σίφνῳ ἐβάρυνον τὰς περιουσίας τῶν ἀποθνησκόντων ἀκλήρων, ἐνῶ τὸ ἔθιμον Κοζάνης δὲν ὁμιλεῖ περὶ ἀκλήρων. Ἄλλως τε αἱ εἰσφοραὶ ἢ τὰ ἀρχιερατικὰ δικαιώματα ταῦτα διαστέλλονται τῶν ψυχικῶν καὶ εἰς τὸ φερμάνιον τοῦ Σουλτάνου Μαχμούτ, τοῦ ἔτους 1815, τὸ δημοσιευόμενον εἰς τὰ «Μακεδονικά» 1, 1940, σελ. 284<sup>α</sup>, ὑπὸ τοῦ Α. ΣΙΓΑΛΑ, δι' οὗ ἐπικυροῦται ὁ ὑπὸ τοῦ μητροπολίτου Θεσσαλονίκης Ἰωσήφ διορισμὸς τοῦ ἱερέως Βενιαμὶν ὡς Ἐπισκόπου Σερβίων καὶ Κοζάνης. Διότι ἐν στίχοις 65 - 69 ὀρίζει ὅπως: *οἱ φόρῳ ὑποτελεῖς χριστιανοὶ καταβάλλωσιν ἄνευ δισταγμοῦ τινος, ὡς*





ἀνέκαθεν γίνεται καὶ συμφώνως πρὸς τὸ βεράτιόν του.... ἐλέη, φόρους γάμων καὶ μοναστηρίων, καθὼς καὶ τὰ λοιπὰ ἐπιβαλλόμενα πατριαρχικὰ καὶ μητροπολιτικὰ δικαιώματα, ἐνῶ ἐν στίχοις 37 - 40 ὁρίζει ὅτι: εἶναι σεβαστὸν πᾶν ὅτι οἱ ἐν τῇ δικαιοδοσίᾳ των ἱερεῖς καὶ οἱ φόρῳ ὑποτελεῖς κατὰ τὰ ἔθιμα αὐτῶν ἤθελον ἀφιερῶσαι ὑπὲρ τοῦ Πατριάρχου, τῶν Μητροπολιτῶν καὶ τῶν Ἐπισκόπων, ἅτινα ἀντιστοιχοῦν πρὸς τὰς διὰ διαθήκης ἀφιερῶσεις πρὸς τοὺς Ἐπισκόπους, ὥς ἡ ἐγκύκλιος τοῦ Ἐπισκόπου Κοζάνης καὶ Σερβίων, τοῦ ἔτους 1796, παρὰ Μ. ΚΑΛΙΝΔΕΡΗ, ἐνθ' ἄνωτ., προσπαθεῖ νὰ καταστήσῃ ὑποχρεωτικὰς ἐνῶ ἐν στίχοις 225 - 230 ὁρίζει, διαστέλλον, ὅτι: Ἐν ἡ περιπτώσει φόρῳ ὑποτελεῖς τινες διέθετον τὸ τρίτον τῆς περιουσίας των ὑπὲρ τῶν ἐκκλησιῶν καὶ τῶν μοναστηρίων των, τοῦ Πατριάρχου, τοῦ Μητροπολίτου καὶ τοῦ Ἐπισκόπου, τὸ ζήτημα τοῦτο νὰ ἐξετάζηται κατὰ τὸ ἱερὸν δίκαιον μὲ Ἑλλήνας μάρτυρας. Τὰ τοιούτου δὲ εἶδους δικαιώματα τοῦ Ἐπισκόπου Ταλαντίου καὶ Δαυλείας, ἅτινα δὲν ἦτο δυνατόν νὰ ἦσαν ἄλλα, ἢ τὰ ὑπὸ τῶν ἐγγράφων Κοζάνης καὶ Σίφνου καὶ τοῦ φερμανίου ἀναφερόμενα ὑπαινίσσεται καὶ τὸ ἐγγραφον τοῦ Πατριάρχου Κωνσταντινουπόλεως Ἰωαννικίου, τοῦ ἔτους 1653, τὸ ἐκδοθὲν ἐπὶ τῇ εὐκαιρίᾳ τῆς προαγωγῆς τῆς ἐπισκοπῆς αὐτοῦ εἰς ἀρχιεπισκοπὴν καὶ διαλαμβάνον:.... καὶ παρέχτε αὐτῷ τὰ εἰσοδήματα καὶ δικαιώματα τῆς ἀρχιεπισκοπῆς ταύτης, σῶα καὶ ἀνελλιπῆ κατὰ τὴν ἐπικρατήσασαν συνήθειαν τὰ κανονικὰ κ.τ.λ. (Δ. ΓΡ. ΚΑΜΠΟΥΡΟΥ, *Μνημεῖα τῆς Ἱστορίας τῶν Ἀθηναίων*, 2, Ἀθῆναι 1890, σελ. 276). Βλέπε καὶ σιγῶλλον τοῦ Πατριάρχου Κωνσταντινουπόλεως Γεωργίου Δ', δι' οὗ ἡ Ζαρνάτα ἀπὸ ἐπαρχίας καθίσταται ἀρχιεπισκοπή, τοῦ ἔτους 1811, ἐν στίχοις 106 - 108. Πρᾶξιν Πατριαρχικὴν Γρηγορίου Ε' περὶ ἐκλογῆς καὶ χειροτονίας τοῦ ἀρχιμανδρίτου Γαβριήλ τοῦ Φραγκούλη εἰς ἀρχιερέα καὶ μητροπολίτην Ζαρνάτας, τοῦ ἔτους 1819, στίχ. 61 - 63. Πατριαρχικὸν καὶ συνοδικὸν γράμμα «τῆς εἰδήσεως» Γρηγορίου Ε' περὶ χειροτονίας τοῦ μητροπολίτου Ζαρνάτας Γαβριήλ καὶ παροχῆς εἰς αὐτὸν τοῦ δικαιώματος τοῦ λεγομένου φιλοτίμου τοῦ ἔτους 1819, στίχ. 17 ἐπ. Πατριαρχικὸν συνοδικὸν γράμμα (ἅπανταχοῦσα) Γρηγορίου Ε', δι' οὗ συνιστᾶται ἡ παροχὴ παντὸς νενομισμένου βοηθήματος εἰς τὸν μητροπολίτην Ζαρνάτας Γαβριήλ, τοῦ ἔτους 1819, στίχ. 28 - 31· ταῦτα δημοσιεύονται ὑπὸ Σ. ΚΟΥΓΕΑ, *Συμβολαὶ εἰς τὴν ἱστορίαν καὶ τοπογραφίαν τῆς ΒΔ Μάνης*, εἰς «Ἑλληνικά», 6, 1933, σελ. 300, 306, 311, 313. ἀρ. 1, 3, 5, 6. Τέλος, ὡς πρὸς τὰ ποσὰ ἅτινα διὰ τῆς ἐγκυκλίου τῆς δημοσιευομένης ὑπὸ Μ. ΚΑΛΙΝΔΕΡΗ, ἐνθ' ἄνωτ., καταβάλλεται προσπάθεια ὅπως ὑποχρεωθοῦν οἱ διαθέται, ἵνα καταλείπουν εἰς τοὺς ἐπισκόπους καὶ ἅτινα ἀντιστοιχοῦν πρὸς τὰ καταλειπόμενα διὰ τῶν τριῶν ἐν ἀρχῇ τῆς παρούσης παραγράφου μνημονευομένων διαθηκῶν τῆς Σίφνου, ἐνῶ φανερώνουν κοινὸν τὸ ἐπικρατοῦν πνεῦμα ὡς πρὸς ταῦτα, τόσον ἐν Σμύρνῃ ὅσον καὶ ἐν Σίφνῳ, ἐν Μάνῃ καὶ ἐν Κοζάνῃ, ἐν τούτοις οὐδὲν συμπέρασμα μᾶς ἐπιτρέπουν νὰ συναγάγωμεν ὡς πρὸς τὸ ἂν ἀπετέλουν κοινὸν ἐθιμικὸν τοπικὸν δίκαιον εἰς τὰ μέρη ταῦτα, πολλῶ δὲ μᾶλλον εἰς ἀπάσας τὰς τουρκοκρατουμένας ἑλληνικὰς χώρας.



Ἐπ' ἀφορμῇ τοῦ ὑπὸ τοῦ Γ. ΜΑΡΙΔΑΚΗ, ἐνθ' ἄνωτ., δημοσιευομένου ἐγγράφου, ὅπερ ὁμιλεῖ περὶ δικαιώματος λήψεως ὑπὸ τῶν ἐπισκόπων λόγῳ «ἀρχιερατικοῦ δικαιώματος» ἀπὸ τοὺς ἀποθανόντας ἀκλήρους «λόγῳ προθέσεως» ἀναλόγως τῆς τάξεως καὶ τῆς καταστάσεως (ἐνν. τοῦ ἀποθανόντος) λόγῳ προθέσεως, ἀπὸ Γρ. 50: ἕως 16, παρέχεται ἡ ἀφορμὴ νὰ ἐξετασθῇ, ἂν ὄντως, ὡς ὑποστηρίζει ὁ Ι. ΒΙΣΒΙΖΗΣ, Ἡ πολιτικὴ Δικαιοσύνη κατὰ τὴν Ἑλληνικὴν ἐπανάστασιν μέχρι τοῦ Καποδιστρίου, Ἀθήναι 1941, σελ. 495, ἐρμηνεύων τὸ ὑπ' αὐτοῦ δημοσιευόμενον ἐγγράφον 624, τὸ ἀφορῶν εἰς τὴν Σίφνον, οἱ πολῖται εἰς τὴν νῆσον ταύτην διηροῦντο εἰς τρεῖς κοινωνικὰς τάξεις καὶ ἐπὶ τοῦ ὁποίου ἐγώ, ἄνωτ. 85, ἐξέφρασα ἀμφιβολίας. Ἐκ τοῦ συνδυασμοῦ τῶν δύο αὐτῶν ἐγγράφων καὶ τῆς Κοζάνης ἀποδεικνύονται, κατ' ἐμέ, βάσιμοι αἱ ἀμφιβολίαι μου. Αἱ τάξεις περὶ ὧν ὁμιλεῖ τὸ ἐγγράφον Ι. ΒΙΣΒΙΖΗΣ, ἀφοροῦν εἰς φορολογικὰς τάξεις καὶ ὄχι εἰς κοινωνικὰς. Διότι τὸ ἐγγράφον Γ. ΜΑΡΙΔΑΚΗ, αὐτόθι, ὁμιλεῖ περὶ ἀρχιερατικοῦ δικαιώματος ἐπιβαλλομένου ἀναλόγως τῆς τάξεως καὶ τῆς καταστάσεως τοῦ ἀποθνήσκοντος ἀκλήρου, ἐκ τοῦ ὅλου δὲ πνεύματος αὐτοῦ ἀφίνει σαφῇ τὴν ἐντύπωσιν, ὅτι χρησιμοποιοῖ τοὺς ὅρους τάξις καὶ κατάστασις ταυτοσήμως, ἢ ὅτι ἡ τάξις στηρίζεται ἐπὶ τῆς καταστάσεως (τῆς περιουσιακῆς), ἐφ' ἧς ἐπιβάλλεται ἡ ὑπὲρ τοῦ ἐπισκόπου εἰσφορά, ὅπερ εἶναι τὸ αὐτό. Ἄλλως τε καὶ εἰς τὴν ἐπὶ τῇ αἰτήσῃ ταύτῃ τοῦ Πανώργιου ἐκδοθεῖσαν ἀπόφασιν τῆς Ἐπαρχιακῆς Δημογεροντίας Σίφνου, δημοσιευομένην καὶ ταύτην ὑπὸ τοῦ Γ. ΜΑΡΙΔΑΚΗ, αὐτόθι, λέγεται ὅτι κατ' ἀρχαίαν συνήθειαν... οἱ τῆς πρώτης τάξεως ἀκλήροι πολῖται προσφέρουν λόγῳ προθέσεως εἰς τὸν Ἀρχιερέα Γρ. 50 οἱ δὲ τῆς κατωτέρας τάξεως Γρ. 6, εἶναι δὲ ἀδύνατον διὰ τοῦ ὅρου τάξις νὰ ὑπονοῇται «κοινωνικὴ τάξις» ἐφ' ὅσον, ἄλλως τε, εὐθὺς ἀμέσως ἡ ἀπόφασις, ἐπεξηγοῦσα, ἐπάγεται: γνωρίζουσα (δηλ. ἡ Δημογεροντία) καὶ τὴν ὁποίαν κατέλειπεν περιουσίαν ἢ θεία τοῦ κυρίου.... Πανώργιου Κυρὰ Αἰκατερίνη, κρίνει ἄδικον.... νὰ ἀπαιεῖται παρ' αὐτοῦ περισσότερον τῶν 6. Δὲν μοῦ διαφεύγουν βεβαίως τὰ ὑπὸ τοῦ Δ. ΓΡ. ΚΑΜΠΟΥΡΟΓΛΟΥ, Μνημεῖα τῆς Ἱστορίας τῶν Ἀθηναίων, 3, 1892, σελ. 139, δημοσιευόμενα. Ἀλλὰ καὶ ἐξ αὐτῶν ἰσχνὰ εἶναι τὰ συμπεράσματα τὰ δυνάμενα νὰ ἐξαχθοῦν περὶ διαιρέσεως τῶν Ἀθηναίων εἰς πραγματικὰς τάξεις.

Περαιτέρω ἐν σχέσει πρὸς τὰ ψυχικὰ σημειωθήτωσαν τὰ ἀκόλουθα: 1) ἐν τῇ διαθήκῃ παρὰ Σ. ΣΚΟΠΕΤΕΑ, Ἐγγράφα ἰδιωτικά, ἐνθ' ἄνωτ., σελ. 81, XXIII, τοῦ ἔτους 1720, ἡ διαθέτις Μετάξω ὁρίζει ὅτι: Ἀκόμα ἀφίνω ἓνα σαρατάρι εἰς τὰ δύο Μοναστήρια, εἰς τὸ Βράνοβο καὶ εἰς (σ)τὴ Μπωγονίτζα (στίχ. 10-12). 2) ὁ Στασινὸς ὁ Σέρβος ἐν Σ. ΣΚΟΠΕΤΕΑ, αὐτόθι, σελ. 82, XXIV, τοῦ ἔτους 1726: ἃ μοῦ ἔρτη θάνατος, νὰ ἐταφιασθῶ εἰς τὸν Ἅγιον Νικόλαο καὶ βάνω μιὰ ἐλαία εἰς τὸ Κρίγιο, ὅπου εἶναι ἀπὸ πάνω ἀπὸ τὸ Πόσινα, τὶς ἐλὲς γιὰ τὴ ψυχὴ μου (στίχ. 13-16). 3) ἡ Καλαπόθαινα Στρατηγοῦ Κοτζημαρίτζα ἐν Σ. ΣΚΟΠΕΤΕΑ, αὐτόθι, σελ. 85, XXX, τοῦ ἔτους 1736: Ἀκόμα ἀφίνω γιὰ τὴ ψυχὴ μου νὰ μοῦ κάμουν οἱ θυγατέρες μου ἓνα σαραντάρι καὶ ἄλλα δύο οἱ ἐγγόνες μου τῶν τέσσερων



ιερέω τοῦ Μαχαλᾶ μας, τοῦ Παπαῖ Οἰκονόμου καὶ τῶν τριῶν τῶν ιερέω (στίχ. 25-29). 4) ὁ Ἀναγνώστης Καλαποθέας ἐν Σ. ΣΚΟΠΕΤΕΑ, αὐτόθι, σελ. 87, XXXI, τοῦ ἔτους 1736: Ἐ πρώτοις ἀφίνω γιὰ τὴ ψυχὴ μου ἓνα σαρατάρι τοῦ παπαῖ Οἰκονόμου τοῦ Κουρτάκη καὶ μισὸ τοῦ παπαῖ Σακελλάρη καὶ μισὸ τοῦ παπαῖ Καμινέα καὶ μισὸ τοῦ παπαῖ Κυριάκη καὶ τοῦ παπαῖ Μπαρκάση μισὸ σαρατάρι καὶ τοῦ Πισκόπου μισὸ σαρατάρι καὶ τοῦ παπαῖ Νικόλα Νιαρχάκη μισὸ σαρατάρι· 5) ἐν τῇ διαθήκῃ του τῇ δημοσιευομένῃ ὑπὸ Μ. Γ. ΜΙΧΑΗΛΙΔΟΥ-ΝΟΥΑΡΟΥ, ἐνθ' ἄνωτ., σελ. 152, 3, τοῦ ἔτους 1863, ὁ Χατζῆ Παπαῖς διατάσσει: εἰς δὲ διὰ ἔξοδα τῆς ψυχῆς μου διορίζω νὰ τὴν κάμῃ ἡ παπαδιὰ σύζυγός μου, νὰ φάῃ τὰ γεροντομοίρια δύο ἔτη ἀπὸ τὴν σήμερον· 6) ὁ Ἰάκωβος ἱερομόναχος Ἀργέντης ἐν Κ. ΚΑΝΕΛΛΑΚΗ, ἐνθ' ἄνωτ., σελ. 437 (σελ. 124) ἐν διαθήκῃ του, τοῦ ἔτους 1740, ὁρίζει: νὰ δίδουν τέσσερα γρόσια κατ' ἔτος τοῦ ἑφημερίου νὰ λειτουργᾷ σαββάτῳ καὶ κυριακῇ. νὰ διαβάζῃ εἰς τὴν πρόθεσιν τὰ ὀνόματα ὅπου εὗρεθοῦν ἐδῶ καὶ ἐκεῖ γεγραμμένα καὶ νὰ μνημονεύῃ Ἰακώβου ἱερομονάχου καὶ τῶν γονέων αὐτοῦ καὶ μαρίας καὶ τὰ περισεύματα τοῦ ἐνοικίου· νὰ γίνωνται ἀνάστημα εἰς τὰ ἄνωθεν σκεύη, μέλλουν φθαρῆναι νὰ διορθώσων καὶ τὸ σπῆτι ἀπὸ αὐτά, καὶ εἰς κάθε καιρὸν ὅπου ταῦτα ὅλα ὅπου παραγγέλλω ἀπὸ ταῖς ἀνωμαλίαις τῶν καιρῶν χαλασθῶν, τὸ ὅποιον νὰ μὴν τὸ δώκῃ ὁ Θεός, νὰ καταντᾷ τὸ σπῆτι αὐτὸ ἡγουν ὁ μεζᾶς εἰς τὸ μοναστήριον ὁμοίως καὶ τὰ σκεύη ὅλα ἂν δὲν εἶναι τοῦτο τὸ μοναστήριον νὰ δίδωνται εἰς ἄλλο· μετὰ τὸ μνημόσυνον τὸ ἄνωθεν. ἀφίνω καὶ εἰς τοῦτο ἐπιτρόπους τοὺς ἄνωθεν, οἱ ὅποιοι κατὰ καιρὸν ἀπόγονοι αὐτῶν ἂν δὲν εἶναι ἀξιοὶ οἱ πρωτότοκοι υἱοὶ αὐτῶν, νὰ ἐκλέγουν ἄλλους ἐπιτρόπους ἀπὸ τὸ γένος μας ἀξίους, καὶ πάλιν οἱ αὐτοὶ ἄλλους· διὰ νὰ μὴν συμβῇ κανένα καιρὸν καμία ἀτοπία, καὶ προξηνηθῇ ἁμαρτία εἰς τὰς ψυχὰς αὐτῶν καὶ σβύσῃ καὶ ἐμοῦ τοῦ ἁμαρτωλοῦ, ἡ ὀρεξίς μου καὶ τὸ μνημόσυνον· 7) ὁ Διαμαντῆς Ρύσιος ἐν Ν. Κ. Χ. ΚΩΣΤΗ, ἐνθ' ἄνωτ. (εἰς διαθήκην του προγενεστέραν τοῦ ἔτους 1746) καταλείπει εἰς διάφορα ἰδρύματα καὶ διαφόρους ἱερωμένους μνημονευομένους ἐν στίχ. 39-41 εἰς ψυχικὰ σοῦμμα γρόσια 6959· 8) διὰ τῆς διαθήκης αὐτοῦ τῆς συνταχθείσης ἐν ἔτει 1869, ἐν Βογατσικῷ, τῆς δημοσιευομένης ὑπὸ τοῦ Α. ΣΙΓΑΛΑ, ἐνθ' ἄνωτ., σελ. 309 ἐπ., ὁ Ἀνδρέας Ἀθανασίου Κάλλια καταλείπει: Ἄρθρ. Γ<sup>ον</sup>. Προσέτι εἰς τὴν μητέρα μου ἀφίνω δύο χιλιάδας γρόσια διὰ νὰ ἐκτελέσῃ τὰ συνήθη μου μνημόσυνα ἀπὸ τῶν τεσσαράκοντα ἡμερῶν καὶ ἑφεξῆς, ἐπειδὴ τὰ μέχρι τῶν τεσσαράκοντα συνήθη μνημόσυνα κ.λπ. εἶναι εἰς βάρος τοῦ εἰρημένου ἐπιτρόπου (στίχ. 18-21)· ἐπίσης τὰ ἀναφερόμενα ἐν Ἄρθρ. Ιγ, Ιδ, Ιε, Ις, Ιζ, Ιη, ὁ ἴδιος Ἐπίτροπος θὰ με κάμῃ ὅλα τὰ ἔξοδα τῆς κηδείας καὶ ἕως τὰ σαράντα· θὰ με κάμῃ δύο σαραντάρια ἐν εἰς τοὺς Ἀποστόλους καὶ ἐν εἰς τὸν Χρυσόστομον καὶ τρία συλλεΐτουργα. Ἐπίτροπε τοῦ Ἁγίου Τάφου μὴν ἔχῃς οὐδεμίαν ὑποψίαν διότι διὰ τὸν Ἁγίον Τάφον θὰ μείνωσι τρία μερίδια τῆς περιουσίας μου· ἐν ἄλλαις λέξεσιν, ἐν μερίδιον θὰ διανείμῃς καὶ τρία θὰ σὲ μείνωσι (στίχ. 67-72)· 9) εἰς τὴν ὑπὸ τοῦ Ι. ΒΙΣΒΙΖΗ, Ναξιακὰ νοταριακὰ ἔγγραφα τῶν τελευταίων χρόνων τοῦ Δουκάτου τοῦ Αἰγαίου (1538-1577), (Ἀνάτυπον ἐκ τῆς Ἐπετηρίδος τῆς Ἱστορίας τοῦ Ἑλληνικοῦ



δικαίου τῆς Ἀκαδημίας Ἀθηνῶν, 4, 1951), σελ. 36, 21, δημοσιευομένην διαθήκην τῆς Ἀννας θυγατέρας τοῦ Στελιανοῦ Μωδινού, τοῦ ἔτους 1539, ἡ διαθέτις ἐπιβάλλει εἰς τὴν τιμωμένην ἀνυψίαν τῆς Λιανῆς νὰ ἦναι (καὶ) κρατιμ(ένη) νὰ δίδει πᾶσα χρόνον ἣν περ-  
πέτουω, ὅσπου νὰ κρατῇ τὸ ἀμπελ(ην), εἰς τὸν μέγαν Θεολόγον τῆς Πάτμου ὁ δια τὴν ψυ-  
χήν μ(ου) ἓνα μέτρον κρασὶν ἀπὸ τὸ πατητίρι (στίχ. 24 - 26).... Ἡ δὲ εἰς ἀλέως νὰ μὴν  
ἐθέλῃσιν ἔχει παιδία εὐλογητικά (δηλ. ὁ ἀδελφός τῆς Ἰωάννης καὶ ἡ Λιανή).... ἡμεῖς  
ἀποθανόντας τῶναι καὶ τῶν διονῶν.... θέλω νὰ ἦναι εἰς τὴν παρτίκουλαν.... ὁ μέγας  
Ἰω(άννης) ὁ Θεολόγος τῆς Πάτμου (καὶ) κλοιρονόμος καὶ καθολικὸς νικοκύρις εἰς αὐτά,  
νὰ τὰ κλοιρονομήσει ὁ δια τὴν ψυχὴν τῶν γοναίων μου καὶ τὴν ἐδικήν μου (στίχ. 32 - 40).  
10) εἰς τὴν ὑπὸ τοῦ αὐτοῦ Ι. ΒΙΣΒΙΖΗ, αὐτόθι, σελ. 56, 38, δημοσιευομένην διαθήκην  
τοῦ Γεωργίου Τζαγκαρέλου, τοῦ ἔτους 1540, ὁ διαθέτης διατάσσει ὅπως: Μετὰ τὸν θάνα-  
τόν της (ἐνν. τῆς ἀδελφῆς του) θέλω νὰ παγένη τὸ ἀργαστήρι μου καὶ ἡ κάμερά μου, τὸ  
ἀνώγ(ιν), εἰς τὸν μ(έγαν) Γεώργιον.... ὁ δια ψυχικὴν μου σ(ωτηρίαν) μετὰ τῶν γοναίων  
μου (στίχ. 15 - 18).... Αὐτομοίως καὶ τὸ σπί(ι) τὸ κατώγιον.... νὰ παγένη καὶ αὐτῷ  
μετὰ τὸν θάνατον τῆς ἀδελφῆς μου εἰς τὸν μ(έγαν) Γεώργιον τὸν Κατεργάρι, ὅπου εἶναι ὁ  
π(ατέρ)ας μου θαμ(ένος), ὁ δια τὴν ψυχὴν αὐτοῦ καὶ τῆς ἐδικῆς μου (στίχ. 20 - 23)....  
Τὸ ἀμπέλη μου τὸ μοσκάτω.... μετὰ τὸν θάνατον αὐτῆς νὰ πομένει καὶ αὐτῷ διὰ ψυχι-  
κήν μου σ(ωτη)ρίαν εἰς τὸν μ(έγαν) Ἰω(άννη) τὸν Θεολόγον (στίχ. 24 - 27). 11) εἰς τὴν ὑπὸ  
τοῦ αὐτοῦ Ι. ΒΙΣΒΙΖΗ, Ναξιακά, ἐνθ' ἄνωτ., σελ. 57, 38, δημοσιευομένην διαθήκην τοῦ Νικ.  
Μαβρώπουλου, τοῦ ἔτους 1540, ὁ διαθέτης ὁρίζει ὅτι: θέλω θαπτῆν εἰς τὴν αγίαν Παρα-  
σκευήν.... καὶ ἀφίνω εἰς τὴν μονὴν ταύτην δια τὴν ψυχὴν μου τὴν γαδάραν 12) εἰς τὴν ὑπὸ τοῦ  
ΜΗΤΡΟΠΟΛΙΤΟΥ ΞΑΝΘΗΣ ΙΩΑΚΕΙΜ ΜΑΡΤΙΝΙΑΝΟΥ, ἐνθ' ἄνωτ., σελ. 145, δημοσιευο-  
μένην διαθήκην τῆς Νίκας Βρουσοῦ Λέκα δάφνου, τοῦ ἔτους 1701, ἡ διαθέτις λέγει ὅτι:  
ἐπρόκρινα ἐθελουσίως ὅτι τὸ ἐργαστήριον ὅπου εἶναι στοὺς χαλκιάδες.... τὸ ἀφιέρωσα εἰς  
τὸ μοναστήριον τοῦ ἐνδόξου προφήτου προδρόμου καὶ βαπτιστοῦ Ἰωάννου εἰς μνημόσυ-  
νον καὶ ψυχικὴν ἡμῶν σωτηρίαν. καὶ ἔγραψα καὶ τὰ ὑποκάτωθεν ὀνόματα 13) ὁμοίως  
εἰς τὴν ὑπὸ τοῦ αὐτοῦ ΙΩΑΚΕΙΜ ΜΑΡΤΙΝΙΑΝΟΥ ΜΗΤΡΟΠΟΛΙΤΟΥ ΞΑΝΘΗΣ, ἐνθ' ἄνωτ.,  
σελ. 147, τοῦ ἔτους 1693, δημοσιευομένην διαθήκην τοῦ Νίσκα Κήτζα Νικολάου, οὗτος  
λέγει ὅτι: ἐβουλήθηκα νὰ διατάξω καὶ ἀφιερώνω τὰ νῦν ἐξ ἰδίας μου προαιρέσεως, τὸ  
μισὸν τὸ μῆλόν μου.... νὰ εἶναι ἀφιερωμένον.... εἰς τὸ μοναστήριον τοῦ τιμίου ἐνδόξου  
Προφήτου Προδρόμου διὰ ψυχικὴν σωτηρίαν τῶν γονέων μου, νὰ μνημονεύωνται ἀκατα-  
παύστως 14) εἰς τὴν ὑπὸ τοῦ ΑΠ. Ε. ΒΑΚΑΛΟΠΟΥΛΟΥ, ἐνθ' ἄνωτ., σελ. 202, 9, δη-  
μοσιευομένην διαθήκην τοῦ Χατζῆ Γεωργίου, υἱοῦ τοῦ Μεταξᾶ, ἐκ Θάσου, τοῦ ἔτους  
1816, ὁ διαθέτης ὁρίζει ὅτι μετὰ τὴν ἀφαίρεσιν τοῦ ἀνδρομοιρίου τῆς γυναικός του καὶ  
ἄλλων τινῶν: τὸ ἐπίλοιπον νὰ διανέμηται εἰς τοὺς κληρονόμους μου καὶ εἰς τὰ ψυχικά  
μου (στίχ. 58 - 59). 15) εἰς τὴν ἐν τῇ παρούσῃ ἐκδόσει καὶ ὑπ' ἀριθ. 1 διαθήκην τοῦ  
Ἀνδρουλῆ Μπάου, τοῦ ἔτους 1684, τὸ μὲν ὁ διαθέτης ἐν στίχοις 9 - 11 δηλοῖ ὅτι συν-





τάσσει ταύτην διὰ τὰ ἀφήσω ἐκεῖνη τὴν ὀλίγη φτώχειαν.... τόσον διὰ τὴν ψυχὴν μου ὅσον καὶ διὰ τὴν γυναῖκα μου, ἥ δὲ σύζυγός του εἰς τὸ Verso φέρεται παραδώσασα εἰς τὸν ναὸν τῆς Ἀγίας Αἰκατερίνης τὸ ἔγγραφον τῆς διαθήκης διὰ τὰ γίνεται ἡ ἐορτὴ τῆς Ὑπαπαντῆς καὶ τὸ μνημόσυνο ἀκαταπαύστως διὰ τὸν ἄνδρα της καὶ διὰ λόγου της κ.τ.λ. (στίχ. 5 - 8)· 16) εἰς τὴν ὑπ' ἀριθ. 47, πρώτην διαθήκην τοῦ Ἀντωνίου Νικολάου Γρυπάρη, τοῦ ἔτους 1783, ὅστις διὰ ψυχικὴν του σωτηρίαν ἀφίνει ὀκτακόσια γρόσια λέγω: 800 (στίχ. 28) εἰς τὰ ἐν στίχοις 29 - 32 ἀναφερόμενα πρόσωπα, ναοὺς καὶ ἰδρύματα· 17) εἰς τὴν ὑπ' ἀριθ. 48 δευτέραν του διαθήκην ὁ ἴδιος Ἀντώνιος Νικολάου Γρυπάρης ὁρίζει ὅτι: ἀφίνω ὑπὲρ μνημοσύνων, ἐλέους, καὶ ψυχικῆς βοηθείας τῆς πολυμαρτήτου ψυχῆς μου γρό(σια) 1250 (στίχ. 32-33), διανεμηθησόμενα ὡς ἀναφέρεται ἐν στίχοις 33 - 41· 18) εἰς τὴν ὑπ' ἀριθ. 89 τοῦ ἔτους 1794, τοῦ Ἀγαπίου Γρυπάρη, ὅστις ἐν στίχ. 8 - 10 λέγει: δεῖν ὠήθην... διαθέσθαι... καὶ τὰ μὲν ἀφοσιῶσα.... τῆς ψυχικῆς μου ἕνεκα σωτηρίας, καὶ ἀφέσεως.... τῶν πολλῶν μου πλημμελημάτων.... ὀφείλουσι (ἐνν.: οἱ ἐπίτροποί μου) διανεῖμαι.... τὰ μὲν ὑπὲρ τῆς ψυχῆς μου (στίχ. 30).... ἐπιτάττομαι τῷ ἀνεψιῶ μου νικολάκη καὶ τῇ αὐταδέλφῃ αὐτοῦ μαρίᾳ) τὰ δὲ δούνας ἕνεκεν ἐμοῦ, καὶ τῆς ψυχῆς μου τῆς ἁμαρτωλοῦ (στίχ. 45 - 46)· 19) ἐν τῇ διαθήκῃ αὐτοῦ, τοῦ ἔτους 1813, ὁ Πέτρος Καμαράσης (102), ἐν στίχ. 13 - 27: ἀπὸ αὐτὰ λοιπὸν τὰ ἄσπρα θέλει πρῶτον καὶ διατάττει τὰ μοιρασθῶν διὰ τὴν ἁμαρτωλήν του ψυχὴν ὡς δέκα χιλιάδες γρόσια ὡς κάτωθεν διορίζει κ.τ.λ. .... τὸ δὲ περιόσιον τὰ διαμερίζεται πλουσιπαρόχως εἰς τὴν θανήν του καὶ εἰς ὅλα τὰ μνημόσυνα ἕως εἰς τὸν χρόνον εἰς τοὺς ἱερεῖς καὶ εἰς πτωχοὺς καὶ εἰς ὅποιον ἄλλο μέρος χρειάζομενον ἤθελα στοχασθῶν οἱ διορισμένοι παρακαλέστοι ἐπίτροποι (στίχ. 28 - 30)· 20) εἰς τὴν δευτέραν διαθήκην της, τοῦ ἔτους 1816 (103), ἡ Μαρία Καμαράση τῆς παρούσης διαθήκης, ἐν στίχ. 32-45, ἀφίνει τῷ πανιερωτάτῳ ἁγίῳ Σίφρον.... καὶ εἰς ἄλλας ἀγαθοεργίας, ὅπου ἤθελε κρίνει εὐλογον ὁ αὐτάδελφός της σιὸρ γιαννάκης, τὸν ὅποιον ἀποκαθιστᾷ ἐπίτροπόν της καὶ ὡς καθ' αὐτὸν ἴδιον νοικοκύρη τὰ λαμβάνη αὐτὰ ὅπου διατάττει ἀπὸ τὸ παιδί της μαρίᾳ καὶ τὰ διαμοιράζῃ ὡς ἡ θέλησίς της κ.τ.λ. (στίχ. 45 - 48). Τὰ αὐτὰ λεκτέα περὶ τῆς διαθήκης τῆς Ἀννας Παλαιολογίνας Νοταρᾶ, ἐκ Βενετίας, τοῦ ἔτους 1493, τῆς δημοσιευομένης ὑπὸ τοῦ Κ. ΜΕΡΤΖΙΟΥ, ἐνθ' ἄνωτ., τοῦ Ἰωάννου Σκούμπλου (ἄνευ χρονολογίας), τῆς δημοσιευομένης ὑπὸ τοῦ Σ. ΣΚΟΠΕΤΕΑ, *Διαθήκαι* κ.τ.λ., σελ. 109, Α, καὶ τοῦ Στράτη Τσιμπιδάρου, τοῦ ἔτους 1829, ἐκ Καρέας, δημοσιευομένης ὑπὸ τοῦ αὐτοῦ Σ. ΣΚΟΠΕΤΕΑ, αὐτόθι, σελ. 116, Β, τοῦ Παπανικολάου Βλαστοῦ, τοῦ ἔτους 1871, ἐκ Κρήτης, δημοσιευομένης ὑπὸ τοῦ Α. ΒΟΥΡΔΟΥΜΠΑΚΙ, ἐνθ' ἄνωτ., σελ. 274, XIV, τοῦ Φραντζέσκου Κακαβέλλα, τοῦ ἔτους 1872, ἐκ Κρήτης τῆς δημοσιευομένης ὑπὸ τοῦ αὐτοῦ Α. ΒΟΥΡΔΟΥΜΠΑΚΙ, αὐτόθι, σελ. 366, Χ, εἰς τὴν διαθήκην τοῦ Νικηφόρου Σκωτάκη, τοῦ ἔτους 1873, ἐκ Ζακύνθου, τῆς δημοσιευομένης ὑπὸ τοῦ Α. ΖΩΗ, ἐνθ' ἄνωτ., σελ. 510 ἐπ., τοῦ Ἠλία Μόσκου, τοῦ ἔτους 1666, ἐκ Ζακύνθου, τῆς δημοσιευομένης ὑπὸ τοῦ Α. ΖΩΗ, ἐν «Κρητικὰ Χρονικά», ἔτος Η', Ἡράκλειον Κρήτης, 1954, σελ. 216 ἐπ., τοῦ Σ. Ρίζου, τοῦ ἔτους



1749, ἐκ Βενετίας, δημοσιευομένης ὑπὸ τοῦ Κ. ΜΕΡΤΖΙΟΥ, ἐν «Ἡπειρωτικά Χρονικά», ΙΓ', 1938, σελ. 91 ἐπ., τοῦ Πορφυρίου Παλαιολόγου, πατριάρχου Ἀχριδῶν, τοῦ ἔτους 1634 καὶ 1643, ἐκ Ζακύνθου, ταῖς δημοσιευομέναις ὑπὸ τοῦ Λ. ΖΩΗ, ἐν «Μεσαιωνικά Γράμματα» 1, 1931, τευχ. 4<sup>ον</sup>, σελ. 142 ἐπ.

Τὰ ἀνωτέρω ἀποδεικνύουν, ὅτι ἐπὶ τουρκοκρατίας εἶχε διαπλασθῇ ἔθιμον, οὐχὶ ὅμως γενικόν, δυνάμει τοῦ ὁποίου μέρος τῆς περιουσίας κατελείπετο ὑπὸ τοῦ διαθέτου χάριν ψυχικῆς σωτηρίας αὐτοῦ. Οὕτως ἐπαληθεύει τὸ ἐκ τῶν ὑπὸ τοῦ Λ. ΧΡΥΣΑΝΘΟΠΟΥΛΟΥ, *Συλλογὴ τοπικῶν τῆς Ἑλλάδος συνηθειῶν*, Ἀθήναι 1853 (σελ. 11, Σίφνος· 18, Κορώνη· 20, Μικρομάνη· 21, Ἀνδρίτζαινα· 28, Αἴγιον· 45, Ἀμφισα· 46, Λαμία· 86, Νάξος· 158, Σαντορίνη· 180, Σπέτζαι, εἰς τὰ ὁποῖα πρέπει νὰ προστεθῇ καὶ 16, Κορώνη καθὼς καί, ἐπὶ τῇ βάσει τῶν ἀνωτέρω ἀποσπασμάτων ἐγγράφων, ἡ Μάνη, ἡ Κάρπαθος, ἡ Χίος, ἡ Σμύρνη, τὸ Βογατσικόν, ἡ Μοσχόπολις) δημοσιευομένων ἐθίμων ὑπὸ τοῦ Γ. ΜΑΡΙΔΑΚΗ, ἐνθ' ἀνωτ., σελ. 280 (ἐν τέλει) καὶ 281 σημ. 37 ἑξαγόμενον συμπέρασμα περὶ τῆς διαπλάσεως τοῦ ἐν λόγῳ ἐθίμου. Αἱ ρίζαι αὐτοῦ συνδέονται βεβαίως μὲ τὰς ἀρχαιοτάτας θρησκευτικὰς δοξασίας καὶ τὰ ἔθιμα τῆς ἀρχαίας Ἑλλάδος, ἅτινα ἐξηκολούθησαν ὑφιστάμενα καὶ ὅταν τὰ θρησκευτικὰ σύμβολα ἀντικατεστήθησαν καὶ τοὺς ἀρχαίους θεοὺς διεδέχθη ὁ Χριστιανισμὸς (E. F. BRUCK, *Totenheil und Seelgerät im griechischen Recht*, München, 1926, σελ. 302 ἐπ. Γ. ΜΑΡΙΔΑΚΗ, ἐνθ' ἀνωτ., σελ. 275), ὅστις ἐγγὺς γὰρ διατήρησεν τὰ πρὸς τὰ κηρύγματα τῆς ἀγάπης καὶ τοῦ ἐλέους προσιδιάζοντα στοιχεῖα τῆς ἐκλεπούσης θρησκείας. Ἡ παράδοσις δὲ συνεχίσθη ὁμοίᾳ μέχρι καὶ αὐτῶν τῶν τύπων. Ἐν σχέσει πρὸς τοὺς τελευταίους τούτους εἶναι διακρίτεια τὰ μνημόσυνα τῶν ψυχικῶν. Εὐθὺς δ' ἀμέσως πρέπει νὰ τονισθῇ ὅτι, ἐν ὁμοιολογικῶς, ἤτοι οὐσιαστικῶς, οἱ διαθέται διακρίνουν σαφῶς τὰ πρῶτα τῶν δευτέρων, ὁρολογικῶς χρησιμοποιοῦν τοὺς δύο τούτους ὅρους ἀδιαφόρως. Ἡ ὁρολογικὴ αὕτη σύγχυσις ἦτο μοιραία, ἂν ληφθῇ ὑπ' ὄψιν ὅτι ὁ διαθέτης, καταλείπων εἰς ψυχικά, ἤτοι εἰς ἀγαθοεργίας χάριν τῆς ψυχικῆς του σωτηρίας, ἐσκέπτετο ὅτι ταυτοχρόνως θὰ ἐγίνετο μνεῖα αὐτοῦ, ὅπερ ἄλλως τε ἐλάμβανε χώραν ἐν τῇ πραγματικότητι ὡσάκισ ἐτελεῖτο λειτουργία ὑπὸ τῶν ἀγαθοεργῶν ἰδρυμάτων (μοναστηρίων κ.τ.λ.) εἰς μνήμην τῶν οἰωνδήποτε ἢ καθ' οἰωνδήποτε τρόπον εὐεργετῶν καὶ δωρητῶν, ὡς καὶ σήμερον ἄλλως τε συμβαίνει. Τὰ μνημόσυνα ἔχουν ἀρχαιοτέραν τῶν ψυχικῶν τὴν καταγωγὴν, ἀντιστοιχοῦντα πρὸς τὰ νόμιμα τῶν ἀρχαίων Ἑλλήνων (βλέπε E. F. BRUCK, ἐνθ' ἀνωτ. § 38, σελ. 302, I, α, καὶ σελ. 304 σημ. 4), ἀποκαλούμενα εἰς τοὺς ἑλληνικοὺς παπύρους ἐξ Αἰγύπτου τῆς βυζαντινῆς περιόδου *ἀνθρωπρεπῇ νόμιμα καὶ προσφοραὶ* (P. Μονας, 8, τοῦ τελευταίου τετάρτου τοῦ 6<sup>ου</sup> αἰῶνος μ. Χ. ἐκ Σύνης) καὶ *προσφορὰ καὶ ἀγάπη ὑπὲρ ἰλασμοῦ ψυχῆς* (εἰς τοὺς ὑπὸ τοῦ E. F. BRUCK, αὐτόθι, σελ. 305 καὶ σημ. 3, μνημονευομένους παπύρους τῆς αὐτῆς περιόδου). Χάριν *μνημοσύνων* καταλείπονται ὑπὸ τῶν διαθετῶν ἐν ταῖς διαθήκαις ὑπὸ 1, 2, 3, 4 (ἑξαιρουμένου τοῦ μισοῦ *σαρανταρίου* τοῦ καταλειπομένου εἰς τὸν Ἐπίσκοπον καὶ περὶ οὗ διέλαβον ἀνωτέρω),

ΥΝΧΙΑ

† ΜΝΗΜΟΣΥΝ

ΑΚΑΔΗΜΙΑ ΑΘΗΝΩΝ





12(ι), 13, 14, 15, 16. Εἰς τὴν ὑπὸ 6 (ἀνωτ.) ὁ διαθέτης διαστέλλει σαφῶς τὰ μνημόσυνα τῶν ψυχικῶν. *Μνημόσυνα* ἀποτελοῦν ὅσα ὀρίζει οὕτως: *να δίδουν τέσσερα γρόσια κατ' ἔτος τοῦ ἑφημερίου να λειτουργᾷ σαββάτω καὶ κυριακῇ. να διαβάζη εἰς τὴν πρόθεσιν τὰ ὀνόματα ὅπου εὗρεθοῦν ἐδῶ καὶ ἐκεῖ γεγραμμένα καὶ να μνημονεύη ἱακώβου ἱερομονάχου καὶ τῶν γονέων αὐτοῦ καὶ μαρίας.* Ἐν συνεχείᾳ καθορίζει τὰ ποσά, ἅτινα θὰ διατίθενται διὰ τὴν ἐπισκευὴν τῶν εἰς τὸ μοναστήριον καταλειπομένων κτηρίων, διατάσσων ὅπως: *ἂν ὅλα ὅπου παραγγέλλω ἀπὸ ταῖς ἀνωμαλίαις τῶν καιρῶν χαλαστοῦν.... να καταντᾷ τὸ σπῆτι αὐτὸ.... εἰς τὸ μοναστήριον καὶ ὁμοίως καὶ τὰ σκεύη ὅλα ἂν δὲν εἶναι τοῦτο τὸ μοναστήριον να δίδονται εἰς ἄλλο.* θεωρῶν δὲ ταῦτα ὡς ψυχικά καὶ ἐπομένως διάφορα κατὰ τὴν οὐσίαν τῶν μνημοσύνων, ἐπάγεται: *μὲ τὸ μνημόσυνον τὸ ἄνωθεν.* Τὰ εἰς τὸ μοναστήριον καταλειπόμενα θεωρῶ ψυχικά δεδομένης τῆς ἀγαθοεργοῦ ἀποστολῆς τῶν μοναστηρίων κατὰ τὴν ἐποχὴν ἐκείνην. Εἰς τὴν ὑπὸ 7 (ἀνωτ.) διαθήκην τοῦ Διαμαντῆ Ρυσίου εἰς μνημόσυνα καταλείπονται: *Ἀφίνω εἰς τοῦ ἁγίου Κωνσταντίνου τὴν ἐκκλησίαν τῆς Καραμανίας μίαν παρρησίαν, γρόσια πενήκοντα.... Ἀφίνω καὶ εἰς τὰς δύο ἐκκλησίας τῆς Σμύρνης δύο παρρησίας ἀπὸ 65 γρ.... καὶ εἰς ταῖς δύο ἐκκλησίαις τῆς Ἀγκύρας, ἅγιον Νικόλαον καὶ ἅγιον Γεώργιον, ἀπὸ γρόσια πενήντα εἰς κάθε μίαν.* Πάντα τὰ ἄλλα τὰ εἰς ἰδρύματα καταλειπόμενα ἀποτελοῦν ψυχικά. Ἀμφότερα ὁμοῦς ὁ διαθέτης ἀποκαλεῖ ψυχικά: *Ὅλα τὰ εἰρημένα ψυχικά σῶμα γρόσια 6959.* Εἰς τὴν ὑπὸ 8 (ἀνωτ.) ὁ διαθέτης εἰς μνημόσυνα καταλείπει τὰ ἀναφερόμενα ἐν Αρ. Γ, Ιγ, Ιδ, Ιε, Ις, Ιζ, Ιη, κ, τὰ δύο σαραντάρια τὰ καταλειπόμενα εἰς τοὺς Ἀποστόλους, τὸ ἓνα εἰς τὸν Χρυσόστομον καὶ τὰ τρία συλλείτουργα· ἐνῶ χάριν ψυχικῶν καταλείπει τὰ ἀναφερόμενα ἐν ΣΤ, Ζ, Ια, Ιβ, ἐπίσης τὰ εἰς τὸν Ἅγιον Τάφον. Εἰς τὴν ὑπὸ 9 (ἀνωτ.) διὰ μνημόσυνα ἡ διαθέτης διατάσσει ὅπως δίδονται εἰς τὸν μέγαν Θεολόγον τῆς Πάτμου καθ' ἕκαστον χρόνον καὶ ἑφ' ὅσον κρατὶ τὸ ἀμπέλ(ην) ἡ ὑπ' αὐτῆς τιμημένη ἓνα μέτρον κρασίν ἀπὸ τὸ πατητήρι. Καὶ λέγει βεβαίως ἐκεῖ ὅτι ταῦτα δίδει ὁ διὰ τὴν ψυχὴν της, χρησιμοποιεῖ ὁμοῦς τὴν φράσιν ταύτην προφανῶς ἀντὶ τοῦ μνημοσύνων. Τὰ περαιτέρω καταλείπει προφανῶς χάριν ψυχικῶν, γνωστῆς οὔσης, ὡς προγενεστέρως ἐλέχθη, τῆς ἀποστολῆς τῶν μοναστηρίων. Εἰς τὴν ὑπὸ 10 (ἀνωτ.) τὰ καταλειπόμενα ἐπέχουν θέσιν μνημοσύνων τε καὶ ψυχικῶν. Εἰς τὴν ὑπὸ 11 (ἀνωτ.) μνημοσύνων. Ὅμοίως εἰς τὰς ὑπὸ 12 καὶ 13 (ἀνωτ.). Εἰς τὴν ὑπὸ 14 (ἀνωτ.) ψυχικῶν. Εἰς τὴν ὑπὸ 15 (ἀνωτ.) μνημοσύνων. Εἰς τὴν ὑπὸ 16 (ἀνωτ.) ἐκ τῶν ἐν στίχοις 28 - 38 λεγομένων προκύπτει ὅτι τὰ καταλειπόμενα εἰς τὰ μοναστήρια εἶναι μᾶλλον μνημόσυνα, τὰ ὑπόλοιπα ψυχικά· ἀποκαλεῖ ὁμοῦς ὁ διαθέτης ἀμφότερα ψυχικά. Εἰς τὴν ὑπὸ 17 (ἀνωτ.), τὰ ἐν στίχοις 32 - 41 καταλείπονται ὑπὸ τοῦ διαθέτου ὑπὲρ μνημοσύνων, ἐλέους καὶ ψυχικῆς βοηθείας τῆς πολυμαρτήτου ψυχῆς μου (στίχ. 32 - 33). Προφανῶς ὁμοῦς ὑπὲρ μνημοσύνων εἶναι τὰ καταλειπόμενα εἰς τὸν σερίφου ταξιάρχην (στίχ. 38), εἰς τὸ τῆς σίφνου ἱερατεῖον (στίχ. 38), εἰς τὸ μοναστήριον τοῦ σιναίου (στίχ. 39), εἰς τὸν ἅγιον τάφον, εἰς τὴν παναγίαν κύκκον, εἰς τὸν ἰβήρον, εἰς τὸν ἅγιον γεώργιον σκύρρον, (στίχ. 39 - 40), ἐνῶ τὰ ὑπόλοιπα εἶναι ὑπὲρ

ΑΚΑΔΗΜΙΑ





ψυχικῶν. Εἰς τὴν ὑπὸ 18 (ἀνωτ.) ὁ Ἀγάπιος Γρυπάρης, ὡς ἐκ τοῦ στίχου 30: *ὀφείλουσι διανεῖμαι ἅπαντα ὡς διωρίσθησαν ὑπ' ἐμοῦ δι' ἐκείνων* (ἐνν. τῶν καταστίχων) τὰ μὲν ὑπὲρ τῆς ψυχῆς μου, ἀφίνεται νὰ νοηθῇ — διότι σαφῇ ἀντίληψιν δὲν δυνάμεθα νὰ ἔχωμεν, ἐφ' ὅσον ὁ διαθέτης ἀναγράφει εἰς δύο μετὰ τὸν θάνατόν του ἀνοιγησόμενα ὑπὸ τῶν ἐκτελεστῶν τῆς διαθήκης του κατάστιχα, τοὺς τιμωμένους — ὅτι πρόκειται μᾶλλον περὶ ψυχικῶν. Εἰς τὴν ὑπὸ 19 (ἀνωτ.) ὁ Πέτρος Καμαράσης τὰ μὲν ἀπὸ στίχ. 13 - 27 καταλείπει εἰς ψυχικά, τὰ δὲ ἀπὸ στίχ. 28 - 30 εἰς μνημόσυνα. Εἰς τὴν ὑπὸ 19 (ἀνωτ.) ἡ Καμαράσαινα καταλείπει εἰς τὸν πανιερώτατον σίφνον γρόσια διακόσια πεντήκοντα . . . τὰ δὲ διακόσια νὰ τῆς κάμη εἴκοσι λειτουργίαις (στίχ. 34 - 35), ἥτοι εἰς μνημόσυνα, ὅπως ἄλλως τε καὶ τὰ ἀπὸ στίχ. 36 - 39, ἐνῶ τὰ ὑπόλοιπα εἶναι ἀνάμικτα, ψυχικά καὶ μνημόσυνα. Ψυχικά διαστέλλονται τῶν μνημοσύνων εἰς τὴν διαθήκην τῆς Ἀννας Παλαιολογίνας Νοταρᾶ (τοῦ ἔτους 1493), τὴν δημοσιευομένην ὑπὸ τοῦ Κ. ΜΕΡΤΖΙΟΥ, ἐν «Ἀθηνᾶ», ἐνθ' ἀνωτ., καὶ εἰς τὴν διαθήκην τοῦ Στράτη Τσιμπιδάρου (στίχ. 13 - 22, τοῦ ἔτους 1829), τὴν δημοσιευομένην ὑπὸ τοῦ Σ. ΣΚΟΠΕΤΕΑ, *Διαθῆκαι ἐκ Δυτικῆς Μάνης*, ἐνθ' ἀνωτ., σελ. 117 ἐπ. (B), καίτοι ὁρολογικῶς συγγέονται.

Ἡ τριμοιρία μνημονεύεται εἰς τὰ ἐξῆς ἐγγράφα παρὰ Ι. ΒΙΣΒΙΖΗ, *Ἡ πολιτικὴ δικαιοσύνη κατὰ τὴν ἐλληνικὴν Ἐπανάστασιν μέχρι τοῦ Καποδιστρίου*, Ἀθῆναι 1941, 46 (:), τοῦ ἔτους 1822, Κρανιδίου· 83, τοῦ ἔτους 1823, Ἀρκαδίας· 407, τοῦ ἔτους 1825, Κορίνθου· 433, τοῦ ἔτους 1825, Πατρῶν· 465, P, τοῦ ἔτους 1825, Ναυπλίου· 541, ἔτους 1825, Ναυπλίου· 555, τοῦ ἔτους 1825, Ναυπλίου· 636, τοῦ ἔτους 1827, Κίας· εἰδικώτερον τὰ μνημόσυνα, παρὰ τῷ αὐτῷ, αὐτόθι, 234, τοῦ ἔτους 1825, χωρίου Βερβίτζας· 654, τοῦ ἔτους 1827, Κίας· τὰ ψυχικά παρὰ τῷ αὐτῷ 135, ἀγνώστου ἔτους, Τριπόλεως· 136, τοῦ ἔτους 1823, Παλαιοχωρίου· 442, τοῦ ἔτους 1825, Καστρίου· 444, τοῦ ἔτους 1825, Σκοπέλου· 376, τοῦ ἔτους 1824, Ναυπλίου· ἡ Νεαρά τοῦ Ἀθανασίου, παρὰ τῷ αὐτῷ, αὐτόθι, 214, τοῦ ἔτους 1823, Ναυπλίου· 243, τοῦ ἔτους 1823, Ναυπλίου· 378, τοῦ ἔτους 1824, Θηβῶν.

Ὡς πρὸς τὸν τύπον καὶ τὸν τρόπον δι' οὗ κατελείποντο τὰ μνημόσυνα καὶ τὰ ψυχικά κατὰ τὴν περίοδον ταύτην, λεκτέα τὰ ἀκόλουθα. Ἐν P. Μονας, 8 ἐκ Συήνης, τοῦ τελευταίου τετάρτου τοῦ 6<sup>ου</sup> μ.Χ. αἰῶνος, ἡ Αὐρηλία Μαρία, χήρα, δωρεῖται αἰτία θανάτου εἰς ἓνα τῶν υἱῶν αὐτῆς τὰ ἐν τῷ ἐγγράφῳ ἀναφερόμενα ἐπὶ τῷ ὄρφ, ὅπως οὗτος, ὡς πιστικός, ἀναλάβῃ τὰς φροντίδας τῆς προσφορᾶς μου καὶ τὰ ἀνθρωπρεπῇ μου νόμιμα ἐκτελέσ(αι) μετὰ τὴν ἐμὴν τελευτὴν μετὰ πάσης σπουδῆς καὶ ἐπιεικειᾶς (στίχ. 4 - 6). Ὁ E. F. BRUCK, ἐνθ' ἀνωτ., σελ. 302 ἐπ., ὑποστηρίζει ὅτι ὁ τοιοῦτος πιστικός ἀποτελεῖ τὸν πρόδρομον τοῦ ἐκτελεστοῦ διαθήκης τῆς βυζαντινῆς περιόδου καὶ ἐξεπήδησεν ἀπὸ τὴν δυσπιστίαν, ἣν οἱ διαθέται ἔτρεφον ἔναντι τῶν κληρονόμων των περὶ τοῦ ὅτι οὗτοι θὰ ἐμερίμνων κυρίως διὰ τὴν ἐκτέλεσιν τῶν μνημοσύνων των, ἀλλὰ καὶ τῶν ψυχικῶν καὶ προτιμῶντες νὰ ἐμπιστεύωνται τὴν ἐκτέλεσιν αὐτῶν εἰς ἐπὶ τούτῳ διοριζόμενα πρόσωπα. Καὶ δὲν πρόκειται βεβαίως εἰς τὴν περίπτωσιν τοῦ ἐν λόγῳ παπύρου περὶ διαθήκης, ἀλλὰ περὶ δωρεᾶς αἰτία θανάτου· ἀμφότεραι ὁμῶς ἀποτελοῦν δικαιοπραξίας



προβλεπούσας περὶ τῆς μετὰ θάνατον τύχης τῆς περιουσίας τοῦ προσώπου καὶ ἐπομένως ἀπὸ ἀπόψεως μνημοσύνων καὶ ψυχικῶν ταυτίζονται. Περιεσώθησαν ὁμως καὶ παπυρικαὶ διαθήκαι τῆς αὐτῆς περιόδου δι' ὧν ἡ ἐκτέλεσις τῶν μνημοσύνων καὶ ψυχικῶν ἀνατίθεται εἰς μοναχοὺς καὶ μονάς. Βλέπε E. F. BRUCK, ἐνθ' ἄνωτ., σελ. 304 β'. Εἰς ἐπιτρόπους, ἥτοι ἐκτελεστάς, ἀνατίθεται ἡ ἐκτέλεσις τῶν μνημοσύνων καὶ ψυχικῶν, καθ' ὅμοιον δὲ περίπου πρὸς τὸν τῶν παπύρων τρόπον, εἰς τὰς ἀκολούθους διαθήκας τῆς περιόδου τῆς τουρκοκρατίας, ἀποδεικνυομένου τοιοιτοτρόπως ὅτι αἱ ἑλληνικαὶ σκέψεις καὶ αἱ συνήθειαι παρέμειναν αἱ αὐταὶ καὶ μετὰ τὴν πάροδον τόσων αἰώνων, συνδέουσαι τὸ παρὸν μὲ τὸ παρελθὸν τῆς νομικῆς μας ἱστορίας. Εἰς τὴν παροῦσαν διαθήκην ἡ Καμαράσaina ἀναθέτει εἰς τὴν θετὴν τῆς θυγατέρα Μαρίαν, εἰς ἣν καταλείπει καὶ ὠρισμένην περιουσίαν, νὰ κάμνη τὰ μνημόσυνά της καὶ τὴν ταφὴν της: νὰ εἶναι εἰς χρέος ἡ ἀναθρεπταῖς της μαρία νὰ τὰ δίνη, καὶ νὰ κάνη καὶ ὅλα τὰ ἔξοδα τῆς θανῆς της πλουσιοπάροχα νὰ ἀνάπτη τὴν κανδήλαν της νὰ κάμνη τὴν ἐορτὴν τοῦ ἁγίου εὐθυμίου εἰς τὴν παναγίαν. εἰς τὴν ἐορτὴν τοῦ ἁγίου ἰωάννου εἰς τὴν ἐλεούσα καὶ νὰ δίνη παράδες πέντε (στίχ. 59-62). Ἡ διάταξις μάλιστα αὕτη τῆς Καμαράσainaς ἔχει μεγάλην ὁμοιότητα πρὸς τὴν τῆς διαθήκης τοῦ Ἐπισκόπου Ἀβραάμ, τοῦ δευτέρου ἡμίσεος τῆς 6<sup>ης</sup> μ.Χ. ἑκατονταετηρίδος ἐν P.Lond. I, 77=L. MITTEIS, *Grundzüge und Chrestomathie der Papyruskunde* 112, Leipzig 1911, 319, στίχ. 56-59: Βούλωμαι καὶ κελεύω μετὰ τὴν ἐμὴν ἔξοδον τοῦ βίου τὴν περιστολήν τοῦ ἐμοῦ σώματος καὶ τὰς ἀγίας μου προσφοράς καὶ ἀγάπας καὶ τὰς τοῦ θανάτου ἐπισήμους ἡμέρας ἐκτελεσθῆναι προνοία σου.... καὶ κατὰ τὴν ἐμὴν ὄψιν καὶ ὑπόληψιν. Ἡ αὐτὴ Καμαράσaina εἰς τὴν δευτέραν τῆς διαθήκην (103) εἰς τὸν ἀδελφόν της ἀναθέτει τὴν ἐκτέλεσιν τῶν αὐτῶν: νὰ μοιρασθῶν καὶ εἰς τὸν ἐνταφιασμόν της καὶ εἰς ὅλα της τὰ μνημόσυνα ἕως εἰς τὸν χρόνον γρόσια χίλια, εἰς ἱερεῖς, εἰς πτωχοὺς, ἢ ὅπου ἤθελε κρίνει εὐλογον ὁ αὐτάδελφός της σιὸρ γιαννάκης, τὸν ὅποιον ἀποκαθιστᾷ ἐπίτροπόν της καὶ ὡς καθ' αὐτὸν ἴδιον νοικοκύρη νὰ λαμβάνη αὐτὰ ὅπου διατάττει.... νὰ παρασταθῇ τὴν ψυχὴν της, καθὼς παρεστάθη πατρικῶς καὶ διὰ τὴν ἀγαθὴν κατάστασιν τῆς ζωῆς της (44-49). Παρόμοια καὶ καθ' ὅμοιον τρόπον διατάσσει καὶ ὁ Πέτρος Καμαράσης εἰς τὴν ἰδικήν του διαθήκην (102): τὸ δὲ περίσσευμα νὰ διαμεράζεται πλουσιοπαρόχως εἰς τὴν θανήν του καὶ εἰς ὅλα του τὰ μνημόσυνα ἕως εἰς τὸν χρόνον εἰς τοὺς ἱερεῖς καὶ εἰς πτωχοὺς καὶ εἰς ὅποιον ἄλλο μέρος χρειάζομενον ἤθελα χρειασθῶν οἱ διωρισμένοι παρακαλεστικοὶ ἐπίτροποι (στίχ. 28-30). Ἀμφότεροι δέ, ἥτοι τόσον ὁ Π. Καμαράσης ὅσον καὶ ἡ Καμαράσaina, τὴν ἐκτέλεσιν καὶ ἄλλων μνημοσύνων καὶ ψυχικῶν ἀναθέτουν καὶ εἰς ἱερωμένους καὶ μοναστήρια. Αἴφνης ὁ Καμαράσης ἐν τῇ μνημονευθείσῃ διαθήκῃ του (102): διατάττει νὰ μοιρασθῶν διὰ τὴν ἁμαρτωλήν του ψυχὴν ὡς δέκα χιλιάδες γρόσια ὡς κάτωθεν διορίζει.... εἰς ὅλας τὰς ἐνορίας τῆς σίφνου ἀπὸ δώδεκα γρόσια εἰς τὴν κάθε ἐνορίαν διὰ νὰ κάμνη ὁ κάθε ἱερεὺς ἀπὸ ἓνα σαρανταλείτουργον. εἰς τὴν κυρίαν ἐλεούσαν ὅπου ἔχει νὰ ἐνταφιαστῇ γρόσια πενήντα....τριῶν χρόνων ζητιαῖς τοῦ ἀρχιερέως ὅπου λαμβάνουν ἀπὸ



τὸν λαὸν τῆς σίφνου νὰ τοῦ δίδωνται κατ' ἔτος ἀπὸ αὐτὰς τὰς δέκα χιλιάδας διὰ νὰ τοῦ συγχωρῇ ὅλα του· ὁμοίως δὲ νὰ τοῦ δίδωνται εἰς τριῶν χρόνων φιλότιμον τῶν ἐκκλησιῶν καὶ ἱερέων διὰ νὰ κάμνη ὁ κάθε ἱερεὺς εἰς τὴν ἐνορίαν του ἀπὸ μίαν λειτουργίαν τὸν χρόνον (στίχ. 13-22) καὶ περαιτέρω: εἰς τὰ εἴκοσι μοναστήρια τοῦ ἁγίου ὄρους ἀνὰ πεντήκοντα γρόσια εἰς τὸ κάθε ἓνα διὰ νὰ τοῦ κάμνη ἀπὸ μίαν ἀγρυπνία τὸ κάθε μοναστήρι (στίχ. 25-27). Ἡ Καμαράσαινα εἰς τὴν δευτέραν τῆς διαθήκην (103): ἀφίνει τῷ πανιερωτάτῳ ἁγίῳ σίφνου .... τὰ δὲ διακόσια (ἐνν. γρόσια) νὰ τῆς κάμνη εἴκοσι λειτουργίαις, εἰς τὸ μοναστήρι τῆς βρύσης γρόσια 25. εἰς τὸν προφήτην ἡλίαν γρόσια 25: εἰς τοῦ μουγκοῦ γρόσια εἴκοσι: εἰς τὰ φυτιὰ γρόσια 20. εἰς τὴν παναγίαν το(ῦ) βουν(οῦ) 25. εἰς τὸν ἅγιον ἀρτέμιον γρόσια 10. εἰς ὅλας τὰς ἐνοριακὰς ἐκκλησίας τῆς σίφνου ἀπὸ πέντε γρόσια τὸν κάθε ἱερέα διὰ νὰ τῆς κάμνη μισὸ σαρανταλείτουργον κ.λ.π. (στίχ. 33-44). Ἡ αὕτη Καμαράσαινα εἰς τὴν πρώτην τῆς παροῦσαν διαθήκην: ἀφίνει τῷ δεσπότῃ τῆς ἁγίῳ σίφνου γρόσια ἑκατὸ διὰ τε τὴν παρρησίαν τῆς καὶ διὰ νὰ κάμνη καὶ πέντε λειτουργίαις .... καὶ εἰς κάθε μοναστήριον τῆς σίφνου ἀπὸ δέκα γρόσια. εἰς τὸν ἅγιον τάφον γρόσι(α) 25: εἰς τὰ εἴκοσι μοναστήρια τοῦ ἁγίου ὄρους γρόσια ἑκατὸ (στίχ. 54-57). Εἰς τὴν 1 ὁ Ἄνδρουλῆς Μπάος ἐπιβάλλει εἰς τὴν σύζυγόν του, εἰς ἣν καταλείπει καὶ τὸ μέγιστον μέρος τῆς περιουσίας του: ἔτσι θέλει χωριζομένη ἡ ψυχὴ ἀπὸ τὸ σῶμά μου νὰ μὲ θάπτουν στὸν ἅγιον Ἰωάννην τὸν θεολόγο μαζὶ μὲ τὴ μάνα μου καὶ νὰ μοῦ κάμνη ἡ γυναῖκα μου ἡ Ἑλένη ὅλα τὰ μνημόσυνα καὶ λειτουργίαις καὶ δύο σαρανταλείτουργα. τὸ ἓνα νὰ γερῇ στὸ θεολόγο καὶ τὸ ἄλλο στὴν παναγία καὶ τὴν ἁγία αἰκατερόνα. εἰς κάθε μιὰ τὸ μισὸ (στίχ. 14-21)· ὡς δηλ. ἡ χήρα Αὐρηλία Μαρία εἰς τὸν ἀνωτέρω μνημονευθέντα P. Monac. 8, ἀλλὰ καὶ ὁ Χατζῆ Παπᾶς ἐν τῇ ὑπὸ τοῦ Μ. Γ. ΜΙΧΑΗΛΙΔΟΥ - ΝΟΥΑΡΟΥ, ἐνθ' ἄνωτ., σελ. 152 ἐπ., 3, δημοσιευομένη, ἐκ Καρπάθου, διαθήκη του, τοῦ ἔτους 1863: .... εἰς δὲ διὰ τὰ ἔξοδα τῆς ψυχῆς μου διορίζω νὰ τὴν κάμνη ἡ Παπαδιά σύζυγός μου, νὰ φάγῃ τὰ γεροντομοίρια δύο ἔτη ἀπὸ σήμερον· ἐπίσης ἡ Καλαπόθαινα Στρατηγοῦ Κοτζημαρίτζα ἐν τῇ διαθήκῃ τῆς παρὰ Σ. ΣΚΟΠΕΤΕΑ, Ἑγγραφα, ἐνθ' ἄνωτ., σελ. 85, XXX, τοῦ ἔτους 1736, ἐκ Δυτ. Μάνης, ὁρίζει ὅτι εἰς τὰς θυγατέρας καὶ ἐγγονάς τῆς, αἷς ἐπίσης διὰ τῆς διαθήκης τιμᾶ: Ἀκόμα ἀφίνω καὶ γιὰ τὴν ψυχὴ μου νὰ μοῦ κάμουν οἱ θυγατέρες μου ἓνα σαραντάρη καὶ ἄλλα δύο οἱ ἐγγονές μου, καθὼς ἐπίσης καὶ τῶν τέσσερων ἱερέω τοῦ Μαχαλᾶ μας, τοῦ Παπα Οἰκονόμου καὶ τῶν τριῶν τῶν ἱερέω (στίχ. 25-29). Πρὸς τὴν διαθήκην P. Cair. Masp. II 67250 τοῦ ἔτους 570 μ.Χ., δι' ἧς ὁ διαθέτης κληροδοτεῖ μίαν ἄμπελον ἐκτάσεως μιᾶς ἀρούρης εἰς τι μοναστήριον πρὸς ψυχικὴν σωτηρίαν τοῦ διαθέτου, εἶναι παραβλητέα ἡ διαθήκη τοῦ Στασινοῦ τοῦ Σέρβου, τοῦ ἔτους 1726, παρὰ Σ. ΣΚΟΠΕΤΕΑ, Ἑγγραφα, ἐνθ' ἄνωτ., σελ. 82, XXIV, δι' ἧς οὗτος, ἐν στίχοις 13-16 ὁρίζει: ἃ μοῦ ἔριτη θάνατος, νὰ ἐταφιαστῶ εἰς τὸν Ἅγιο Νικόλαο καὶ βάνω μία ἐλαία εἰς τὸ Κρίγιο, ὅπου εἶναι ἀπὸ πάνω ἀπὸ τὸ Πόσινα, τίς ἔλῃς γιὰ τὴν ψυχὴ μου. Ἐπίσης ὁ Ἄνδρέας Ἀθανασίου Κάλλια, διὰ διαθήκης του, τοῦ ἔτους 1869, συνταχθείσης ἐν Βογα-





τσικῶ (Α. ΣΙΓΑΛΑ, ἔνθ' ἄνωτ., σελ. 309), εἰς τὴν μητέρα του, εἰς ἣν καταλείπει καὶ σοβαρὸν μέρος τῆς περιουσίας του, ἀναθέτει διὰ τοῦ ἄρθρ. Γου: Προσέει εἰς τὴν μητέρα μου ἀφίνω δύο χιλιάδας γρόσια διὰ νὰ ἐκτελέσῃ τὰ συνήθη μου μνημόσυνα ἀπὸ τῶν τεσσαράκοντα ἡμερῶν καὶ ἐφεξῆς, ἐπειδὴ τὰ μέχρι τῶν τεσσαράκοντα συνήθη μνημόσυνα κ.τ.λ. εἶναι εἰς βάρος τοῦ εἰρημένου ἐπιτρόπου (στίχ. 18-21)· τὴν τέλεσιν δὲ τῶν τελευταίων τούτων ὄντως ἀναθέτει εἰς τὸν ἐπίτροπον διὰ τῶν στίχων 67-69: ὁ ἴδιος Ἐπίτροπος θὰ μὲ κάμῃ ὅλα τὰ ἔξοδα τῆς κηδείας καὶ ἕως τὰ σαράντα. θὰ μὲ κάμῃ δύο σαραντάρια ἔν εἰς τοὺς Ἀποστόλους καὶ ἔν εἰς τὸν Χρυσόστομον καὶ τρία συλλεΐτουργα. Ὁμοίως εἰς τὴν ὑπὸ τοῦ Ι. ΒΙΣΒΙΖΗ, *Ναξιακά* ἔνθ' ἄνωτ., σελ. 36, 21, δημοσιευομένην διαθήκην τῆς Ἀννας θυγατρὸς τοῦ Στελιανοῦ Μωδινου, τοῦ ἔτους 1973, ἡ διαθέτις ὑποχρεοῖ τὴν τιμωμένην ἀνεψιάν της Λιανὴν νὰ ἦναι (καὶ) κρατημ(ένη) νὰ δίδει πᾶσα χρόνον ἣν περπετουω, ὅσπου νὰ κρατῇ τὸ ἀμπελ(ην), εἰς τὸν μέγαν θεολόγον τῆς Πάτμου ὁ διὰ τὴν ψυχὴν μ(ον) ἓνα μετρον κρασὶν ἀπὸ τὸ πατητίρι (στίχ. 24-26).

Ἐν ἀδιαπτότῳ συνεχείᾳ ἀπὸ τῆς ἑλληνιστικῆς χριστιανικῆς περιόδου, καὶ κατὰ τὴν περίοδον τῆς τουρκοκρατίας κληροδοσίαι καὶ δωρεαὶ χάριν τῆς ψυχικῆς σωτηρίας τοῦ διαθέτου ἢ δωρητοῦ γίνονται πρὸς μοναστήρια, ἀντικαταστήσαντα ἤδη, ἀπὸ τῶν ἀρχῶν τῆς χριστιανικῆς περιόδου, ὡς παρουσιάζοντα μείζονα ἀσφάλειαν, τοὺς θιάσους τῶν φιλοσοφικῶν σχολῶν καὶ τοὺς διαφόρους καὶ ποικιλωνύμους ἄλλους συλλόγους καὶ τὰ σωματεῖα τῆς προγενεστέρης περιόδου (Ε. Ε. BRUCK, ἔνθ' ἄνωτ., σελ. 306 ἐπ.). Οὕτως ἢ εἰς τὸ τέλος τῆς προηγουμένης παραγράφου ἀναφερομένη Ἀννα θυγατέρα Στελιανοῦ Μωδινου συνεχίζει, ἐν τῇ διαθήκῃ της, στίχ. 32-40: Ἡ δὲ εἰς ἀλέως νὰ μὴν ἐθέλῃσιν ἔχει παιδιά εὐλογητικά (δηλ. ὁ ἀδελφὸς τῆς διαθέτιδος Ἰωάννης καὶ ἡ Λιανὴ) ... ἡμεῖς ἀποθανόντας τῶναι καὶ τῶν διονῶν ... θέλω νὰ ἦναι εἰς τὴν παρτίκουλαν .... ὁ μέγας Ἰω(άννης) ὁ Θεολόγος τῆς Πάτμου (καὶ) κλοιρονόμος καὶ καθολικὸς νικοκύρις εἰς αὐτά, νὰ τὰ κλοιρονομήσῃ ὁ δια τὴν ψυχὴν τῶν γοναίων μου καὶ τὴν ἐδικήν μου. Ὁμοίως ὁ Γεώργιος Τζαγκαρέλος ἐν τῇ διαθήκῃ του παρὰ Ι. ΒΙΣΒΙΖΗ, *Ναξιακά*, ἔνθ' ἄνωτ., σελ. 56, 38, τοῦ ἔτους 1540, ὁρίζει ὅτι: Μετὰ τὸν θάνατόν της (ἐνν. τῆς ἀδελφῆς του) θέλω νὰ παγένηι τὸ ἀργαστήρι μου καὶ ἡ κάμερά μου, τὸ ἀνώγ(ιν), εἰς τὸν μ(έγαν) Γεώργιον .... ὁ δια ψυχικήν μου σ(ωτηρίαν) μετὰ τῶν γοναίων μου (στίχ. 15-18) .... Αὐτομοίως καὶ τὸ σπ(ίτ)ιν τὸ κατώγιον .... νὰ παγένηι καὶ αὐτῷ μετὰ τὸν θάνατον της ἀδελφῆς μου εἰς τὸν μ(έγαν) Γεώργιον τὸν Κατεργάρι, ὅπου εἶναι ὁ π(ατέρα)ς μου θαμ(ένος), ὁ δια τὴν ψυχὴν αὐτουνοῦ καὶ τῆς ἐδικῆς μου (στίχ. 20-23) .... Τὸ ἀμπέλη μου τὸ μοσκάτω .... μετὰ τὸν θάνατον αὐτῆς νὰπομένει καὶ αὐτῷ διὰ ψυχικήν μου σ(ωτη)ρίαν εἰς τὸν μ(έγαν) Ἰω(άννη)ν τὸν Θεολόγον (στίχ. 24-27). Τὰ αὐτὰ συμβαίνουν καὶ εἰς τὴν διαθήκην τοῦ Νικ. Μαβρώπουλου, τοῦ ἔτους 1540, παρὰ Ι. ΒΙΣΒΙΖΗ, *Ναξιακά*, ἔνθ' ἄνωτ., σελ. 57, 39· ἔτι δὲ ἐντονώτερον εἰς τὰς διαθήκας τὰς δημοσιευομένας ὑπὸ τοῦ ΜΗΤΡΟΠΟΛΙΤΟΥ ΞΑΝΘΗΣ ΙΩΑΚΕΙΜ ΜΑΡΤΙΝΙΑΝΟΥ, ἔνθ' ἄνωτ., σελ. 145, τοῦ ἔτους 1701 καὶ σελ. 147, τοῦ ἔτους 1693, αἵτινες μάλιστα



δυνατὸν νὰ μὴ εἶναι διαθῆκαι, ἀλλὰ δωρεαὶ αἰτία θανάτου, δι' ὧν οἱ διαθέται καταλεί-  
πουσιν ὀλόκληρον τὴν περιουσίαν των εἰς τὴν μονὴν τοῦ Προδρόμου εἰς μνημόσυνα καὶ  
ψυχικά. Δωρεὰν αἰτία θανάτου καὶ δὴ *ψυχικὸν εἰς ἄφεισιν τῶν ἁμαρτιῶν αὐτηνῆς καὶ τῶν*  
*γοναίων της* (στίχ. 7 - 8) εἰς τὸ μοναστήρι τῆς ἁγιωτάτης Ἀγγελοχαιρέτιστος ἐκ μέρους  
τῆς ἀρχόντισσας Μαρίας γυνῆς τοῦ μισέρ Νικολοῦ Κρουσέντζου εἰς *ψυχικὸν καὶ εἰς ὄνομα*  
*ψυχικοῦ* (στίχ. 9), ἀποτελεῖ καὶ ἡ δωρεὰ παρὰ I. ΒΙΣΒΙΖΗ, *Ναξιακά*, ἐνθ' ἄνωτ., σελ. 98, 79,  
τοῦ ἔτους 1576. Ἄν μάλιστα καλῶς ἀντιλαμβάνομαι ὅσα ἀναπτύσσει ὁ ἐκδότης I. ΒΙΣΒΙ-  
ΖΗΣ, *Ναξιακά*, ἐνθ' ἄνωτ., σελ. 146 καὶ 148, οὗτος θεωρεῖ τὸ ἀμετάκλητον τῶν χάριν *ψυχι-*  
*κοῦ* καταλειπομένων ἢ δωρουμένων ἐν Νάξῳ ὡς ἐφαρμογὴν φραγκικοῦ μᾶλλον δικαίου.  
Θὰ ἐπεθύμουν ὅμως νὰ ὑπομνήσω τὰς δυσχερείας, αἷς φυσικὸν εἶναι νὰ συναντᾷ ἡ ἀπό-  
δειξις ὡς φραγκικῆς καταγωγῆς θεσμῶν, οἵτινες ἔχουν τὰς ρίζας των εἰς τὸ γερμανικὸν  
δίκαιον, ὅταν ἤδη εἰς τὸ ἑλληνιστικὸν τῆς Αἰγύπτου τῶν ὑστέρων χρόνων ἀπαντοῦν δω-  
ρεαὶ συνιστώμεναι ὡς *χάρις αἰωνία καὶ ἀναφαίρετος* καὶ ἀποτελοῦσαι *donationes mortis*  
*causa*. Βλέπε P. Grenf. II, 7 (τοῦ ἔτους 248 - 268 μ. Χ.) ἐκ τῆς μεγάλης Ὁάσεως καὶ ἐν  
σχέσει πρὸς τὸ ἐξ ἀφορμῆς αὐτοῦ γεννώμενον πρόβλημα, V. ARANGIO, RUIZ, *Linea-*  
*menti del sistema contrattuale nel diritto dei papiri*, Milano 1928, 12 (in fine) ἐπ.  
Ἡ ὅλη διασκευὴ τοῦ θεσμοῦ τούτου ἐνταῦθα προσφέρεται προσφυστάτα πρὸς μίμησιν  
εἰς τὸ βυζαντινὸν καὶ τὸ μεταγενέστερον αὐτοῦ δίκαιον, ὥστε νὰ μὴ ἔχῃ ἀνάγκην νὰ  
προσφυγῇ εἰς τὰ φραγκικὰ πρότυπα.

Ἐκτὸς τούτου, τοιαῦται ἀμετάκλητοι πρὸς μοναστήρια χάριν ψυχικῶν προφανῶς,  
δωρεαὶ ἀπαντοῦν καὶ κατὰ τὴν βυζαντινὴν περίοδον. Αἰώνης εἰς τὸ ἔγγραφον CCCCXXI,  
τοῦ ἔτους 1391, τὸ δημοσιευόμενον ἐν F. MIKLOSICH et I. MÜLLER, *Acta et diplo-*  
*mata graeca medii aevi sacra et profana* 2, Vindobonae 1862, σελ. 152, ὁ μοναχὸς  
Θεοφύλακτος, ἀφιερῶν πᾶσαν τὴν περιουσίαν του εἰς τὸ πατριαρχικὸν μονύδριον τοῦ  
Ἀγίου Κηρύκου, δηλοῖ: *ὀφείλω γοῦν στέργειν τοῦτο καὶ μὴ ποιῆσαι ποτὲ ἑτέραν διαθήκην*  
*ἐὰν γάρ ποτε βουλευθῶ τοῦτο, ἵνα ἀκυροῦται πᾶν, ὅπερ ποιήσω μεταγενέστερον*. Τηρουμέ-  
νων τῶν ἀναλογιῶν ἐκ τῆς ἀποστάσεως τοῦ χρόνου, εἶναι ἀξιοθαύμαστος ἡ σύμπτωσις τῆς  
γλωσσικῆς διατυπώσεως ἀμφοτέρων τῶν ἐγγράφων, ἥτοι τοῦ βυζαντινοῦ καὶ τοῦ ὑπὸ τοῦ  
I. ΒΙΣΒΙΖΗ, *Ναξιακά*, ἐνθ' ἄνωτ., σελ. 148, μνημονευομένου 79 τῆς ὑπ' αὐτοῦ δημοσιευο-  
μένης συλλογῆς. Ὡς πρὸς τὴν νομικὴν ἀντίληψιν δὲν δύναται, κατὰ τὴν γνώμην μου, νὰ  
γίνῃ λόγος· εἶναι ἡ αὐτὴ εἰς ἀμφοτέρα. Διότι καὶ τὸ βυζαντινὸν θεωρεῖ τὴν ἀφιέρωσιν ὡς  
δικαιοπραξίαν αἰτία θανάτου. Ἡ ἀντίληψις αὕτη περὶ τοῦ ἀμετακλήτου τῶν χάριν *ψυχι-*  
*κῆς σωτηρίας* ἀφιερουμένων εἰς μοναστήρια κατὰ τὴν βυζαντινὴν περίοδον πιστοποιεῖται  
καὶ ἐκ τοῦ δωρεαστικοῦ ἐγγράφου IX, τοῦ ἔτους 1231, τῆς αὐτῆς συλλογῆς, ἐνθ' ἄνωτ.,  
τόμος 4, Vindobonae 1871, σελ. 46, δι' οὗ ἡ Ξένη μοναχὴ ἡ Ἀγγελίνα, ἀφιεροῦσα χωρά-  
φιον μετὰ τῶν ἐν αὐτοῖς δένδρων εἰς τὴν μονὴν τοῦ μεγαλομάρτυρος Γεωργίου, δηλοῖ  
ὅτι: *οὐδέποτε γενήσεται τις ἀνατροπὴ ἐπὶ τῷ παρόντι δωρεαστικῷ ἐγγράφῳ ἡμῶν, ἀλλὰ ἵνα*





κατέχεται τὸ τοιοῦτον χωράφιον παρὰ σοῦ καὶ τοῦ μέρους τῆς ὑπὸ σὲ σεβασμίας μονῆς.... ἀδιασείστως πάντη καὶ ἀμετακινήτως εἰς τοὺς ἐξῆς ἅπαντας καὶ διηνεκεῖς χρόνους. . καὶ οὐκ ὀφείλω ἔγωγε αὐτὴ ἢ τίς τῶν ἐμῶν συγγενῶν τε καὶ τῶν πόρρωθεν ἀπὸ τοῦ νῦν πώποτε εἰς μετὰμελόν τινα ἐλθεῖν· εἰ γὰρ βουληθῶ ποτε τῶν καιρῶν, οὐ μόνον οὐ μὴ εἰσακούσομαι, ἐφ' οἷς ἂν ἔχω λέγειν, ἢ εἰς ἄρνησιν τοῦ παρόντος μου ἐγγράφου χωρῆσαι βουληθῶ ἢ ἀνατρέψαι καὶ ἀθετῆσαι ἐν καὶ μόνον ρῆμα τῶν ἐντεῦθεν ἀναγεγραμμένων, ἀλλ' ἵνα ἐκδιώκωμαι ἄπρακτος καὶ ἀνήκοος ἀπὸ παντὸς δικαστηριακοῦ βήματος.... ζημιουμένη πρὸς μὲν τῷ μέρει τῆς κατὰ σὲ μονῆς τῇ ἐμφανείᾳ τοῦ παρόντος ἐγγράφου μου νομίσματα λίτραν μίαν χρυσᾶ, πρὸς δὲ τὸ βασιλικὸν βεσιάριον τὸ τρίτον τούτων, σὺν τῷ καὶ οὕτως ἐρρῶσθαι τὸ παρόν μου δωρεαστικὸν ἔγγραφον.... Ἡ ταυτότης τῶν ἀντιλήψεων περὶ δωρεᾶς τοῦ παρόντος ἐγγράφου πρὸς τὰς τῆς Νάξου καὶ ἐν ἀναδρομῇ πρὸς τὸν ἑλληνικὸν πάπυρον τῆς Αἰγύπτου, εἶναι προφανές. Βλέπε ἐπίσης ἐν τῷ αὐτῷ τόμῳ τὸ ἔγγραφον X, σελ. 48 (τοῦ ἔτους 1230, δωρεαστικὸν ἔγγραφον ἀλυκῆς πρὸς τὸν Ἅγιον Γεώργιον τὸν Ἐξωκαστρίτην)· XXIV, σελ. 75 (ἄχρονολόγητον· δωρεὰ χάριν ψυχικῆς σωτηρίας ἐλαιοδένδρων πρὸς τὴν μονὴν τοῦ Παντελεήμονος). Διὰ τῶν ἀνωτέρω παρατιθεμένων δὲν ἐξήντησα τὴν ἔρευναν τῶν ἐγγράφων. Ὁμοίον σχεδὸν πρὸς τὸ τῆς Νάξου εἶναι τὸ ὑπὸ τοῦ Κ. ΚΑΝΕΛΛΑΚΗ, ἐντ' ἀνοί, σελ. 460 (σελ. 29) δημοσιευόμενον ἔγγραφον τῆς 7 Αὐγούστου τοῦ ἔτους 1700, ἥτοι τῆς περιόδου τῆς τουρκικῆς κατοχῆς τῆς νήσου Χίου. Εἶναι συντεταγμένον ὑπὸ τύπον διαθήκης καὶ διαθήκη ἀποκαλεῖται. Δὲν εἶναι ὅμως διαθήκη, διότι ἐν αὐτῇ λέγεται: καὶ ἀπο τὴν σήμερον νὰ ἐχῃ ἡ παρούσα διαθήκη τὸ κηρὸς καὶ τὸ βεβεον, ὅπερ ἔχει ἀσφαλῶς τὴν ἔννοιαν ὅτι αὕτη ἄρχεται ἰσχύουσα ἀπὸ τῆς ἡμέρας τῆς συντάξεώς της, ἀποκλεισμένης, κατὰ τὴν γνώμην μου, τῆς σκέψεως ὅτι εἶναι δυνατόν νὰ σημαίνει ἀπλῶς ὅτι ἡ διαθήκη πρέπει ὡς τοιαύτη, κατὰ τὴν ἐπιθυμίαν τῆς διαθέτιδος, νὰ θεωρῆται ὡς ἰσχυρά. Διὰ τοῦτο χαρακτηρίζω τὸ ἔγγραφον ὡς *divisio parentis inter liberos*, ἣν ἡ Εἰρήνη ἐπιχειρεῖ ζῶσα. Θεωρεῖ δὲ ταύτην ὡς διαθήκην, διότι διανέμει τὰ ὑπάρχοντά της εἰς τὰ τέκνα της, ἔχουσα πρὸ ὀφθαλμῶν τὸν ἀείποτε караδοκοῦντα θάνατον. Χαρακτηριστικὴ ἄλλως τε εἶναι ἡ περιγραφὴ τῶν κινητῶν, ἰδίως ρουχικῶν καὶ εἰδῶν οἰκοσκευῆς, ἅτινα παραχωρεῖ εἰς τὰ τέκνα της, τὰ ὅποια δίδουν εἰς τὸ ἔγγραφον ἔντονον τὸν τύπον τοῦ προικοσυμφώνου. Ὁ τρόπος ἐξ ἄλλου, διὰ τοῦ ὁποίου παραχωρεῖ εἰς τὰ αὐτὰ τέκνα της τὰ ἐν τῷ ἐγγράφῳ περιγραφόμενα ἀκίνητα, ἀφίνει τὴν ἐντύπωσιν ὅτι ἡ Εἰρήνη ἦτο κυρία καὶ ἄλλων ἀκινήτων, ἅτινα ὅμως, ἐπὶ τοῦ παρόντος μόνον ἴσως, δὲν παραχωρεῖ εἰς ταῦτα: *ετη τον δινι ακομη το ανοθεν πεδιο της.....*, ἣν ἀμέσως ἀκολουθεῖ ἡ φράσις: *κε απο τὴν σήμερον νὰ ἐχῃ ἡ παρούσα διαθήκη κ.τ.λ.* Ἄν ἐπομένως ἡ γνώμη μου ὅτι ἐνταῦθα εὐρισκόμεθα πρὸ νεμήσεως εἶναι ὀρθή, τότε καὶ ἡ διάταξις καθ' ἣν: *ετη λεγη η ανοθεν προς αφηνη και ης την παναγηαν του χορηου ηκοση κεφαληα σφακτα.... και αφηνη τα δια ψυχικην σοτηρηαν*, ἐμφανίζει τὰ ψυχικὰ ὡς ἀποτελοῦντα καὶ ἐνταῦθα διάταξιν τελευταίας βουλήσεως, εἰς ἣν μά-





λιστα λαμβάνουν μέρος καὶ οἱ ὑπὲρ ὧν γίνεται ἡ διάθεσις, ἐφ' ὅσον προστίθεται: *εἰζη εἰσερξαν τα μερη και εγηγε το παρον εγγραφη και ανεγνωστη 1700 αγουστο 7 ημερα δι' ὅπερ καθιστᾷ τὰς παραχωρήσεις, περιλαμβανομένων καὶ τῶν ψυχικῶν, ἀμετακλήτους. Ὡς δωρεὰ δὲ αἰτία θανάτου δέον νὰ θεωρηθῇ καὶ ἡ αὐτοαποκαλουμένη διαθήκη τοῦ Σωφρονίου ἱερομονάχου Σέμης, ἡ δημοσιευομένη ὑπὸ τοῦ Κ. ΚΑΝΕΛΛΑΚΗ, ἐνθ' ἄνωτ., σελ. 389, τοῦ ἔτους 1518, καθὼς καὶ ἡ διαθήκη τοῦ Ἰακώβου ἱερομονάχου, τοῦ ἔτους 1740, ἡ δημοσιευομένη ὑπὸ τοῦ αὐτοῦ Κ. ΚΑΝΕΛΛΑΚΗ, αὐτόθι, σελ. 437 (σελ. 124). Ἀλλας παρομοίας ἐκ Κάτω Ἰταλίας, ἐλληνικάς, τῆς βυζαντινῆς περιόδου, βλέπε ἐν Ε. F. BRUCK, ἐνθ' ἄνωτ., σελ. 306 σημ. 6. Ἐν σχέσει πρὸς τὴν *divisio parentis inter liberos* ἐν Μάνη, περὶ ἧς ἄλλως τε καὶ πρόκειται, βλέπε ὅσα παραστατικώτατα ἐκθέτει ὁ Σ. ΣΚΟΠΕΤΕΑΣ. *Διαθήκαι ἐκ τῆς Δυτικῆς Μάνης*, ἐνθ' ἄνωτ., σελ. 100 ἐπ.*

Ψυχικὰ ὁμως δύνανται νὰ ἀφιερωθοῦν οὐχὶ μόνον ὑπὲρ τοῦ καταλείποντος ἢ συνιστῶντος τοιαῦτα, ἀλλὰ καὶ ὑπὲρ τῆς ψυχικῆς σωτηρίας τρίτων, ἰδίως τεθνεώτων. Τὴν σύστασιν δὲ αὐτῶν ἐνεθάρρουνεν ἔκπαλαι ἡ Ἐκκλησία (βλέπε Ε. F. BRUCK, ἐνθ' ἄνωτ., σελ. 308 Π ἐπ.) ἀποτελούντων νομικῶς δωρεὰς ὑπὲρ τούτων.

Τοιαῦται διαθῆκαι ἀπαντοῦν καὶ εἰς τὸ ἀρχαῖον ἐλληνικὸν δίκαιον (Ε. F. BRUCK, ἐνθ' ἄνωτ., σελ. 310) καὶ συχνότερον εἰς τὸ ἐλληνιστικὸν δίκαιον τῆς Αἰγύπτου, καθὼς καὶ εἰς τὰ ἐλληνικὰ ἔγγραφα ἐκ τῆς Νοτίου Ἰταλίας τῆς βυζαντινῆς περιόδου (Ε. F. BRUCK, ἐνθ' ἄνωτ., σελ. 308, σημ. 2). Ἡ συνήθεια αὕτη συνεχίσθη καὶ εἰς τὸ ἐλληνικὸν δίκαιον ἐπὶ τουρκοκρατίας. Οὕτως εἰς τὴν διαθήκην τοῦ Ἰακώβου ἱερομονάχου, τοῦ ἔτους 1740, ἐκ Χίου, ἐν Κ. ΚΑΝΕΛΛΑΚΗ, ἐνθ' ἄνωτ., σελ. 437 (σελ. 124) ὁρίζεται ὅτι: *νὰ δίδουν τέσσερα γρόσια κατ' ἔτος τοῦ ἐφημερίου νὰ λειτουργοῦν σαββάτω καὶ κυριακῇ. νὰ διαβάζη εἰς τὴν πρόθεσιν τὰ ὀνόματα ὅπου εὔρεθον ἐδῶ καὶ ἐκεῖ γεγραμμένα καὶ νὰ μνημονεύη Ἰακώβου ἱερομονάχου καὶ τῶν γονέων αὐτοῦ καὶ μαρίας.* Ἐν τῇ ὑπὸ τοῦ Ι. ΒΙΣΒΙΖΗ, *Ναξιακά*, ἐνθ' ἄνωτ., σελ. 36, 21, τοῦ ἔτους 1539, ἐκ Νάξου, δημοσιευομένην διαθήκην, ἡ διαθέτης Ἄννα ὁρίζει ὅτι: *.... ἡμεῖς ἀποθανόντας τῶναι καὶ τῶν διοτῶν .... θέλω νὰ ἦναι εἰς τὴν παρτίκουλαν .... ὁ μέγας Ἰω(άννης) ὁ Θεολόγος τῆς Πάτμου (καὶ) κλοιρονόμος .... νὰ τὰ κλοιρονομήσει ὁ δια τὴν ψυχὴν τῶν γοναίων μου καὶ τὴν ἐδικήν μου (στίχ. 32-40).* Ἐπίσης εἰς τὴν ὑπὸ τοῦ αὐτοῦ Ι. ΒΙΣΒΙΖΗ, αὐτόθι, σελ. 56, 38, δημοσιευομένην διαθήκην τοῦ Γεωργίου Τζαγκαρέλου, ἐκ Νάξου, τοῦ ἔτους 1540, ὁ διαθέτης διατάσσει ὅπως: *Μετὰ τὸν θάνατόν της (ἐνν. τῆς ἀδελφῆς του) θέλω νὰ παγένη τὸ ἀργαστήρι μου καὶ ἡ κάμερά μου, τὸ ἀνώγ(ιν), εἰς τὸν μ(έγαν) Γεώργιον .... ὁ δια ψυχικήν μου σ(ωτηρίαν) μετὰ τῶν γοναίων μου (στίχ. 15-18) .... Αὐτομοίως καὶ τὸ σπ(ί)τ(ι) τὸ κατώγιον .... νὰ παγένη .... εἰς τὸν μ(έγαν) Γεώργιον .... ὅπου εἶναι ὁ π(ατέρ)ας μου θαμ(ένος), ὁ δια τὴν ψυχὴν αὐτουνοῦ καὶ τῆς ἐδικῆς μου (στίχ. 20-23).* Εἰς τὴν διαθήκην ἡ δωρεὰν αἰτία θανάτου τῆς Νίκας Βρουσοῦ Λέκα Δάφνου, πρὸς τὴν μονὴν τοῦ Προδρόμου, τοῦ ἔτους 1701, ἐκ Μοσχοπόλεως, τὴν δημοσιευομένην ὑπὸ τοῦ ΜΗΤΡΟΠΟΛΙΤΟΥ ΞΑΝΘΗΣ ΙΩΑΚΕΙΜ ΜΑΡΤΙΝΙΑΝΟΥ,



ἐνθ' ἄνωτ., σελ. 145, λέγεται ὅτι: ἐπρόκρινα ἐθελουσίως ὅτι τὸ ἐργαστήριον ὁποῦ εἶναι στοὺς χαλκιάδες .... τὸ ἀφιέρωσα εἰς τὸ μοναστήριον .... εἰς μνημόσυνον καὶ ψυχικὴν ἡμῶν σωτηρίαν. καὶ ἔγραψα καὶ τὰ ὑποκάτωθεν ὀνόματα .... Ἴσως δι' ἄλλης χειρὸς προστίθεται ἐν τέλει: Καὶ τὰ ὀνόματα ὁποῦ ἐγράφηκα νὰ μνημονεύονται εἰς τὴν παρουσίαν ταῦτα εἰσί: ὁ πάππος αὐτῆς, ἀλέξιος, καὶ ὁ πατήρ Βροῦσος, καὶ ἡ μήτηρ Ἀγγέλω, καὶ ὁ ἀδελφὸς πίνου, καὶ τοῦ λόγου της, Νίκας, καὶ ὁ ἀνὴρ αὐτῆς Μιχάλη: μίχα. Εἰς τὴν ὑπὸ τοῦ αὐτοῦ ΜΗΤΡΟΠΟΛΙΤΟΥ ΞΑΝΘΗΣ ΙΩΑΚΕΙΜ ΜΑΡΤΙΝΙΑΝΟΥ, ἐνθ' ἄνωτ., σελ. 147, τοῦ ἔτους 1693, ἐκ Μοσχοπόλεως, δημοσιευομένην διαθήκην τοῦ Νίσκα Κήτζα Νικολάου, οὗτος λέγει ὅτι: ἐβουλήθηκα νὰ διατάξω καὶ ἀφιερῶνω .... τὸν μισὸν τὸν μῆλόν μου .... εἰς τὸ μοναστήριον τοῦ .... Προδρόμου διὰ ψυχικὴν σωτηρίαν τῶν γονέων μου, νὰ μνημονεύονται ἀκαταπαύστως. Ἐν τέλει προστίθεται: Ταῦτα ἰδὼν τὰ ὀνόματα τῶν γονέων τοῦ νίσκα κήτζα νικολάου, ἐρίνα, ἀλέξω, καλία, νικόλα, μαρία, θεοδώρου ἱερέως, πρεσβυτέρα ἀλέξης, καλίας, ἀδάμη, ἰωάννου, βάγγιου. Εἰς τὸ Verso τῆς διαθήκης 1 τῆς παρούσης ἐκδόσεως, τοῦ ἔτους 1684, ἡ σύζυγος τοῦ διαθέτου φέρεται παραδώσασα εἰς τὸν ναὸν τῆς Ἀγίας Αἰκατερίνης τὸ ἔγγραφον τῆς διαθήκης (καὶ φυσικὰ καὶ τὰ ὑπὸ τοῦ ἀνδρός της καταλειφθέντα αὐτῇ) διὰ νὰ γίνηται ἡ ἐορτὴ τῆς Ὑπαπαντῆς καὶ τὸ μνημόσυνο ἀκαταπαύστως διὰ τὸν ἄνδρα της καὶ διὰ τοῦ λόγου της (στίχ. 5 - 8).

Κατὰ τοὺς τελευταίους χρόνους τοῦ δουκάτου τοῦ Αἰγαίου ἀπαντᾷ ἐν Νάξῳ ἡ συνήθεια τῆς συστάσεως προικὸς διὰ τὴν ψυχικὴν σωτηρίαν. Πρβλ. τὰ προικοσύμφωνα 24, 27, 78, τῶν ἐτῶν 1539 καὶ 1551, παρὰ Ι. ΒΙΣΒΙΖΗ, *Ναξιακά*, ἐνθ' ἄνωτ., καὶ τὸν ἐκδότην, αὐτόθι, σελ. 147 σημ. 4.

Τέλος τὸ κατὰ τὴν βυζαντινὴν περίοδον νομοθετηθὲν ἐξ ἀδιαθέτου κληρονομικὸν δικαίωμα τῆς Ἐκκλησίας, τὸ τρίτον εἰς τὴν ὑπὲρ ψυχῆς διανομὴν ἀφορίζειν ἐκ κληρονομίας παντὸς ἄνευ διαθήκης καὶ ἄνευ κατιόντων ἀποθνήσκοντος (Γ. Α. ΠΕΤΡΟΠΟΥΛΟΥ *Ἱστορία καὶ Εἰσηγήσεις τοῦ Ρωμαϊκοῦ Δικαίου*, Ἀθῆναι 1944 § 153, I, 3, σελ. 1290 ἐπ. Ε. F. BRUCK, ἐνθ' ἄνωτ., σελ. 311, III· Γ. ΜΑΡΙΔΑΚΗ, ὁμοίως, σελ. 276 ἐπ.), ἐθιμικῶς κατὰ τὴν περίοδον τῆς τουρκοκρατίας ἀπεδείχθη ἰσχύσαν μόνον εἰς Ναύπακτον καὶ εἰς Αἴγιναν (Λ. ΧΡΥΣΑΝΘΟΠΟΥΛΟΥ, ἐνθ' ἄνωτ., σελ. 44, 48). Φέρεται ἐπίσης ὡς ἰσχύσαν καὶ εἰς τὸ Ναύπλιον (Λ. ΧΡΥΣΑΝΘΟΠΟΥΛΟΥ, ἐνθ' ἄνωτ., σελ. 5).

Ἡ ὑπ' ἀριθ. 28 (1836) ὁμῶς ἀπόφασις τοῦ ἐφετείου Ναυπλίου (ἐν Ι. ΙΩΑΝΝΙΔΟΥ, *Εὐρετήριο τῆς Ἑλληνικῆς Νομολογίας* (Παράρτημα «Θέμιδος» Λ. Σγούτα), 3, σελ. 433, ἀπεφάνθη ὑπὲρ τοῦ ἐναντίου. Τριμοιρία ἰσχύει ἐθιμικῶς εἰς περίπτωσιν καθ' ἣν ἡ γυνὴ προαποβιώσῃ τοῦ συζύγου, ἐν Καλαβρύτοις (Λ. ΧΡΥΣΑΝΘΟΠΟΥΛΟΥ, ἐνθ' ἄνωτ., σελ. 26, Γ, ἐπὶ τῆς 2 ἐρωτήσεως). Ταύτην μνημονεύουν καὶ τὰ ἐξῆς ἔγγραφα παρὰ Ι. ΒΙΣΒΙΖΗ, *Ἡ πολιτικὴ δικαιοσύνη κατὰ τὴν ἑλληνικὴν ἐπανάστασιν μέχρι τοῦ Καποδιστρίου*, Ἀθῆναι 1941: 83, τῆς 15 Μαΐου 1823, ἀφορῶντα εἰς τὴν Ἀρκαδίαν 194 τῆς 13 Σεπτεμβρίου 1823, ἀφορῶν μᾶλλον εἰς τὴν Ἀρκαδίαν καὶ τοῦτο 378, τῆς 8 Δεκεμβρίου 1824, ἀπευθυ-





νόμενον πρὸς τὸν Ἐπαρχον Θηβῶν 407, τῆς 18 Φεβρουαρίου 1825, ἀφορῶν εἰς τὸ χω-  
ρίον Βάλτζα τῆς Κορινθίας 465 τῆς 17 Ἀπριλίου 1825, ἄδηλον εἰς ποῖον τόπον ἀφορῶν,  
500, τῆς 4 Ἰουλίου 1825, ἀφορῶν εἰς τὴν Σκόπελον, καὶ 555, τὴν 19 Ἰανουαρίου 1825,  
ἄδηλον εἰς ποῖον τόπον ἀφορῶν. Τὸ 83 εἶναι ἀπάντησις τοῦ Ὑπουργοῦ τῆς Θρησκείας  
ἐπὶ ἀναφορᾷ πρὸς αὐτὸν ἱεροδιακόνου τινός, ἐρωτῶντος περὶ τῆς τύχης τῆς περιουσίας  
ἀδελφοῦ του ἀποβιώσαντος ἀτέκνου. Ἀποφαίνεται ὅτι ἡ περιουσία του «πρέπει νὰ διαι-  
ρεθῇ εἰς τριμοιρίαν» κατὰ τοὺς θείους καὶ ἱεροὺς νόμους. Ἄρα δὲν πρόκειται περὶ ἐφαρ-  
μογῆς ἐθιμικοῦ δικαίου. Τὸ αὐτὸ λεκτέον ἐν σχέσει καὶ πρὸς τὸ 194, εἰς ὃ λέγεται ὅτι:  
δίδοντες καὶ τὰ ἀναγκαῖα ψυχικὰ τῶν ἀπελθόντων κατὰ τοὺς θείους καὶ ἱεροὺς νόμους.  
Ὅτι ἡ ἐφαρμογὴ τῶν νόμων τούτων δέον νὰ θεωρηθῇ ὡς ἐφαρμογὴ ἐπισήμου δικαίου,  
προκύπτει κατὰ τρόπον ἀναμφισβήτητον ἐξ ἄλλης περιόδου τοῦ αὐτοῦ ἐγγράφου, ὅπου,  
προκειμένου περὶ συνεισφορᾷ προικός, λέγεται ὅτι: οἱ ἱεροὶ νόμοι τῆς δίδουσι νὰ  
κάμῃ συνεισφορὰν τῆς προικός τῆς διὰ νὰ συγκληρονομήσῃ, πλὴν ἡ ἄνωθεν καὶ ἀπ' ἀρχῆς  
ἐπικρατήσασα συνήθεια τῆς Πελοποννήσου τὴν ἀποκλείει ἀπὸ τὸ δικαίωμα τοῦτο.  
Τὸ ἐγγραφον εἶναι ἀπάντησις τοῦ Ὑπουργοῦ τῆς Θρησκείας πρὸς τὸν αἰδεσιμώτατον  
ἅγιον Σακελλάριον, εἰς ἀπάντησιν τῆς ἀπὸ 1 Σεπτεμβρίου πρὸς αὐτὸν ἀναφορᾷ του  
σχετικῶς μὲ τὴν τύχην τῆς περιουσίας ἀποβιώσαντος ἀδελφοῦ του. Δηλοῦται δὲ ὅτι τὸ  
Ὑπουργεῖον ἀποκρίνεται κατὰ νόμους. Τὸ 500 εἶναι ἐγγραφον τοῦ Ὑπουργοῦ τῆς Θρη-  
σκείας, καὶ πάλιν, πρὸς τὸν θεοφιλέστατον Ἐπίσκοπον Σκοπέλου, ἐπὶ κληρονομικῆς δια-  
φορᾷ ἐπίσης. Ἀποφαίνεται δὲ ὅτι τὸ Σψζ. κεφ. " τοῦ Νόμου τοῦ Βαλσαμῶνος δὲν ἐφαρ-  
μόζεται ὡςάκις ὁ σύζυγος ἢ ἡ σύζυγος ἀποβιῶντες ἀφήσωσι παιδία. Συνιστᾷ ὁμως εἰς  
τὸν Ἐπίσκοπον ὅπως: ἂν ἐγκριθῇ ὁμως εὐλογον ἀπὸ τὸ μερίδιον τῆς ψυχῆς νὰ δοθῇ  
καὶ ἓνα τι εἰς τὸν ἄνδρα, ἐπιλέγον ὁμως: καὶ ἂν ἐπιτρέπεται ἀπὸ τὴν τοπικὴν συνήθειαν  
τὸ ἀκολουθεῖτε καθότι κάθε τοπικὸν ἔθος Νόμου κεφ."ον ὑπάρχει. Καίτοι τὸ ἐγγραφον  
εἶναι σκοτεινόν, νομίζω ὅτι διατάσσει τὴν ἐφαρμογὴν τοῦ ἐπισήμου δικαίου καὶ κατὰ  
παρέκκλινσιν τῆς τριμοιρίας, ἐφ' ὅσον αὕτη τυχὸν ἰσχύει ὡς τοπικὸν ἔθιμον. Δὲν ἀποφαί-  
νεται ἐπομένως περὶ τῆς ἰσχύος τῆς τριμοιρίας, ἀλλὰ συνιστᾷ τὴν ἐρευναν περὶ τῆς τυχὸν  
ἐθιμικῆς ἰσχύος ταύτης. Εἰς κληρονομικὴν διαφορὰν ἀφορᾷ καὶ τὸ 555, ὅπερ εἶναι ἐγγρα-  
φον ἀπευθυνόμενον ὑπὸ τῶν ἐπιθεωρητῶν πρὸς τὸ «ἔξοχον Ὑπουργεῖον τῆς Θρησκείας».  
Εἰς τὴν περίπτωσιν ὁμως ταύτην πρόκειται καὶ πάλιν περὶ τριμοιρίας ἐφαρμοσθείσης  
ὑπὸ τῆς πρωλαβόντος (=προηγούμενης) ἐπιτροπῆς, ἀλλὰ κατὰ τὴν ἀπόφασιν τοῦ νόμου  
(α'ον). Ἄρα περὶ ἐφαρμογῆς γραπτοῦ δικαίου. Γραπτὸν τέλος δίκαιον ἐφαρμόζεται εἰς  
τὸ 378, ἐθιμικὸν μᾶλλον εἰς τὸ 407, ἐφ' ὅσον ὁ Κορίνθου Κύριλλος, ἀποτεινόμενος πρὸς  
τὸν πανοσιολογιώτατον Γενικὸν Γραμματέα τοῦ Σ. Ὑπουργείου τῆς Θρησκείας Κῶ Δανιὴλ  
Γεωργοπούλου λέγει ὅτι: ἡ ἀπόφασις αὕτη νὰ γίνῃ τριμερία εἶναι καὶ ἀπὸ τοὺς εὐγενεστά-  
τους κυρίους Πανοῦτζον Νοταρᾶν καὶ Δαρίους (Δασίους). Ἐθιμικὸν μᾶλλον δίκαιον ἐφαρ-  
μόζεται διὰ τοῦ ἐγγράφου 465. Τὸ συμπέρασμα ἐπομένως εἶναι ὅτι ἡ τριμοιρία ἴσχυε

τριμοιρία  
κατὰ τὸν νόμον  
ἐπικρατήσασα  
συνήθεια

ΑΚΑΔΗΜΙΑ ΑΘΗΝΩΝ





μετὰ βεβαιότητος ἐν Ναυπάκτῳ, Αἰγίνῃ καὶ Καλαβρύτοις, μετ' ἀμφιβολιῶν δὲ ἐν Βάλτζα τῆς Κορινθίας.

Ἐν φερμανίῳ τοῦ ἔτους 1756, δημοσιευομένῳ ἐν «Χριστιανικῇ Κρήτῃ» 2, 1913, σελ. 108 ἐπ., ὑπάρχει διάταξις καθ' ἣν: *ὅταν διὰ διαθήκης ἀφιερῶσιν ραγιάδες τὸ τρίτον τῆς περιουσίας των εἰς Ἐκκλησίας, μοναστήρια, εἰς τὸν μητροπολίτην καὶ τὸν ἐπίσκοπον, ἐν τοιαύτῃ περιπτώσει ἐξετάζονται ἱερονομικῶς μάρτυρες.* Κρίνων τὴν διάταξιν ταύτην τοῦ φερμανίου, ὁ Γ. ΜΑΡΙΔΑΚΗΣ, ἐνθ' ἄνωτ., ἀποφαίνεται ὅτι ἐξ αὐτῆς ἀποδεικνύεται ὅτι ἐν Κρήτῃ διετηρήθη ἡ ἀρχικὴ συνήθεια, ἡ ἐπηρεάσασα καὶ τὸν νομοθέτην, τοῦ νὰ καταλείπεται τὸ τρίτον ὑπὲρ τῆς ψυχῆς. Τὸ φερμάνιον ὅμως τοῦτο δὲν εἶναι τὸ μοναδικόν. Ἀποτελεῖ ἓνα ἐκ τῶν περισωθέντων προνομιακῶν ὁρισμῶν τοῦ Μουσουλμανισμοῦ ὑπὲρ τῶν Χριστιανῶν. Τούτους συνεκέντρωσε, κρίνας τὴν φύσιν αὐτῶν, ὁ Κ. ΑΜΑΝΤΟΣ, ἐν «Ἑλληνικά», 9, 1936, σελ. 145 ἐπ., ἀναδημοσιεύσας τὸ βεράτιον τοῦ μητροπολίτου Χίου Διονυσίου, τοῦ ἔτους 1755, αὐτόθι, σελ. 149 ἐπ. Οὗτοι ἀφοροῦν εἰς τὴν Λάρισσαν, τὴν Χίον, τὴν Πάφον, τὴν Κύπρον, τὴν Κρήτην, τὴν Οὐγγαρίαν. Εἰς τούτους προσθετέον (ἤδη) τὸ μπεράτι τοῦ μητροπολίτου Θεσσαλονίκης Γερασίμου (ἄνευ χρονολ.) τὸ δημοσιευόμενον ὑπὸ τοῦ Μ. ΚΑΛΙΝΔΕΡΗ, *Τὰ λυτὰ ἔγγραφα τῆς δημοτικῆς Βιβλιοθήκης Κοζάνης, 1676 - 1808, Θεσσαλονίκη 1951, σελ. 78, 45,* καθὼς καὶ τὸ φερμάνιον τοῦ Σουλτάνου Μαχμούτ τοῦ ἔτους 1815, τὸ δημοσιευόμενον ὑπὸ τοῦ Α. ΣΙΓΑΛΑ, ἐνθ' ἄνωτ., σελ. 284 ἐπ., καὶ ἐκδοθὲν ἐπὶ τῇ προαγωγῇ τοῦ ἱεροῦς Βενιαμίν ἐπὶ ἐπίσκοπον Σερβίων καὶ Κοζάνης, ὑπὸ τοῦ μητροπολίτου Θεσσαλονίκης Ἰωσήφ. Τὸ τελευταῖον τοῦτο εἶναι, νομίζω, τὸ πληρέστερον πάντων καὶ περιλαμβάνει ὁμοίαν πρὸς τὴν τοῦ τῆς Κρήτης διάταξιν: *Ἐν ἡ περιπτώσει φόρῳ ὑποτελεῖται τὸν διέθετον τὸ τρίτον τῆς περιουσίας των ὑπὲρ τῶν Ἐκκλησιῶν καὶ τῶν μοναστηρίων των τοῦ Πατριάρχου, τοῦ Μητροπολίτου καὶ τοῦ Ἐπισκόπου, τὸ ζήτημα τοῦτο νὰ ἐξετάζεται κατὰ τὸ ἱερὸν δίκαιον μὲ Ἑλληνας μάρτυρας* (στίχ. 227 - 230). Πάντες ὅμως οἱ ὁρισμοὶ οὗτοι, εἴτε φερμάνια εἴτε μπεράτια καὶ πατριαρχικοί, ἢ μητροπολιτικοί, δὲν διαφέρουν πολὺ ἀλλήλων κατὰ τὸ περιεχόμενον καὶ περιέχουν πάντα σχεδὸν διάταξιν ὁμοίαν πρὸς τὰς παρατιθεμένας. Ἐκδιδόμενοι αἰτήσῃ τοῦ Πατριάρχου ἢ τοῦ Μητροπολίτου, καταβαλλόντων σημαντικὸν πρὸς τὸν σκοπὸν πεσκέσιον πρὸς τὰς ἀρμοδίας τουρκικὰς ἀρχὰς καὶ κατὰ τὸν αὐτόν, ὡς ἐλέχθη, τύπον διατηρηθέντες μέχρι τῶν νεωτέρων χρόνων (Κ. ΑΜΑΝΤΟΝ, ἐνθ' ἄνωτ., σελ. 155, in fine), ἀποδεικνύουν, σὺν τοῖς ἄλλοις, ὅτι κατὰ τὴν ἀντίληψιν τοῦ Πατριαρχείου καὶ τῆς ἱερωσύνης γενικῶς, τὰ ἔθιμα, καθ' ὅλην τὴν μακραίωνα περίοδον τῆς δουλείας, καθ' ὅσον ἀφορᾷ εἰς ὠρισμένους τοῦλάχιστον θεσμούς, δὲν μετεβλήθησαν καὶ ὑπῆρξαν τὰ αὐτὰ παρ' ἅπασιν τοῖς Ἑλλήσιν. Ἵνα κατοχυρώσῃ δὲ οἱ ὁρισμοὶ τὰ διὰ διαθήκης καταλειπόμενα ὑπὸ τῶν διαθετῶν τρίτα, σημαίνει ὅτι ὄντως συνήθεια μὲν τοιαύτη ὑπῆρχεν, ἔθιμικῶς ὅμως ἡ τριμοιρία, ὡς ἐν τῷ βυζαντινῷ δικαίῳ καθιερώθη, δὲν ἴσχυσεν.

Ἡ συνήθεια τοῦ ἀφιερῶναι μικρὰς περιουσιακῆς ἀξίας πράγματα ἢ μικρὰ χρηματικά



ποσὰ ὑπὲρ τῆς ψυχικῆς σωτηρίας ἔχει ἀναμφιβόλως βυζαντινὴν τὴν καταγωγὴν, ὡς ἀποδεικνύουν τὰ ὑπὸ τῶν ΜΙΚΛΟΣΙΧ et MÜLLER, *Acta et diplomata graeca medii aevi sacra et profana*, I, Vindobonae 1860, 139 (ἀχρονολόγητον), 150 (ἔτους 1354), 155 (ἀχρονολόγητον), 277 (ἔτους 1370) καὶ II, Vindobonae 1862, 342 (ἔτους 1381), 377 (ἔτους 1383) καὶ τὰ ὑπὸ τοῦ Γ. ΜΑΡΙΔΑΚΗ, ἐνθ' ἄνωτ., μνημονευόμενα ἔγγραφα, καὶ δὴ ὄχι μόνον ἐπὶ διαθηκῶν καὶ δωρεῶν ἀλλὰ καὶ ἐπὶ ἀγοραπωλησιῶν. Βλέπε καὶ τὰ ὑπὸ τοῦ αὐτοῦ μνημονευόμενα ἔγγραφα παρὰ Ε. GERLAND, *Neue Quellen zur Geschichte des lateinischen Erzbistums Patras*, Leipzig 1903, σελ. 5 (πωλητήριοι τοῦ ἔτους 1395) καὶ 183, 6 (δωρητήριοι τοῦ ἔτους 1397). Αἱ καταλείψεις ὁμως ὑπὲρ τῆς ψυχῆς ὑπὸ τοῦ ἐξ Ἀθηνῶν Ἰωάννου Ντέκα διὰ τῆς ἐν Βενετίας, ὅπου ἔζησε τὰ τελευταῖα ἔτη τῆς ζωῆς του, συνταχθείσης ἐν ἔτει 1757 διαθήκης του, τῆς δημοσιευομένης ὑπὸ Θ. Ν. ΦΙΛΑΔΕΛΦΕΩΣ, *Ἱστορία τῶν Ἀθηνῶν ἐπὶ Τουρκοκρατίας (1400-1800)*, 2, Ἀθῆναι 1902, σελ. 363 ἐπ., καθὼς καὶ τὰς διαθήκας, ἐξ ὧν ἡ τελευταία ἀνάγεται εἰς τὸ ἔτος 1647, τοῦ ἐν Βενετία δρᾶσαντος καὶ τελευτήσαντος Ἑλλήνος δικηγόρου Θωμᾶ Φλαγγίνης — δημοσιευόμενας ὑπὸ τοῦ Κ. ΜΕΡΤΖΙΟΥ, *Θωμᾶς Φλαγγίνης καὶ ὁ Μικρὸς Ἑλληνομνήμων* (Πραγματ. τῆς Ἀκαδημίας Ἀθηνῶν), Ἀθῆναι 1939 — δὲν δύναται ν' ἀποφανθῶ, ἂν ὀφείλωνται εἰς ἐπίδρασιν ἑλληνικὴν - βυζαντινὴν ἢ ἂν δὲν εἶναι ἀμέτοχον καὶ τὸ ἐνετικὸν δίκαιον, παρ' ᾧ ἴσχυον αἱ *disposizioni pro anima* (Ε. BESTA, *Le Successioni nella storia del diritto italiano*, Padova 1935, σελ. 209 ἐπ.).

Ἐξ ἄλλου τοπικαὶ ριπαὶ συγκεχυμένου ἀνέμου *ψυχικῶν* καὶ *τριμοιρίας* ὑπῆρξαν αἱ δημιουργοὶ τοῦ ἐθιμικοῦ δικαίου, καθ' ὃ ἐν Κορώνῃ τὸν μὴ καταλείποντα συγγενεῖς κληρονόμους καὶ ἀδιάθετον δὲν κληρονομεῖ τὸ δημόσιον, ἀλλ' ἡ περιουσία του διανέμεται μεταξὺ τοῦ ἐπισκόπου, τῆς ἐκκλησίας καὶ τῶν πτωχῶν (Λ. ΧΡΥΣΑΝΘΟΠΟΥΛΟΥ, ἐνθ' ἄνωτ., σελ. 16)· ὁμοίως καὶ ἐν Μεθώνῃ (αὐτόθι, σελ. 18)· ἐν Τριπόλει, μὴ ὑπαρχόντων κληρονόμων, ἡ περιουσία διενέμετο εἰς τὰς ἐκκλησίας, μονὰς, σχολεῖα καὶ πτωχοὺς (αὐτόθι, σελ. 29)· ἐν Καρυταίνῃ ὁμοίως (αὐτόθι, σελ. 30)· ἐν Ἐπιδαύρῳ Λιμηρᾷ, ὅτι ὁ μὴ ἔχων συγγενεῖς κληρονομεῖται ὑπὸ τοῦ δημοσίου καὶ τῶν ἐκκλησιῶν, τοῦ μὲν δημοσίου λαμβάνοντος τὰ 2/3, τῶν δὲ ἐκκλησιῶν τὸ λοιπὸν τῆς περιουσίας του (αὐτόθι, σελ. 34)· ἐν Λακεδαίμονι «ὁ μὴ ἔχων κληρονόμους ἀδιάθετος, κατιόντας, ἀνιόντας, ἐκ πλαγίου μέχρις ὀγδόου ἀριθμοῦ, ἡ κληρονομία αὐτῇ ἀπερνοῦσεν εἰς τὸ χωρίον, ἐκκλησίαν» (αὐτόθι, σελ. 36)· ἐν Ἰω, ὅτι, ἐὰν μετὰ τὸν θάνατον ἑνὸς τῶν συζύγων ἀποθάνωσι καὶ οἱ ἀδελφοί, ἡ περιουσία τοῦ ἀποθανόντος διαιρεῖται εἰς τρία μέρη ἐξ ὧν τὸ μὲν ἐν λαμβάνει ὁ ἐπιζῶν, τὰς λοιπὰς οἱ συγγενεῖς τοῦ ἀποθανόντος· ὁμοίως δὲ καὶ ἐν Ἀγίῳ Πέτρῳ (αὐτόθι, σελ. 15, Γ καὶ 31, Γ)· ἐν Καλαβρύτοις, ὅτι, ἐὰν ἡ σύζυγος ἀποβιώσῃ μετὰ τὸν θάνατον τοῦ συζύγου τῆς καὶ δὲν ἐγκαταλείψῃ θετὸν υἱόν, ἡ περιουσία τοῦ συζύγου κληρονομεῖται κατὰ τὸ ἥμισυ ὑπὸ τῆς Ἐκκλησίας καὶ κατὰ τὸ ἕτερον ἥμισυ ὑπὸ τῶν συγγενῶν αὐτοῦ.





Ἐν κατακλεῖδι ὀφείλω νὰ μνημονεύσω καὶ δύο ἕτερα ἔγγραφα εἰς τὰ ὅποια γίνεται λόγος περὶ ψυχικῶν καὶ τριμοιρίας. Τὸ βεβαιωτικὸν ἀτελοῦς διαθήκης τὸ δημοσιευόμενον ἐν Μ. ΓΕΔΕΩΝ, *Κανονικαὶ Διατάξεις*, 1, Κωνσταντινούπολις 1888, σελ. 222, ΟΗ' τοῦ ἔτους 1742, καὶ τὸ περὶ διαθήκης δημοσιευόμενον ὑπὸ τοῦ αὐτοῦ Μ. ΓΕΔΕΩΝ, αὐτόθι, 2, Κωνσταντινούπολις 1889, σελ. 382, ΣΚ' (ΣΚΘ') (ἄνευ χρονολογίας). Ἀμφότερα μνημονεύει καὶ ὁ Γ. ΜΑΡΙΔΑΚΗΣ, ἐνθ' ἄνωτ., σελ. 281 σημ. 38. Καὶ τὰ δύο πιστοποιοῦν τὴν συνήθειαν τοῦ καταλείπειν εἰς ψυχικά. Εἰς τὸ πρῶτον ὁμως πρόκειται περὶ ἐφαρμογῆς τῶν περὶ τριμοιρίας κανόνων, ὡς ἴσχυον εἰς τὰς χώρας τῆς Οὐγγροβλαχίας, ἐξηγούσας τὰς μεταγενεστέρας τοῦ ἔγγράφου τούτου διατάξεις τῶν κωδίκων τῶν χωρῶν τούτων, περὶ ὧν βλέπε Π. ΖΕΠΟΥ, *Συνταγμάτιον Νομικὸν Ἀλεξάνδρου Ἰωάννου Ὑψηλάντη Βοεβόδα Ἡγεμόνος πάσης Οὐγγροβλαχίας 1780*, Ἀθῆναι 1936 (Πραγματεῖαι τῆς Ἀκαδημίας Ἀθηνῶν), σελ. 122 ἐπ., 33. Τὸ δεύτερον, ἀναγόμενον εἰς τὰ ἔτη 1602-1603, 1636-1637 ἢ 1688-1689, κατὰ τὸν ἐκδότην Μ. ΓΕΔΕΩΝ, ἐνθ' ἄνωτ., σελ. 382 σημ., ἦτοι εἰς τὸν 17<sup>ον</sup> αἰῶνα, μαρτυρεῖ περὶ τοῦ ὅτι κατὰ τὴν ἀντίληψιν τῆς ἐποχῆς ταύτης αἱ εἰς ψυχικά ἀφιερώσεις δὲν θὰ ἔπρεπε νὰ ἐξικνοῦνται μέχρι σημείου ἀποξενουῦντος τοὺς ἐξ ἀδιαθέτου κληρονόμους τοῦ διαθέτου τῆς περιουσίας αὐτοῦ, ἀλλ' ὅτι καὶ εἰς τούτους ὀφείλε νὰ καταλείψῃ τι οὗτος.

ΑΚΑΔΗΜΙΑ † ὁ Σίφρον Καλίνικος ἐπιβεβαιοῖ ΑΘΗΝΩΝ

2 † κοινὸν τοῖς πᾶσι χρός ὑπάρχει ὁ θάνατος, καὶ μάλα γε ἀπαραίτητον, τοῦτο  
εἰς τοῦν

3 θεμένη, καὶ ἡ εὐγενεσιότης ἀρχόντισσα καμαράσaina κυρὰ μαρία, ὡς ρουνε-  
χῆς καὶ φρό-

4 νιμος, ἵνα μὴ ἀδιάθετον αὐτὴν καταλάβῃ, ὡς πολλοὶ τινες μωροὶ ἔπαθον,

5 δεῖν ἔγνωκεν εἶκιν ἐπ' αὐτὴν τὴν διάθεσιν, ἔτι ὑγιᾶ οὖσα σώας τὰς φρένας

6 ἔχουσα, καὶ τὴν γνώμην ἀβίαστον, προσεκαλέσατο ἐμὲ τὸν κάτωθεν ὑπογε-  
γραμμένον

7 ὡς πνευματικὸν αὐτῆς πατέρα, διὰ τὰ τῆς κάμω τὴν παροῦσαν αὐτῆς διαθήκην,

8 καὶ ὑστερήν της παραγγελίαν, καὶ δὴ πρῶτον ἐπικαλεῖται τὴν ἄκραν εὐ-  
σπλαγχνίαν

9 τοῦ ποιητοῦ αὐτῆς καὶ πλάστον, ὅπως οἰκονομήσας τὴν αὐτῆς σωτηρίαν, ἐν  
μετανοίᾳ

10 αὐτὴν παραλάβῃ. δευτέρως δὲ ἐξαυτεῖται τὰς ὀλοφύχους συγχωρήσεις, παρὰ τε  
ιερέων

11 καὶ λαϊκῶν, καὶ πάντων τῶν ἀδελφῶν αὐτῆς χριστιανῶν, εἴ τινα ἐν λόγῳ, ἢ  
πράξει, ἢ

